

บรรณานุกรม

หนังสือ

จันทบูรินคุณาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สิ้นสกฤต. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2520 (มหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์เพิ่มเติมโดยพระบรมราชาานุญาติ พ.ศ. 2513).

คำรจราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานลครอิเหนา. พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2464.

_____. ประชุมบทละครดึกดำบรรพ์ฉบับหลวง. พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2467.

_____. ระเบียบตำนานลคร. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2465.

ปิ่น มาลากุล, หม่อมหลวง. อธิบายพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2521.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครรำ ละครดึกดำบรรพ์เรื่อง ศกุนตลา บทความเรียงและบทละครเรื่องสำนวน. พิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2511.

_____. ปริยทรรศศิกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2520.

_____. ศกุนตลา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2521 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมสิริ รววรรณ ณ อยุธยา วันที่ 15 มีนาคม 2521).

_____. ศกุนตลา(ส่วนที่สาม). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2519 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานที่สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ ทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์หอวิชาอนุสรณ์ วันเสาร์ที่ 1 มกราคม ปีมะโรง สหุตศักราช 2520).

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2493.

พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แพร่พิทยา, 2522.

วิสุทธ์ บุชยกุล. แบบเรียนภาษาสันสกฤต เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชา

ภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

เวทย์วารีสิริ, พระ. วรรณคดีไทย. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2502.

สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2 เล่ม. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์, 2523 (คณะกรรมการฉลองวันพระบรมราช
สมภพครบ 8 รอบและ 100 ปีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานเปิดหอวิชาวุฒานุสรณ์ วันที่ 1 มกราคม
พุทธศักราช 2524).

บทความ

ศักดิ์ศรี แยมณีดา. "ปัทมปุราณะ หรือปัทมปุราณะ." สารานุกรมไทย ฉบับราช
บัณฑิตยสถาน 18 (2525-2526): 11623-11628.

_____. "สันสกฤตพิจิตรพัน พรรณนา." เอกลักษณ์ไทย 1 (กุมภาพันธ์
2520): 34-40.

อุทัย สีนธสาร. "ละคร." สารานุกรมไทย 20 (2521): 3899-3900.

วิทยานิพนธ์

ทิพย์สุนทร นาคธน. "บทละครพูดร้อยแก้ว พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

เสาวภา เจริญขวัญ. "ประเพณีการแต่งงานของอินเดียในสมัยพระเวท."
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

อรุณศรี อังตระกูล. "พิธีสังสการในวัยเด็กในอินเดียสมัยโบราณ." วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัย, 2522.

BIBLIOGRAPHY

Books

- Ācārya Srīmajjīvananda. Abhijñānaśākuntalam Mahākavi-Srīkālī-dāśakṛtam. 5th ed. Calcutta: Vācaspatyantra, 1914.
- Apte, Vaman Shivram. The Student 's Sanskrit-English Dictionary. Delhi: Motilal Banarsidass, 1973.
- Barneji, Sures Chandra. A Companion to Sanskrit Literature. Delhi: Motilal Banarsidass, 1971.
- Basham. A.L. The Wonder that was India. New York: Grove Press, Inc., 1954.
- Davids, T.W. Rhys and Stede, William. The Pali Text Society 's Pali-English Dictionary. 6th ed. London: The Pali Text Society, 1972.
- Devadhar, C.R. and Suru, N.G. Abhijñānaśākuntala of Kālidāsa. Delhi: Motilal Banarsidass, 1972.
- Dwivedi, R.C. The Poetic Light Kāvyaṣākāśa of Mammata. Vol.II. Delhi: Motilal Banarsidass, 1970.
- Farland, George Bradley Mc. Thai-English Dictionary. California: Stanford University Press, 1974.
- Hass, Mary R. Thai-English Student's Dictionary. California: Stanford University Press, 1979.
- Hopkins, E. Washburn. The Great Epic of India. Cambridge: Yale University, 1901.

- Jha, Kalanath. Figurative Poetry in Sanskrit Literature.
Delhi: Motilal Banarsidass, 1975.
- Kāle, M.R. The Abhijñānaśākuntala of Kālidāsa. 10th ed.
Delhi: Motilal Banarsidass, 1969.
- Kane. P.V. The Sāhityadarpana. 6th ed. Delhi: Motilal
Banarsidass, 1974.
- Keith, A. Berridale. The Sanskrit Drama. London: Oxford
University Press, 1970.
- Kṛṣṇadvāipāyanavyāsa. The Mahābhārata of Krishna Dwaipayana
Vyasa. Translated by Kisari Mohan Ganguli: New Delhi:
Munshiram Manoharlal Publishers Pvt., Ltd., 1972.
- _____. The Mahābhārata. Vol.I. Poona: Bhandarkar Oriental
Research Institute, 1971.
- _____. The Mahābhārata. Vol.I. Gorakhpura: Gita Press,
1956.
- Macdonell, Arthur A. A History of Sanskrit Literature. 2d ed.
Delhi: Motilal Banarsidass, 1971.
- _____. A Practical Sanskrit Dictionary. London: Oxford
University Press, 1947.
- _____. A Sanskrit Grammar for Students. 3rd ed. Delhi:
Motilal Banarsidass, 1979.
- Maharṣivālmīki. Śrīmadvālmīkirāmāyaṇam. Varanasi: Chaukhamba
Vidya Bhavan, 1977.
- Majumdar R.C. Ancient India. 6th ed. Delhi: Motilal
Banarsidass, 1971.

- Malalasekera, G.P. Dictionary of Pali Proper Names. 2 vols.
London: Luzac & Company Ltd., 1914.
- Medhātithibhāṣya, ed. Manusmṛti. Calcutta: Udayācala Press,
1971.
- Merutuṅga Ācārya. The Prabandhacintāmaṇi. Translated by C.H.
Tawney. Calcutta: The Asiatic Society, 1901.
- Monier-Williams, Sir Monier. Śakuntalā. 3rd ed. Varanasi:
The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1961.
- _____. Sanskrit-English Dictionary. 2d ed. New Delhi:
Munshiram Manoharlal Publishers Pvt., 1981.
- Narasimhan, Chakravarthi V., ed. The Mahābhārata. New York:
Columbia University Press, 1965.
- Nehru, Javvaharlal. The Discovery of India. Bombay: Asia
Publishing House, 1974.
- Pischel, Richard. Abhijñānaśakuntala of Kālidāsa. Translated
by M.B. Emeneau. Los Angeles: Barkley & Los Angeles,
1962.
- _____. Kālidāsa's Śakuntalā. 2d ed. Massachusetts:
Harvard University Press, 1922.
- Schuyler, Montgomery. A Bibliography of Sanskrit Drama. New
Delhi: Asian Publication Services, 1877.
- Shastri Surendra Nath. The Laws and Practiice of Sanskrit Drama.
Varanasi-1: The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1961.

The Pali Text Society. The Jātaka. London: Messrs. Luzac & Company Ltd., 1962.

Whitney, William Dwight. Sanskrit Grammar. 5th ed. Delhi: Motilal Banarsidass, 1924.

. The Roots, Verb-Forms and Primary Derivation of the Sanskrit Language. Delhi: Motilal Banarsidass, 1963.

Wilson, Epiphanius. Hindu Literature. New Delhi: G.N. Photomatic, 1978.

Winternitz, M. A History of Indian Literature. 3 vols. 2d ed. Translated by Subhadra Jha. Delhi: Motilal Banarsidass, 1977.

Articles

Emeneau, M.B. "Kālidāsa's Śakuntalā and the Mahābhārata." JAOS 82 (1962): 41.

Journal of Bihar and Orissa Research Society Vol.II: 97
quoted in M.R. Kale. The Abhijñānaśakuntalam of Kālidāsa, p.(63).

Mani, Vettam. "Purāṇa." Purāṇic Encyclopedia (1975): 617.

Pargiter, F.E. "Purāṇa." Encyclopedia of Religion and Ethics
10 (1974): 448.

Winternitz, M. "Jātaka." Encyclopedia of Religion and Ethics
7 (1914): 491-494.

ภาคผนวก

// Śrīmahābhārate Śakuntalopākhyānam //

janamejaya uvāca /

tvattaḥ śrutamidaṃ brahmandevadānavarakṣasām /
aṃśāvatarāṇaṃ samyaggandharvāpsarasām tathā // 1 //
imaṃ tu bhūya icchāmi kurūṇāṃ vaṃśamāditaḥ /
kathyamānaṃ tvayā vipra vipraṅṣigaṇasaṃnidhāu // 2 //

vāisampāyana uvāca /

pāuravāṇāṃ vaṃśakaro duḥṣanto nāma vīryavān /
pṛthivyāścaturantāyā goptā bharatasattama // 3 //
caturbhāgaṃ bhuvāḥ kṛtsnaṃ sa bhūṅkte manujeśvaraḥ /
samudrāvaraṇāṃścāpi deśānsa samitiṃjayaḥ // 4 //
āmlecchāṭavikānsarvānsa bhūṅkte ripumardanaḥ /
ratnākarasamudrāntāṃścaturvarṇyajanaṅvṛtān // 5 //
na varṇasaṃkarakaro nākṛṣyakarakṛjjanāḥ /
na pāpakṛtkaścidāsīttasminrājani śāsati // 6 //
dharṃyāṃ ratiṃ śevamānā dharmārthāvabhipedire /
tadā narā naravyāghra tasmiñjanapadeśvare // 7 //
nāsīccorabhayaṃ tāta na kṣudhābhayamaṇvapi /
nāsīdvyaḍhibhayaṃ cāpi tasmiñjanapadeśvare // 8 //
svāirdharmāi remire varṇā dāive karmaṇi niḥsprhāḥ /
tamāsṛitya mahīpālamāsaṃścāivākutobhayaḥ // 9 //
kālavarṣī ca parjanyaḥ sasyāni phalavanti ca /
sarvaratnasamṛddhā ca mahī vasumatī tadā // 10 //
sa cādbhutamahāvīryo vajrasaṃhanano yuvā /
udyamya mandaraṃ dorbhyāṃ haretsavanakānanam // 11 //

dhanuṣyatha gadāyuddhe tsarupraharaṇeṣu ca /
 nāgapṛṣṭhe 'śvapṛṣṭhe ca babhūva pariniṣṭhitaḥ // 12 //
 bale viṣṇusamaścāsīttejasa bhāskaropamaḥ /
 akṣubdhatve 'rṇavasamaḥ sahiṣṇutve dharāsamaḥ // 13 //
 sammataḥ sa mahīpālaḥ prasannapurarāṣṭravān /
 bhūyo dharmaparāirbhāvāirviditaḥ janamāvasat // 14 //
 sa kadācinmahābāhuḥ prabhūtabalavāhanaḥ /
 vanaḥ jagāma gahanaḥ hayanāgasatāirvṛtaḥ // 15 //
 khaḍgasaktidharāirvīrāirgadāmusalapāṇibhiḥ /
 prāsatomarahastāisca yayāu yodhasatāirvṛtaḥ // 16 //
 simhanādāisca yodhānāḥ śāṅkhadundubhinisvanāiḥ /
 rathanemisvanāiscaṇi sanāgavarabṛṅhitāiḥ // 17 //
 heṣitasvanamisṛāisca kṣveditāspḥoṭitasvanāiḥ /
 āsītkilakilāśabdastasingacchati pārthiva // 18 //
 prāsādavarasṛṅgasthāḥ parayā nṛpaśobhayā /
 dadṛśustaḥ striyastatra sūramātmayaśaskaram // 19 //
 śakropamamamitraghnaḥ paravāraṇavāraṇam /
 paśyantaḥ strīgaṇāstatra śastrapāṇiḥ sma memire // 20 //
 ayaḥ sa puruṣavyāghro raṇe 'dbhutaparākramaḥ /
 yasya bāhubalaḥ prāpya na bhavantyasuhrḍgaṇāḥ // 21 //
 iti vāco bruvantyastāḥ striyaḥ preṃṇā narādhipam /
 tuṣṭuvuḥ puṣpavṛṣṭīśca sasṛjustasya mūrdhani //22 //
 tatra tatra ca viprendrāiḥ stūyamānaḥ samantataḥ /
 niryayāu parayā prītyā vānaḥ mṛgajighāṃsayā // 23 //
 sudūramanujagmustaḥ pāurajānapadāstadā /
 nyavartanta tataḥ paścādanujñātā nṛpeṇa ha // 24 //

suparṇapratimenātha rathena vasudhādhipaḥ /
 mahimāpūrāyamāsa ghoṣeṇa tridivaṃ tathā // 25 //
 sa gacchandadr̥ṣe dhīmānnandanapratimaṃ vanam /
 bilvārkathadirākīrṇaṃ kapithadhavasamkulam // 26 //
 viṣamaṃ parvataprasthāiraśmabhiśca samāvṛtam /
 nirjalaṃ nirmanuṣyaṃ ca bahuyojanamāyutam /
 mṛgasamghāirvṛtaṃ ghorāiranyāiścāpi vanecarāiḥ // 27 //
 tadvanaṃ manujavyāghraḥ sabhṛtyabalavāhanaḥ /
 loḍayāmāsa duḥṣantaḥ sūdayanvividhānmṛgān // 28 //
 bāṇagocarasaṃprāptāṃstatra vyāghragaṇānbahūn /
 pātayāmāsa duḥṣanto nirbibheda ca sāyakāiḥ // 29 //
 dūrasthānsāyakāiḥ kāṃścidabhinatsa nararṣabhaḥ /
 abhyāsamāgatāṃścānyānkhaḍgena nirakṛntata // 30 //
 kāṃścidenānsa nirjaghne śaktyā śaktimatāṃ varaḥ /
 gadāmaṇḍalatattvajñāścārāmitavikramaḥ // 31 //
 tomarāirasibhiścāpi gadāmusalakarpaṇāiḥ /
 cacāra sa vinighnanvāi vanyāṃstatra mṛgadvijān // 32 //
 rājñā cādbhutavīryeṇa yodhāiśca samarapriyāiḥ /
 loḍyamānaṃ mahāranyaṃ tatyajuśca mahāmṛgāḥ // 33 //
 tatra vidrutasaṃghāni hatayūthapatīni ca /
 mṛgayūthānathāutsukyācchabdam cakrustatastataḥ // 34 //
 śuṣkāṃ cāpi nadīṃ gatvā jalanāirāśyakarśitāḥ /
 vyāyāmaklāntahr̥dayāḥ patanti sma vicetasāḥ // 35 //
 kṣutpipāsāparītāśca śrāntāśca patitā bhuvī /
 kecittatra naravyāghrāirabhakṣyanta bubhuṣitāiḥ // 36 //

kecidagnimathotpādyā samidhya ca vanecarāḥ /
 bhakṣayanti sma māṃsāni prakṛtya vidhivattadā // 37 //
 tatra kecidgajā mattā balinaḥ śāstravikṣatāḥ /
 saṃkocyāgrakarānbhītāḥ pradravanti sma vegetāḥ // 38 //
 śakṛnmūtram srjantaśca kṣarantaḥ śonitaḥ bahu /
 vanyā gajavarāstatra mamṛdurmanujānbahūn // 39 //
 tadvanam balameghena śaradhāreṇa saṃvṛtam /
 vyarocanmaḥiṣākīrṇam rājā hatamahāṃḡgam // 40 //
 tato mṛgasahasrāṇi hatvā vipulavāhanaḥ /
 rājā mṛgaprasaṅgena vanamanyadviveśa ha // 41 //
 eka evottamabalaḥ kṣutpipāsāsamanvitaḥ /
 sa vanasyāntamāsādyā mahadīriṇamāsadat // 42 //
 taccāpyatītya nrpatiruttamāsramasanyutam /
 manaḥprahlādajanaṇam dṛṣṭikāntamatīva ca /
 śītamārutasanyuktaḥ jagāmānyanmahadvanam // 43 //
 puṣpitāiḥ pādapāiḥ kīrṇamatīva sukhaśādvalam /
 vipulaḥ madhurārāvāirnāditaḥ vihaḡāistathā // 44 //
 pravṛddhaviṭapāirvṛkṣāiḥ sukhaśchāyāiḥ samāvṛtam /
 ṣaṭpadāḡhūrṇitalataḥ lakṣmyā paramayā yutam // 45 //
 nāpuṣpaḥ pādapaḥ kaścinnāphalo nāpi kaṇṭakī /
 ṣaṭpadāirvāpyanākīrṇastasminvāi kānane 'bhavat // 46 //
 vihaḡāirnāditaḥ puṣpāiralaṃkṛtamatīva ca /
 sarvartukusumāirvṛkṣāiratīva sukhaśādvalam /
 manoramaḥ maheṣvāso viveśa vanamuttamam // 47 //
 mārutāḡgalitāstatra drumāḥ kusumaśāliṇaḥ /
 puṣpavrṣṭiḥ vicitrāḥ sma vyaśrjantaḥ punaḥ punaḥ
 // 48 //

divaspr̥śo 'tha saṃghuṣṭāḥ pakṣibhirmadhurasvarāiḥ /
 virejuḥ pādapāstatra vicitrakusumāambarāḥ // 49 //
 teṣāṃ tatra pravāleṣu puṣpabhārāvanāmiṣu /
 ruvanti rāvaṃ vihaḡāḥ ṣaṭpadāiḥ sahitā mr̥du // 50 //
 tatra pradeśāṃśca bahūnkusumotkaramaṇḍitān /
 latāgr̥haperikṣitāptānmanasaḥ pr̥tivar̥dhanān /
 saṃpaśyansa mahātejā babhūva muditastadā // 51 //
 parasparāśliṣṭasākḥāiḥ pādapāiḥ kusumācitāiḥ /
 aśobhata vanaṃ tattāirmahendradhvajasam̥nibhāiḥ // 52 //
 sukhaśītaḥ sugandhī ca puṣpareṇuvaho 'nilaḥ /
 parikrāmavane vr̥kṣānupāitīva riraṃsayā // 53 //
 evaṃguṇasamāyuktaṃ dadarśa ca vanaṃ nṛpaḥ /
 nadīkacchodbhavaṃ kāntamucchritadhvajasam̥nibham // 54 //
 prekṣamāṇo vanaṃ tattu suprahṛṣṭavihaṃgamam /
 aśramapravaram̥ ramaṃ dadarśa ca manoramam // 55 //
 nānāvṛkṣasamākīrṇaṃ saṃprajvalitapāvakaṃ /
 yatibhirvālakhilyāśca vr̥taṃ munigaṇānvitam // 56 //
 agnyāgārāśca bahubhiḥ puṣpasam̥starasam̥str̥tam /
 mahākacchāirbr̥hadbhiśca vibhr̥jītamatiṃva ca // 57 //
 mālinīmabhito rājannadīṃ puṇyāṃ sukhodakāṃ /
 nāikapakṣigaṇākīrṇāṃ tapovanamanoramām /
 tatra vyālamṛgānsūmyānpaśyanpr̥tīmavāpa saḥ // 58 //
 taṃ cāpyatirathaḥ śrīmānāśramam̥ pratyapadyata /
 devalokapratikāśam̥ sarvataḥ sumanoḥaram // 59 //
 nadīmāśramasam̥śliṣṭāṃ puṇyatoḡāṃ dadarśa saḥ /
 sarvaprāṇabhṛtāṃ tatra janānīmiva viṣṭitām // 60 //

sacakravākāpulinām puṣpaphenappravāhinīm /
 sakimnaragaṇāvāsām vānararkṣaniṣevitām // 61 //
 puṇyasvādhyāyasamghuṣṭām pulināirupaśobhitām /
 mattavāraṇaśārdūlabhujagendranīṣevitām // 62 //
 nadīmāśramasambaddhām dṛṣṭvāśramapadaṃ tathā /
 cakārābhipraveśāya matiṃ sa nṛpatistadā // 63 //
 alaṃkṛtaṃ dvīpavatyā mālīnyā ramyatīrayā /
 naranārāyaṇasthānaṃ gaṅgayevopaśobhitam /
 mattabarhiṇasaṃghuṣṭaṃ praviveśa mahadvanam // 64 //
 tatsa cāitrarathapṛakhyam samupetya nareśvaraḥ /
 ativa guṇasaṃpannamanirdeśyam ca varcasā /
 maharṣiṃ kāsyaṇaṃ draṣṭumatha kaṇvam tapodhanam // 65 //
 rathinīmasvasambādhām padātigaṇasaṃkulām /
 avasthāpya vanadvāri senāmidamuvāca saḥ // 66 //
 muṇiṃ virajasam draṣṭum gamiṣyāmi tapodhanam /
 kāsyaṇaṃ sthīyatāmatra yāvadaḡgamaṇaṃ mama // 67 //
 tadvanam nandanapṛakhyamāsādyā manujeśvaraḥ /
 kṣutpipāse jahāu rājā harṣam cāvāpa puṣkalam // 68 //
 sāmātyo rājaliṅgāni so 'panīya narādhipaḥ /
 purohitasahāyaśca jagāmāśramamuttamam /
 didṛkṣustatra tamṛṣiṃ taporāśimathāvyayam // 69 //
 brahmalokapratīkāśamāśramam so 'bhivīkṣya ca /
 ṣaṭpadodgītasamghuṣṭam nānādvijagaṇāyutam // 70 //
 rco bahvṛcamukhyāśca pṛeryamānāḥ padakramāiḥ /
 śuśrāva manujavyāghro vitateṣviha karmasu // 71 //
 yajñavidyāṅgavidbhiśca kramadbhiśca kramānapi /
 amitātmabhiḥ suniyatāiḥ śuśubhe sa tadāśramam // 72 //

atharvavedappravārāḥ pūgayājñikasammatāḥ /
 samhitāmīrayanti sma padakramayutāḥ tu te // 73 //
 śabdasaṃskārasaṃyuktaḥ bruvadbhiścāparāirdvijāiḥ /
 nāditaḥ sa babhāu śrīmānbrahmaloka ivāśramaḥ // 74 //
 yajñasaṃskāraavidbhiścā kramaśiksāviśāradāiḥ /
 nyāyatattvārthavijñānasampannāirvedapāragāiḥ // 75 //
 nānāvākyasamāhārasamavāyaviśāradāiḥ /
 viśeṣakāryavidbhiścā mokṣadharmaparāyaṇāiḥ // 76 //
 sthāpanākṣepasiddhāntaparamārthajñatāḥ gatāiḥ /
 lokāyatikamukhyāiścā samantādanunāditam // 77 //
 tatra tatra ca vipreindrānniyatānsaṃśitavratān /
 japahomaparānsiddhāndadarśa paravīrahā // 78 //
 āsanāni vicitrāṇi puṣpavanti mahīpatiḥ /
 prayatnopahitāni sma dr̥ṣṭvā vismayamāgamat // 79 //
 devatāyatanānāṃ ca pūjāṃ prekṣya kṛtāḥ dvijāiḥ /
 brahmalokasthamātmānaṃ mene sa nrpasattamaḥ // 80 //
 sa kāsyaapatapoguptamāśramapravaraṃ śubham /
 nātr̥pyatprekṣamāṇo vāi tapodhanagaṇeryutam // 81 //
 sa kāsyaḥpasyāyatanam mahāvratāi-
 rvṛtaḥ samantādr̥ṣibhistapodhanāiḥ /
 viveśa sāmātyapurohito 'rihā
 viviktamatyarthamanoharam śivam // 82 //
 tato gacchanmahābhūreko 'matyānvisṛjya tān /
 nāpasyādāśrame tasmim̐stamṛṣim̐ saṃśitavratam // 83 //
 so 'pasyāmanastamṛṣim̐ sūnyam̐ dr̥ṣṭvā tamāśramam /
 uvāca ka ihetyuccāirvanaṃ saṃnādayanniva // 84 //

śrutvātha tasya taṃ śabdaṃ kanyā śrīriva rūpiṇī /
 niścakrāmāśramāttasmāttāpasīveṣadhāriṇī // 85 //
 sā taṃ dr̥ṣṭvāiva rājānaṃ duḥsantasitekṣṇā /
 svāgataṃ ta iti kṣipramuvāca pratipūjya ca // 86 //
 āsanenārcayitvā ca pādyenārghyeṇa cāiva hi /
 papracchānāmayaṃ rājankuśalaṃ ca narādhipam // 87 //
 yathāvadarcayitvā sā pṛṣṭvā cānāmayaṃ tadā /
 uvāca smayamāneva kiṃ kāryaṃ kriyatāmiti // 88 //
 tāmabravīttato rājā kanyāṃ madhurabhāṣiṇīm /
 dr̥ṣṭvā sarvānavadyāṅgīm yathāvatpratipūjitaḥ // 89 //
 āgato 'haṃ mahābhāgamṛṣiṃ kaṇvamupāsitum /
 kva gato bhagavānbhadre tanmamācakṣva śobhane // 90 //

śakuntalovāca /

gataḥ pitā me bhagavānphalānyāhartumāśramāt /
 muhūrtaṃ sampratīkṣasva drakṣyasyenamihāgatam // 91 //

vāisāmpāyana uvāca /

apaśyamānastamṛṣiṃ tayā coktastathā nṛpaḥ /
 tāṃ ca dr̥ṣṭvā varārohāṃ śrīmatīm cāruhāsinīm // 92 //
 vibhrājamānāṃ vapuṣā tapasā ca damena ca /
 rūpayāuvanasaṃpannāmityuvāca mahīpatiḥ // 93 //
 kāsi kasyāsi suśroṇi kimarthaṃ cāgatā vanam /
 evaṃrūpaguṇopetā kutastvamasi śobhane // 94 //
 darśanādeva hi śubhe tvayā me 'pahr̥taṃ manaḥ /
 icchāmi tvāmahaṃ jñātuṃ tanmamācakṣva śobhane // 95 //
 evamuktā tadā kanyā tena rājñā tadāśrame /
 uvāca hasatī vākyamidaṃ sumadhurākṣaram // 96 //

kaṇvasyāhaṇ bhagavato duḥṣanta duhitā matā /
 tapasvino dhṛtimato dharmajñasya yaśasvinaḥ // 97 //

duḥṣanta uvāca /

ūrdhvaretā mahābhāgo bhagavāḷlokapūjitaḥ /
 caledhi vṛttāddharmo 'pi na caletsamṣitavrataḥ // 98 //
 kathaṃ tvaṃ tasya duhitā saṃbhūtā varavarṇinī /
 saṃśayo me mahānatra taṃ me chettumihārhasi // 99 //

śakuntalovāca /

yathāyamāgamo mahyaṃ yathā cedamabhūtpurā /
 śṛṇu rājanyathātattvaṃ yathāsmi duhitā muneh / // 100 //
 ṛṣiḥ kaścidihāgamyā mama janmābhyacodayat /
 tasmāi provāca bhagavānyathā tacchṛṇu pārthiva // 101 //
 tapyamānaḥ kila purā viśvāmitro mahattapaḥ /
 subhṛsaṃ tāpayāmāsa śakraṃ suragaṇeśvaram // 102 //
 tapasā dīptavīryo 'yaṃ sthānānmāṃ cyāvayediti /
 bhītaḥ puraṃdarastasmānmenakāmidamabravīt // 103 //
 guṇāirdivyāirapsarasāṃ menake tvam viśiṣyase /
 śreyo me kuru kalyāṇi yattvāṃ vakṣyāmi tacchṛṇu
 // 104 //

asāvādityasaṃkāśo viśvāmitro mahātapāḥ /
 tapyamānastapo ghorāṃ mama kampayate manaḥ // 105 //
 menake tava bhāro 'yaṃ viśvāmitraḥ sumadhyame /
 saṃsitātmā sa durdharṣa ugre tapasi vartate // 106 //
 sa māṃ na cyāvayetsthānāttaṃ vai gatvā pralobhaya /
 cara tasya tapovighnaṃ kuru me priyamuttamam // 107 //

rūpayāuvanamādhuryaceṣṭitasmitabhāṣitāiḥ /

lobhayitvā varārohe tapasaḥ saṃnivartaya // 108 //

menakovāca /

mahātejāḥ sa bhagavānsadāiva ca mahātapāḥ /

kopanaśca tathā hyenaḥ jānāti bhagavānapi // 109 //

tejasastapasasācāiva kopasya ca mahātmanaḥ /

tvamapyudvijase yasya nodvijeyamaḥ katham // 110 //

mahābhāgaḥ vasiṣṭhaḥ yaḥ putrāirīṣṭāirvyayojayat /

kṣatre jātaśca yaḥ pūrvamabhavadbrāhmaṇo balāt // 111 //

śāucārthaḥ yo nadiḥ cakre durgamāḥ bahubhirjālāiḥ /

yāḥ tāḥ puṇyatamāḥ loke kāusikīti vidurjanāḥ // 112 //

babhāra yatrāsya purā kāle durge mahātmanaḥ /

dārānmatāṅgo dharmātmā rājarsirvyādhatāḥ gataḥ // 113 //

atītakāle durbhikṣe yatrāitya punarāśramam /

muniḥ pāreti nadyā vai nāmo cakre tadā prabhuḥ // 114 //

matāṅgaḥ yājayāmcakre yatra prītamanāḥ svayam /

tvam ca somaḥ bhayādyasya gataḥ pātum suraśvara // 115 //

ati nakṣatravaṃśāṃśca kruddho nakṣatrasaṃpadā /

prati śravaṇapūrvāṇi nakṣatrāṇi sasarja yaḥ // 116 //

etāni yasya karmāṇi tasyāhaḥ bhṛśamudviḥ /

yathā māḥ na dahetkruddhastathājñāpaya māḥ vibho // 117 //

tejasā nirdahellokānkampayeddharāṇiḥ padā /

saṃkṣīpecca mahāmeruḥ tūrṇamāvartayettathā // 118 //

tādṛśaḥ tapasā yuktaḥ pradīptamiva pāvakaḥ /

kathamasmadvidhā bālā jitendriyamabhispr̥set // 119 //

hutāśanamukhaḥ dīptaḥ sūryacandrākṣitārakam /

kālajihvaḥ suraśreṣṭha kathamasmadvidhā spr̥set // 120 //

yamaśca somaśca maharṣayaśca
 sādhyā viśve vā lakhilyāśca sarve /
 ete 'pi yasyodvijante prabhāvā-
 tkasmāttasmānmādrṣī nodvijeta // 121 //
 tvayāivamuktā ca katham samīpa-
 mṛṣerna gaccheyamaḥ surendra /
 rakṣām tu me cintaya devarāja
 yathā tvadārtham rakṣitāham careyam // 122 //
 kāmam tu me mārutastatra vāsaḥ
 prakrīḍitāyā vivṛnotu deva /
 bhavecca me manmathastatra kārye
 sahāyabhūtastava deva prasādāt // 123 //
 vanācca vāyuḥ surabhiḥ pravāye-
 ttasminkāle tamṛṣiḥ lobhayantyāḥ /
 tathetyuktva vihite cāiva tasmim-
 stato yayāu sāsramaḥ kāuśikasya // 124 //
 śakuntalovāca /
 evamuktastayā śakraḥ saṃdidesa sadāgatim /
 prātiṣṭhata tadā kāle menakā vāyunā saha // 125 //
 athāpaśyadvarārohā tapasā dagdhakilbiṣam /
 viśvāmitram tapasyantaḥ menakā bhīrurāśrame // 126 //
 abhivādya tataḥ sā tam prakrīḍadrṣisaṃnidhāu /
 apovāha ca vāso 'syā mārutaḥ śāsisamṇibham // 127 //
 sāgacchattvaritā bhūmiḥ vāsastadabhiliṅgatī /
 utsmayantīva savrīḍam mārutaḥ varavarṇinī // 128 //
 grddhām vāsasi saṃbhṛāntām menakām munisattamaḥ /
 anirdeśyavayorūpāmapaśyadvivṛtām tadā // 129 //

tasyā rūpaḡaṇaṃ dr̥ṣṭvā sa tu vipraṛṣabhaṣṭadā /
 cakāra bhāvaṃ saṃsarge tayā kāmaśāṃ gataḥ // 130 //
 nyamantrayata cāpyenāṃ sā cāpyāicchadaninditā /
 tāu tatra suciraṃ kālam vane vyaharatāmubhāu /
 ramamānāu yathākāmaṃ yathāikadivasaṃ tathā // 131 //
 janayāmāsa sa munirmenakāyāṃ śakuntalām /
 -prasthe himavato ranje mālinīmabhito nadīm // 132 //
 jātamutsrjya taṃ garbhaṃ menakā mālinīmanu /
 kṛtakāryā tatastūrṇamagacchacchakrasaṃsadam // 133 //
 taṃ vane vijane garbhaṃ siṃhavyāghrasamākule /
 dr̥ṣṭvā śayānaṃ śakunāḥ samantātparyavārayan // 134 //
 nemāḃ hiṃsyurvane bālāṃ kravyādā māṃsagr̥ddhinaḥ /
 paryarakṣanta tāṃ tatra śakuntā menakātmaḡam // 135 //
 upaspraṣṭuṃ gataścāhamapaśyaṃ śayitāmimām /
 nirjane vipine ranje śakuntāiḥ parivāritām /
 ānayitvā tataścāināṃ duhitṛṭve nyayojayam // 136 //
 śarīrakṛtpraṇadātā yasya cānnāni bhun̄jate /
 krameṇa te trayo pyuktāḥ pitaro dharmaniścaye // 137 //
 nirjane ca vane yasmācchakuntāiḥ parirakṣitā /
 śakuntaleti nāmāsyāḥ kṛtaṃ cāpi tato mayā // 138 //
 evaṃ duhitaraṃ vid̄dhi mama sāunya śakuntalām /
 śakuntalā ca pitaraṃ manyate māmaninditā // 139 //
 etadācaṣṭa praṣṭaḥ sanmama janma maharṣaye /
 sutāṃ kaṇvasya māmevaṃ vid̄dhi tvaṃ manujādhipa // 140 //
 kaṇvaṃ hi pitaraṃ manye pitaraṃ svamajānatī /
 iti te kathitaṃ rājanyaṭhāvṛttaṃ śrutaṃ mayā // 141 //

duḥṣanta uvāca /

suyaktaṃ rājaputrī tvam yathā kalyāṇi bhāṣase /
 bhāryā me bhava suśroṇi brūhi kiṃ karavāṇi te // 142 //
 suvarṇamālā vāsāṃsi kuṇḍale parihāṭake /
 nānāpattanaje śubhre maṇiratne ca śobhane // 143 //
 āharāmi tavādyāhaṃ niṣkādīnyajināni ca /
 sarvaṃ rājyaṃ tavādyāstu bhāryā me bhava śobhane // 144 //
 gāndharveṇa ca mām bhīru vivāhenāihi sundari /
 vivāhānāṃ hi rambhoru gāndharvaḥ śreṣṭha ucyate // 145 //

śakuntalovāca /

phalāhāro gato rājanpitā me ita āśramāt /
 taṃ muhūrtaṃ pratīkṣasva sa mām tubhyaṃ pradāsyati // 146 //

duḥṣanta uvāca /

icchāmi tvām varārohe bhajamānāmanindite /
 tvadārthaṃ mām sthitaṃ vidhi tvadgataṃ hi mano mama // 147 //
 ātmano bandhurātmāiva gatrātmāiva cātmanaḥ /
 ātmanāivātmano dānaṃ kartumarhasi dharmataḥ // 148 //
 aṣṭāveva samāsenā vivāhā dharmataḥ smṛtaḥ /
 brāhmo dāivastathāivārṣaḥ prājāpatyastathāsuraḥ // 149 //
 gāndharvo rākṣasaścāiva pāisācaścāṣṭamaḥ smṛtaḥ /
 tesāṃ dharmānyathāpūrvaṃ manuḥ svāyaṃbhuvo 'bravīt // 150 //
 prasastāṃścaturāḥ pūrvānbrāhmaṇasyopadhāraya /
 ṣaḍānupūrvyā ksatrasya vidhi dharmyānanindite // 151 //
 rājñāṃ tu rākṣaso 'pyukto viṣṭūdreṣvāsuraḥ smṛtaḥ /
 pañcānāṃ tu trayo dharmyā dvāvadharmyāu smṛtāviha // 152 //
 pāisācaścāsuraścāiva na kartavyāu kathaṃcana /
 anena vidhinā kāryo dharmasyāiṣā gatiḥ smṛtā // 153 //

gandharvarākṣasāu kṣatre dharmyāu tāu mā visāṅkithāḥ /
 pṛthagvā yadi vā miśrāu kartavyāu nātra saṁśayaḥ // 154 //
 sā tvam mama sakāmasya sakāmā varavarṇini /
 gāndharveṇa vivāhena bhāryā bhavitumarhasi // 155 //

śakuntalovāca /

yadi dharmapathastveṣa yadi cātmā prabhurmama /
 pradāne pāuravaśreṣṭha śruṇu me samayaṁ prabho // 156 //
 satyaṁ me pratijānīhi yattvāṁ vakṣyāmyahaṁ rahaḥ /
 mama jāyeta yaḥ putraḥ sa bhavettvadanantaram // 157 //
 yuvarājo mahārāja satyametadbravīhi me /
 yadyetadevaṁ duṣṣanta astu me saṁgamastvayā // 158 //

vāisampāyana uvāca /

evamastviti tāṁ rājā pratyuvācāvicārayan /
 api ca tvāṁ nayiṣyāmi nagaraṁ svaṁ śucismite /
 yathā tvamarhā suśroṇi satyametadbravīmi te // 159 //
 evamuktivā sa rājarṣistāmaṇḍitagāminīm /
 jagrāha vidhivatpāṇāvuvāsa ca tayā saha // 160 //
 viśvāsya cāināṁ sa prāyādabravīcca punaḥ punaḥ /
 preṣayiṣye tavārthāya vāhinīm caturaṅgiṇīm /
 tayā tvāmānayaṣyāmi nivāsaṁ svaṁ śucismite // 161 //
 iti tasyāḥ pratīśrutya sa nrpo janamejaya /
 manasā cintayanprāyātkāśyapaṁ prati pārthivaḥ // 162 //
 bhagavāṁstapasā yuktaḥ śrutvā kiṁ nu kariṣyati /
 evaṁ saṁcintyanneva praviveśa svakaṁ puram // 163 //
 muhūrtayāte tasmiṁstu kaṇvo 'pyāśramamāgamat /
 śakuntalā ca pitaraṁ hriyā nopajagāma tam // 164 //

vijñāyātha ca tām kaṇvo divyajñāno mahātapāḥ /
 uvāca bhagavānprītaḥ paśyandivyaena cakṣuṣā // 165 //
 tvayādyā rājānvayayā māmanādr̥tya yatkr̥taḥ /
 puṃsā saha samāyogo na sa dharmopaghātakaḥ // 166 //
 kṣatriyasya hi gāndharvo vivāhaḥ śreṣṭha ucyate /
 sakāmāyāḥ sakāmena nirmantro rahasi smṛtaḥ // 167 //
 dharmātmā ca mahātmā ca duḥṣantaḥ puruṣottamaḥ /
 abhyagacchaḥ patiḃ yaḃ tvaḃ bhajamānaḃ śakuntale // 168 //
 mahātmā janitā loke putrastava mahābalaḥ /
 ya imāḃ sāgarāpāṅgāḃ kr̥tsnāḃ bhokṣyati medinīm // 169 //
 paraḃ cābhiprayātasya cakraḃ tasya mahātmanaḥ /
 bhaviṣyatyaḥ pratihatāḃ satataḃ cakravartinaḥ // 170 //
 tataḥ prakṣālya pādāu sā viśrāntaḃ munimabravīt /
 vinidhāya tato bhāraḃ saḃnidhāya phalāni ca // 171 //
 mayā patirvr̥to yo 'sāu duḥṣantaḥ puruṣottamaḥ /
 tasmāi sasacivāya tvaḃ prasādaḃ kartumarhasi // 172 //

kaṇva uvāca /

prasanna eva tasyāhaḃ tvatkr̥te varavarṇini /
 gr̥hāṇa ca varaḃ mattastatkr̥te yadabhīpsitam // 173 //

vāiśampāyana uvāca /

tato dharmiṣṭhatāḃ vavre rājyāccāskhalanaḃ tathā /
 śakuntalā pāuravāṇāḃ duḥṣantahitakāmyayā // 174 //
 pratijñāya tu duḥṣante pratiyāte śakuntalā /
 garbhaḃ suṣāva vāmorūḥ kumāramamitāujasam // 175 //
 triṣu varṣeṣu pūrṇeṣu dīptānalasamadyutim /
 rūpāudāryaguṇopetaḃ dāuḥṣantiḃ janamejaya // 176 //

jātakarmādisaṃskāraṃ kaṇvaḥ puṇyakṛtāṃ varaḥ /
 tasyātha kārayāmāsa vardhamānasya dhīmataḥ // 177 //
 dantāiḥ śuklāiḥ śikharibhiḥ siṃhasaṃhanano yuvā /
 cakrāṅkitakaraḥ śrīmānmaḥāmūrdhā mahābalaḥ /
 kumāro devagarbhābhaḥ sa tatrāśu vyavardhata // 178 //
 saḍvarṣa eva bālaḥ sa kaṇvāśramapadaṃ prati /
 vyāghrānsiṃhānvarahāṃśca gajāṃśca mahiṣāṃstathā // 179 //
 baddhvā vṛkṣeṣu balavānāśramasya samantataḥ /
 ārohandamayāṃścāiva krīḍāṃśca paridhāvati // 180 //
 tato 'sya nāma cakruste kaṇvāśramanivāsināḥ /
 astvayaṃ sarvadamaṇaḥ sarvaṃ hi damayatyayam // 181 //
 sa sarvadamaṇo nāma kumāraḥ samapadyata /
 vikrameṇājāsā cāiva balena ca samanvitaḥ // 182 //
 taṃ kumāramṛṣirdrṣṭvā karma cāsyātimānuṣam /
 samayo yāuvarājyāyetyabravicca śakuntalām // 183 //
 tasya tadbalamājñāya kaṇvaḥ śiṣyānuvāca ha /
 śakuntalāmimāṃ śiḡhraṃ sahaputrāmīta āśramāt /
 bhartre prāpayatādyāiva sarvalakṣaṇapūjitām // 184 //
 nārīṇāṃ ciravāso hi bāndhaveṣu na rocate /
 kīrticāritradharmagnastasmānnayata māciram // 185 //
 tathetyuktvā tu te sarve prātiṣṭhantāmitājasaḥ /
 śakuntalām puraskṛtya saputrām gajasāhvayam // 186 //
 gṛhītvāmaragarbhābhaṃ putraṃ kamalalocanam /
 ājagāma tataḥ śubhrā duḥṣantaviditādvānāt // 187 //
 abhisṛtya ca rājānaṃ viditā sā praveśitā /
 saha tenāiva putreṇa taruṇādityavarcaśā // 188 //

pūjayitvā yathānyāyamabravīttam śakuntalā /
 ayam putrastvayā rājenyauvarājye 'bhiṣicyatām // 189 //
 tvayā hyayam suto rājanmayyutpannaḥ suropamaḥ /
 yathāsamayametasminvartasva puroṣottama // 190 //
 yathā samāgame pūrvaṃ kṛtaḥ sa samayastvayā /
 taṃ smarasva mahābhāga kaṇvāsramapadaṃ prati // 191 //
 so 'tha śrutvāiva tadvākyam tasyā rājā smarannapi /
 abravīna smarāmīti kasya tvaṃ duṣṭatāpasi // 192 //
 dharmakāmārthasaṃbandhaṃ na smarāmi tvayā saha /
 gaccha vā tiṣṭha vā kāmam yadvāpīcchasi tatkuru // 193 //
 sāivamuktā varārohā vrīḍiteva manasvinī /
 viśamjñeva ca duḥkhena tasthāu sthāṇurivācalā // 194 //
 saṃrambhāmarṣatāmṛkṣī sphuramāṇāuṣṭhasaṃputā /
 kaṭākṣāirnirdahantīva tiryagrājānamāikṣata // 195 //
 ākāraṃ gūhamānā ca manyunābhisamīritā /
 tapasā saṃbhṛtaṃ tejo dhārayāmāsa vai tadā // 196 //
 sā muhūrtamiva dhyātvā duḥkhāmarṣasamanvitā /
 bhartāramabhisamprekṣya kruddhā vacanamabravīt // 197 //
 jānannapi mahārāja kasmādevaṃ prabhāṣase /
 na jānāmīti niḥsaṅgaṃ yathānyaḥ prakṛtastathā // 198 //
 atra te hṛdayam veda satyasyāivānṛtasya ca /
 kalyāṇa bata sākṣī tvaṃ mātmanamavamanyathāḥ // 199 //
 yo 'nyathā santamātmanamanyathā pratipadyate /
 kiṃ tena na kṛtaṃ pāpaṃ coreṇātmāpahāriṇā // 200 //

eko 'hamasmīti ca manyase tvam

na hr̥cchayaṃ vetsi muniṃ purāṇam /

yo veditā karmaṇaḥ pāpakasya

yasyāntike tvam vṛjinaṃ karoṣi // 201 //

manyate pāpakaṃ kṛtvā na kascidvetti māmiti /

vidanti cāinaṃ devāśca svascāivāntarapūruṣaḥ // 202 //

ādityacandrāvanilānalāu ca

dyāurbhūmirāpo hr̥dayaṃ yamaśca /

ahaśca rātriśca ubhe ca saṃdhye

dharmaśca jānāti narasya vṛttam // 203 //

yamo vāivasvatastasya niryātayati duṣkṛtam /

hr̥di sthitaḥ karmasākṣī kṣetrajño yasya tuṣyati // 204 //

na tu tuṣyati yasyāiṣa puruṣasya durātmanaḥ /

taṃ yamaḥ pāpakarmāṇaṃ niryātayati duṣkṛtam // 205 //

avamanyātmanātmānamanyathā pratipadyate /

devā na tasya śreyāṃso yasyātmāpi na kāraṇam // 206 //

svayaṃ prāpteti māmevaṃ māvamamsthāḥ pativratām /

arghyārham nārcayasi māṃ svayaṃ bhāryāmupasthitam // 207 //

kimarthaṃ māṃ prākṛtavadupaprekṣasi saṃsadi /

na khalvahaṃidaṃ śūnye rāumi kiṃ na śṛṇoṣi me // 208 //

yadi me yācamānāyā vacanaṃ na kariṣyasi /

duḥṣanta śatadhā mūrdhā tataste 'dya phaliṣyati // 209 //

bhāryāṃ patiḥ saṃpraviśya sa yasmājjāyate punaḥ /

jāyāyā iti jāyātvaṃ purāṇaḥ kavayo viduḥ // 210 //

yadāgamavataḥ puṃsastadapatyaṃ prajāyate /

tattārayati saṃtatyā pūrvapretānpitāmahan // 211 //

punnāmno narakādyasmātpitaraṃ trāyate sutaḥ /
 tasmātputra iti proktaḥ svayameva svayaṃbhuvā // 212 //
 sā bhāryā yā gṛhe dakṣā sā bhāryā yā prajāvatī /
 sā bhāryā yā patiprāṇā sā bhāryā yā pativratā // 213 //
 ardhaṃ bhāryā manuṣyasya bhāryā śreṣṭhatamaḥ sakhā /
 bhāryā mūlaṃ trivargasya bhāryā mitraṃ mariṣyataḥ // 214 //
 bhāryāvantaḥ kriyāvantaḥ sabhāryā gṛhamedhinaḥ /
 bhāryāvantaḥ pramodante bhāryāvantaḥ śriyānvitāḥ // 215 //
 sakhāyaḥ pravivikteṣu bhavantyetāḥ priyaṃvadāḥ /
 pitaro dharmakāryeṣu bhavantyārtasya mātaraḥ // 216 //
 kāntāreṣvapi viśrāmo narasyādhvanikasya vāi /
 yaḥ sadāraḥ sa viśvāsyastasmāddārāḥ parā gatiḥ // 217 //
 saṃsarantaṃ pretāṃ viṣameṣvekapātināṃ /
 bhāryāivānveti bhartāraṃ satataṃ yā pativratā // 218 //
 prathamaṃ saṃsthitā bhāryā patiṃ pretya pratīkṣate /
 pūrvaṃ mṛtaṃ ca bhartāraṃ paścātsādhvyanugacchati // 219 //
 etasmātkāraṇādrājanpāṇigrahaṇamiṣyate /
 yadāpnoti patirbhāryāmiha loke paratra ca // 220 //
 ātmātmanāiva janitaḥ putra ityucyate budhāiḥ /
 tasmādbhāryāṃ naraḥ paśyenmātrvatputramātaram // 221 //
 bhāryāyāṃ janitaṃ putramādarśe svamivānanam /
 hlādante janitā prekṣya svargaṃ prāpyeva puṇyakṛt // 222 //
 dahyamānā manoduḥkhāirvyādhībhiścāturā narāḥ /
 hlādante sveṣu dāreṣu dharmārtaḥ salileṣviva // 223 //
 susaṃrabdho 'pi rāmaṇaṃ na brūyādapriyaṃ budhāiḥ /
 ratiṃ prītiṃ ca dharmāṃ ca tāsāvāyattamavekṣya ca // 224 //

ātmano janmanaḥ kṣetraṃ puṇyaṃ rāmāḥ sanātanam /
 ṛṣiṅāmapi kā śaktiḥ sraṣṭuṃ rāmāmṛte prajāḥ // 225 //
 paripatya yadā sūnurdharaṅṛeṇugunṭhitaḥ /
 piturāśliṣyate 'ngāni kimivāstyadhikaṃ tataḥ // 226 //
 sa tvam svayamanuprāptaṃ sābhilāṣamimaṃ sutam /
 prekṣamāṇaṃ ca kākṣeṇa kimarthamavamanyase // 227 //
 aṅḍāni bibhrati svāni na bhindanti pipīlikāḥ /
 na bharethāḥ kathaṃ nu tvam dharmajñāḥ sansvamātmajam
 // 228 //
 na vāsasāṃ na rāmāṇāṃ nāpāṃ sparsāstathā sukhaḥ /
 śisorāliṅgyamānasya sparsāḥ sūnoryathā sukhaḥ // 229 //
 brāhmaṇo dvipadāṃ śreṣṭho gāurvariṣṭhā catuṣpadāṃ /
 gururgariyasāṃ śreṣṭhaḥ putraḥ sparsāvatāṃ varaḥ // 230 //
 sprṣatu tvāṃ samāśliṣya putro 'yaṃ priyadarśanaḥ /
 putrasparsātsukhatarāḥ sparsō loke na vidyate // 231 //
 triṣu varṣeṣu pūrṇeṣu prajātāhamariṇḍama /
 imaṃ kumāraṃ rājendra tava śokapraṇāśanam // 232 //
 āhartā vājimedhasya śatasamkhyasya pāurava /
 iti vāgantarikṣe māṃ sūtake 'bhyavadatpurā // 233 //
 nanu nāmāṅkamāropya snehādgrāmāntaraṃ gatāḥ /
 mūrdhni putrānupāghrāya pratinandanti mānavāḥ // 234 //
 vedeṣvapi vadantīmaṃ mantravādaṃ dvijātayaḥ /
 jātakarmaṇi putrāṇāṃ tavāpi viditaṃ tathā // 235 //
 aṅgādaṅgātsambhavasī hṛdayādabhijāyase /
 ātmā vai putranāmāsi sa jīva śaradaḥ śatam // 236 //
 poṣo hi tvadadhīno me saṃtānamapi cākṣayam /
 tasmāttvam jīva me vatsa susukhī śaradāṃ śatam // 237 //

tvadaṅgebhyaḥ prasūto 'yaṃ puruṣātpuruṣo 'paraḥ /
 sarasīvāmala ātmānaṃ dvitīyaṃ paśya me sutam // 238 //
 yathā hyāhavanīyo 'gnirgārhapatyātpraṇīyate /
 tathā tvattaḥ prasūto 'yaṃ tvamekaḥ sandvidhā kṛtaḥ // 239 //
 mṛgāpakṛṣṭena hi te mṛgayāṃ paridhāvata /
 ahamāsāditā rājankumārī piturāśrame // 240 //
 urvaśī pūrvacittiśca sahajanyā ca menakā /
 viśvācī ca ghṛtācī ca ṣaḍevāpsarasāṃ varāḥ // 241 //
 tāsāṃ māṃ menakā nāma brahmayonirvarāpsarāḥ /
 divaḥ samprāpya jagatīṃ viśvāmitrādajījanat // 242 //
 sā māṃ himavataḥ pṛṣṭhe suṣave menakāpsarāḥ /
 avakīrya ca māṃ yātā parātmajamivāsatī // 243 //
 kiṃ nu karmāśubhaṃ pūrvam kṛtavatyasmi janmani /
 yadahaṃ bāndhavāistyaktā bālye samprati ca tvayā // 244 //
 kāmaṃ tvayā parityaktā gamiṣyāmyahamāśramam /
 imaṃ tu bālaṃ samtyaktuṃ nārhasyātmajamātmanā // 245 //

duḥṣanta uvāca /

na putramabhijānāmi tvayi jātaṃ śakuntale /
 asatyavacanā nāryaḥ kaste śraddhāsyate vacaḥ // 246 //
 menakā niranukrośā bandhakī janani tava /
 yayā himavataḥ pṛṣṭhe nirmālyeva praveritā // 247 //
 sa cāpi niranukrośaḥ kṣatrayoniḥ pitā tava /
 viśvāmitro brāhmaṇatve lubdhaḥ kāmaparāyaṇaḥ // 248 //
 menakāpsarasāṃ śreṣṭhā maharṣiṇāṃ ca te pitā /
 tayorapatyaṃ kasmāttvaṃ puṃscalīvābhidhāsyati // 249 //
 āśraddheyamidaṃ vākyaṃ kathayantī na lajjase /
 viśeṣato matsakāśe duṣṭatāpasi gamyatām // 250 //

kva maharṣiḥ sadāivograh sāpsarā kva ca menakā /
 kva ca tvamevaṃ kṛpaṇā tāpasīveṣadhāriṇī // 251 //
 atikāyaśca putraste bālo 'pi balavānayaṃ /
 kathamalpena kālena śālaskandha ivodgataḥ // 252 //
 sunikṛṣṭā ca yoniste puṃscalī pratibhāsi me /
 yadṛcchayā kāmarāgājātā menakayā hyasi // 253 //
 sarvamatatparokṣaṃ me yattvaṃ vadasi tāpasi /
 nāhaṃ tvāmabhijānāmi yatheṣṭaṃ gamyatāṃ tvayā // 254 //

śakuntalovāca /

rājansarṣapamātrāṇi paracchidrāṇi paśyasi /
 ātmano bilvamātrāṇi paśyannapi na paśyasi // 255 //
 menakā tridaśeṣveva tridaśāścānu menakāṃ /
 mamāivodricyate janma duḥṣanta tava janmataḥ // 256 //
 kṣitāvaṭasi rājaṃstvamantarikṣe carāmyaham /
 āvayorantaraṃ paśya merusarṣapayoriva // 257 //
 mahendrasya kuberasya yamasya varuṇasya ca /
 bhavanānyanusamyāmi prabhāvaṃ paśya me nṛpa // 258 //
 satyaścāpi pravādo 'yaṃ yaṃ pravakṣyāmi te 'nagha /
 nidarśanārthaṃ na dveṣāttacchrutvā kṣantumarhasi // 259 //
 virūpo yāvadādarśe nātmanaḥ paśyate mukham /
 manyate tāvadātmānamanyebyo rūpavattaram // 260 //
 yadā tu mukhamādarśe vikṛtaṃ so 'bhivīkṣate /
 tadetaraṃ vijānāti ātmānaṃ netaraṃ janam // 261 //
 atīva rūpasampanno na kiṃcidavamanyate /
 atīva jalpandurvāco bhavatiha viheṭhakaḥ // 262 //
 mūrkho hi jalpatāṃ puṃsāṃ śrutvā vācaḥ śubhāśubhāḥ /
 aśubhaṃ vākyamādatte puriṣamiva sūkaraḥ // 263 //

prājñastu jalpatāṃ puṃsāṃ śrutvā vācaḥ śubhāśubhāḥ /
 guṇavadvākyamādatte haṃsaḥ kṣīramivāmbhasaḥ // 264 //
 anyānparivadansādhuryathā hi paritapyate /
 tathā parivadannanyāṃstuṣṭo bhavati durjanaḥ // 265 //
 abhivādya yathā vṛddhānsanto gacchanti nirvṛtim /
 evaṃ sajjanamākruśya mūrkhō bhavati nirvṛtaḥ // 266 //
 sukhaṃ jīvantyadoṣajñā mūrkhā doṣānuderśinaḥ /
 yatra vācyāḥ parāiḥ santaḥ parānāhustathāvidhān // 267 //
 ato hāsyataraṃ loke kiṃcidanyanna vidyate /
 yatra durjana ityāha durjanaḥ sajjanaṃ svayam // 268 //
 satyadharmacyutātpuṃsaḥ' kruddhādāsīviṣādiva /
 anāstiko 'pyudvijate janaḥ kiṃ punarāstikaḥ // 269 //
 svayamutpādya vāi putraṃ sadṛśaṃ yo 'vamanyate /
 tasya devāḥ śriyaṃ ghnanti na ca lokānupāśnute // 270 //
 kulavaṃśapratīṣṭhāṃ hi pitarāḥ putramabruvan /
 uttamaṃ sarvadharmāṇāṃ tasmātputraṃ na saṃtyajet // 271 //
 svapatnīprabhavānpañca labdhānkrītānvivardhitān /
 kṛtānanyāsu cotpannānputrānvāi manurabravīt // 272 //
 dharmakīrtiyāvahā nṛṇāṃ manasaḥ pritivardhanāḥ /
 trāyante narakājjātāḥ putrā dharmaplavāḥ pitṛn // 273 //
 sa tvaṃ nṛpatīśārdūla na putraṃ tyaktumarhasi /
 ātmānaṃ satyadharmāu ca pālayāno mahīpate /
 narendrasīṃha kapaṭaṃ na voḍhuṃ tvamihārhasi // 274 //
 varaṃ kūpaśatādvāpī varaṃ vāpīśatātkratuḥ /
 varaṃ kratuśatātputraḥ satyaṃ putrasatādvaram // 275 //
 aśvamedhasahasraṃ ca satyaṃ ca tulayā dhṛtam /
 aśvamedhasahasrāddhi satyameva viśiṣyate // 276 //

sarvavedādhigamaṃ sarvatīrthāvagāhanam /
 satyaṃ ca vadato rajansamaṃ vā syāna vā samam // 277 //
 nāsti satyātparo dharmo na satyādvidyate param /
 na hi tīvrataraṃ kiṃcidanṛtādihi vidyate // 278 //
 rājansatyam paraṃ brahma satyaṃ ca samayaḥ paraḥ /
 mā tyākṣīḥ samayaṃ rājansatyam saṃgatamastu te // 279 //
 anṛte cetprasāṅgaste śraddadhāsi na cetsvayam /
 ātmano hanta gacchāmi tvādr̥ṣe nāsti saṃgatam // 280 //
 ṛte 'pi tvayi duḥṣanta śāilarājāvataṃsakām /
 caturantāmimāmurvīm putro me pālayiṣyati // 281 //
 vāisāmpāyana uvāca /
 etāvaduktvā vacanaṃ prātiṣṭhata śakuntalā /
 athāntarikṣe duḥṣantaṃ vāguvācāśarīriṇī /
 ṛtvikpurohitācāryāirmantribhiścāvṛtaṃ tadā // 282 //
 bhastrā mātā pituḥ putro yena jātaḥ sa eva saḥ /
 bharasva putraṃ duḥṣanta māvamamsthāḥ śakuntalām // 283 //
 retodhāḥ putra unnayati naradeva yamakṣayāt /
 tvaṃ cāsya dhātā garbhasya satyamāha śakuntalā // 284 //
 jāyā janayate putramātmano 'ṅgaṃ dvidhā kṛtam /
 tasmādbharasva duḥṣanta putraṃ śakuntalaṃ nṛpa // 285 //
 abhūtireṣā kastyajyājīvañjīvantamātmajam /
 śakuntalaṃ mahātmānaṃ dāuḥṣantiṃ bhara pāurava // 286 //
 bhartavyo 'yaṃ tvayā yasmādashmākaṃ vacanādapi /
 tasmādbhavatvayaṃ nāmnā bharato nāma te sutaḥ // 287 //
 tacchrutvā pāuravo rājā vyāhṛtaṃ vāi divāukasām /
 purohitamamātyāṃśca saṃprahṛṣṭo 'bravīdidam // 288 //

śrṅvantvetaḍbhavanto 'sya devadūtasya bhāṣitam /
 ahamapyevamevāinaṃ jānāmi svayamātmajam // 289 //
 yadyahaṃ vacanādeva gr̥hṇīyāmimamātmajam /
 bhaveddhi saṅkā lokasya nāivaṃ śuddho bhavedayam // 290 //
 taṃ viśodhya tadā rājā devadūtena bhārata /
 hr̥ṣṭaḥ pramuditaścāpi pratijagrāha taṃ sutam // 291 //
 mūrdhni cāinamupāgrāya sasnehaṃ pariṣasvaje /
 sabhājyamāno viprāiśca stūyamānaśca bandibhiḥ /
 sa mudam paramāṃ lebbe putrasaṃsparsājāṃ nṛpaḥ // 292 //
 tāṃ cāiva bhāryāṃ dharmajñāḥ pūjayāmāsa dharmataḥ /
 abravīccāiva tāṃ rājā sāntvapūrvamidaṃ vacaḥ // 293 //
 kṛto lokaparakṣo 'yaṃ saṃbandho vāi tvayā saha /
 tasmādetanmayā devitvacchuddhyarthaṃ vicāritam // 294 //
 manyate cāiva lokaste strībhāvānmayi saṃgatam /
 putraścāyaṃ vṛto rājye mayā tasmādvicāritam // 295 //
 yacca kopitayātyarthaṃ tvayokto 'smayapriyaṃ priye /
 praṇayinyā viśālākṣi tatksāntaṃ te mayā śubhe // 296 //
 tāmevamuktavā rājarsirduḥṣanto mahiṣiṃ priyāṃ /
 vāsobhirannapānāiśca pūjayāmāsa bhārata // 297 //
 duḥṣantaśca tato rājā putraṃ śākuntalaṃ tadā /
 bhārataṃ nāmataḥ kṛtvā yāuvarājye 'bhyāṣecayat // 298 //
 tasya tatprathitaṃ cakram prāvartata mahātmanaḥ /
 bhāsvaraṃ divyamajitaṃ lokasaṃnādanaṃ mahat // 299 //
 sa vijitya mahīpālāṃścakāra vaśavartinaḥ /
 cacāra ca satāṃ dharmāṃ prāpa cānuttamaṃ yaśaḥ // 300 //

sa rājā cakravartyāsītsārvabhāumaḥ pratāpavān /
 īje ca bahubhīryajñāiryathā śakro marutpatiḥ // 301 //
 yājayāmāsa taṃ kaṇvo dakṣavadbhūridakṣiṇam /
 śrīmāngovitataṃ nāma vājimedhamavāpa saḥ /
 yasminsahasraṃ padmānāṃ kaṇvāya bharato dadāu // 302 //
 bharatādbhāratī kīrtiryenedaṃ bhārataṃ kulam /
 apare ye ca pūrve ca bhāratā iti viśrutāḥ // 303 //

// iti Śrīmahābhārate Śakuntalopākhyānam //

ภาคผนวก ข.

ศกุนตโลปาขยานในคัมภีร์มหาภารตะ

ท้าวชนเมชัยตรัสว่า

1. ข้าแต่พรหม ข้าพเจ้าได้ฟังเรื่องการอวตารโดยการแบ่งภาค ตลอดจนเรื่องราวของเทพ ทานพ รากษส คนธรรพ์ และอัปสรทั้งหลายทั้งหมดนี้จากท่าน
2. แต่ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะฟังเรื่องราววงศ์ของชนเผ่ากुरुนี้ตั้งแต่เริ่มต้น อย่างที่ท่านเคยเล่าอยู่ต่อหน้าหมู่พรหมฤๅษีอีกด้วย

ฤๅษีไวศัมปายนทูลว่า

3. ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐสุดในหมู่ภารตะ พระราชาผู้ทรงก่อตั้งราชวงศ์อันสืบเชื้อสายมาจากบุรุษ ทรงพระนามว่า ทูษยันต์ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นผู้ครองแผ่นดินอันมีพรมแดนทั้งสี่ด้าน
4. พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ครอบครองสี่ภาคทั้งหมดของโลก และพระองค์ผู้มีชัยชนะในสงคราม ทรงครอบครองแม้กระทั่งดินแดนทั้งหลายอันแวดล้อมด้วยมหาสมุทร
5. พระองค์เป็นผู้ทำลายศัตรู ทรงครอบครองฝั่งทะเลและฝั่งมหาสมุทรทั้งปวง อันเต็มไปด้วยหมู่ชนในวาระหนึ่งสี่ รวมทั้งบรรดาอนารยชนและชาวป่าทั้งหลาย
6. เมื่อพระราชาองค์นี้ทรงปกครองอยู่ ย่อมไม่มีใครล่วงวาระกัน ไม่มีใครไม่ประกอบการภักดิ์ และไม่มีใครทำบาป
7. ข้าแต่พระองค์ผู้บรรพตย์ เมื่อพระราชาองค์นี้ทรงปกครองอยู่ในกาลครั้งนั้น ประชาชนผู้ยึดมั่นในความพอใจที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ได้อุทิศตัวให้แก่ศีลธรรมและความร่ำรวย
8. พระคุณเอ๋ย เมื่อพระราชาพระองค์นี้ทรงปกครองอยู่ โจรภัยก็ไม่มี ฉาตกภัย แม้เพียงเล็กน้อยก็ไม่มี และแม้โรคภัยก็ไม่มี

9. คนในวาระทั้งหลายพอใจในหน้าที่ของตน เป็นผู้ปราศจากความต้องการในผลแห่งพิธีกรรมทางศาสนา และเมื่อฟังพระเจ้าแผ่นดินพระองค์แล้ว บุคคลเหล่านั้นยอมเป็นผู้ปราศจากภัยใด ๆ
10. ในกาลครั้งนั้น เมฆฝนยังฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ทั้งหลายให้ผลผลิตสูง และผืนดินก็มีความมั่งคั่ง อุดมด้วยรัตนะทั้งปวง
11. พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์หนุ่ม ทรงพลังกำลังอย่างน่าอัศจรรย์ ทรงแข็งแกร่ง ประดุจวัชระ ทรงสามารถยกและแบกภูเขามันทรพร้อมทั้งป่าน้อยใหญ่
12. นอกจากนี้ พระองค์ยังมีฝีมืออย่างยิ่งในการใช้ธนู มีฝีมือในการต่อสู้ด้วยคทาและอาวุธทั้งหลายที่ตาม ทั้งบนหลังช้างและหลังม้า
13. พระองค์ทรงเสมอด้วยพระวิษณุในความแข็งแรง เสมอด้วยพระอาทิตย์ในความรุ่งเรือง เสมอด้วยพระสมุทรในความไม่หวั่นไหว และเสมอด้วยพระธรณีในความอดทน
14. พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นทรงได้รับเกียรติอันสูงส่ง ทรงมีพระนครและพระราชอาณาจักรที่สุขสงบ เป็นที่รู้กันว่า พระองค์ทรงปกครองประชาชนด้วยวัตรปฏิบัติที่ชอบธรรมเป็นอย่างยิ่ง
15. ครึ่งหนึ่ง พระองค์ผู้มหาพาทูทรงขับขี่พาหนะอันทรงพลังเลิศ แวกล้อมด้วยฝูงม้าและช้างจำนวนหลายร้อย เสด็จเข้าสู่ป่าลึก
16. พระองค์เสด็จไปพร้อมด้วยเหล่านักรบผู้ถือดาบ หอก ตะบอง และไม้พลอง เป็นอาวุธ และพร้อมด้วยไพร่พลจำนวนหลายร้อย ผู้มีหลาวและโตมรเป็นอาวุธ
17. กอปรด้วยสิ่งหนาท่อนักก้องของเหล่าทหาร เสียงกระหึ่มของกลองและสังข์ เสียงครื้นครื้นของกองรถ และเสียงแปรแปรของช้างตัวประเสริฐทั้งหลาย
18. ปราบภูเสียงคำรามและเสียงปรบมือผสมผสานเสียงมาร้อง ในขณะที่พระผู้ครองพิภพเสด็จไป

19. ณ สถานที่นั้น ด้วยความสง่างามอันไม่มีที่เปรียบขององค์ราชา เหล่าหญิงสาวผู้ยืนอยู่บนยอดปราสาทอันวิจิตร พากันทอดสายตาดูพระองค์ผู้วิบุรุษผู้มีเกียรติประวัติอันงดงาม
20. ณ สถานที่นั้น เหล่าหญิงสาวผู้จ้องมองอยู่ ต่างคิดว่า พระองค์ผู้ทรงศีลตราเป็นประคองท้าวศักระ ผู้ประหารศัตรู ผู้ขับไล่ช้างของฝ่ายปรปักษ์
21. "เหล่าศัตรูเมื่อบังอาจต่อกรด้วยพระองค์ ย่อมไม่คงชีพอยู่ พระองค์นั้นแลคือบุรุษพหุคัม ผู้แก้แค้นล้างหน้าอัศจรรย์ในการสงคราม"
22. เหล่าหญิงสาวเมื่อกล่าวถ้อยคำเหล่านี้ และเมื่อสัจดีพระนราธิปด้วยความเสนาหาแล้ว ได้ไปรยปรายดอกไม้ดังสายฝนลงบนพระเศียรของพระองค์
23. และทุกหนทุกแห่ง พราหมณาจารย์ทั้งหลายต่างสัจดีพระองค์อยู่เป็นนิจ พระองค์เสด็จเข้าสู่ป่าเพราะความปรารถนาที่จะล่าเหล่ามฤคด้วยความเบิกบานพระทัยยิ่งนัก
24. ครั้นนั้น ชาวเมืองและชาวชนบทต่างตามเสด็จพระองค์ไปตามมรรคาอันไกล ในที่สุด เมื่อได้รับพระราชานุญาต ก็พากันกลับ
25. ลำดับนั้น พระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ทรงยังโลกและสวรรค์ให้โล้โซ่ด้วยเสียงสนั่นแห่งรถอันเสมอด้วย (เสียงกระพือปีกแห่ง) พญาครุฑ
26. ขณะที่พระองค์ผู้ชาญฉลาดเสด็จไป ได้ทอดพระเนตรเห็นไพร่พดุกษ์อันมาสมัครการเสมอด้วยนั้นทนอุทธาน ที่เคลื่อนกล่นไปด้วยพรรณไม้ คือ มะตูม รัก ตะเคียน มะขวิด และตะแบก
27. บนภูมิกาดอันลุ่มดอน ครอบคลุมไปด้วยเนินผาศิลาลาด อันไร้อุทธาราและปวงมนุษย์ ยืดยาวเป็นแนวทางหลายโยชน์ เคลื่อนกล่นไปด้วยหมู่มฤคและสัตว์ป่านานาชนิดที่ดูร้าย
28. ท้าวทุษยันต์ผู้รพหุคัมพร้อมด้วยเหล่าข้าราชการ โยธาหยาหนุ และสัตว์พาหนะ ขณะที่ทรงล่าหมู่มฤคนานาชนิด ได้ทรงทำให้ป่านั้นเกิดโกลาหลหนีไป

29. ณ หนึ้น พระองค์ทรงยิงและไล่ล่าหมู่พยัคฆ์มากหลายที่เข้ามาสู่วิถีทางของ พระองค์ด้วยศรทรงอันดก
30. พระผู้บรรสาททรงยิงสัตว์บางจำพวกที่อยู่ไกล ด้วยลูกศร และทรงประหาร สัตว์อื่น ๆ ที่อยู่ใกล้ ด้วยพระขรรค์
31. พระผู้ทรงพลังกำลังอันเยี่ยมยอด ทรงล่าเนื้อทรายด้วยกำลังสามารถ พระ องค์ผู้เลิศในคทาพระวี ผู้มีความอาจหาญอันประมาณมิได้ ทรงท่องเที่ยวไปใน หนึ้นสำนั
32. พระองค์เสด็จประพาสป่า ล่าหมูเนื้อและนกด้วยหอก คาน ไม้พลอง กระ- บองสั้น และแหลนหลาวทั้งหลาย
33. บรรดาสัตว์ใหญ่ เมื่อถูกพระราชอาชฎทรงพลเลิศ พร้อมด้วยเหล่าทหารชาญ สักมาบุกรุกก่อแวนเช่นนั้น ก็พากันละทิ้งป่าหนีไป
34. ลำคับนั้น หมูมฤคซึ่งจำฝูงถูกฆ่าแล้ว พากันวิ่งกระเซอะกระเซิงแตกไปทั้ง ฝูง ส่งเสียงร้องระงมทั่วไปทั้งป่า
35. หมูมฤคบางพวก เมื่อวิ่งไปสู่แม่น้ำที่เห็นแล้วว่าแห้งขอด ต่างก็หมดแรงด้วย ความผิดหวัง และเพราะความอิดโรยที่ออกกำลังวิ่งมาตลอดทางก็ล้มลงนอน ระเนระนาด
36. บางพวกที่เต็มไปด้วยความหิวและความกระหาย ลื่นเร็วแรงล้มลงบนพื้น ดิน ถูกผู้ติดตามมาด้วยความหฤโหดและหิวโหยเยี่ยงเสือพากันฆ่ากินเป็นอาหาร ในป่านั้น
37. ในเวลานั้น ชาวไพร่บางเหล่าก็เข้ามาก่อไฟย่างเนื้อ และเมื่อนั้นเนื้อ เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยตามใจชอบแล้วก็บริโภคเนื้อนั้น
38. ณ ป่านั้น โขลงช้างที่บางตัวตกมัน มีกำลังแรงมฤค และบาดเจ็บเพราะ ถูกศัสตราวุธ พากันตกใจระส่ำระสาย ม้วนวงจุกปากแล้ววิ่งเตลิดไป

39. ณ ป่านั้น ผู้ช่างเกือกตัวสำคัญที่กำลังถ่างคูดและมูตร ที่มีเลือดมากมาย ไหลรินตามตัว ไตวิ่งเข้ามาเหยียบคนตายไปมิใช่น้อย
40. พระราชาผู้ทรงพยุหแสนยากร ผู้ทรงศร ก็ได้เข้าครอบครองป่านี้ซึ่งเดิม เต็มไปด้วยโคกระทิงมหัสสา แต่บัดนี้กลับเป็นป่าที่สัตว์ใหญ่ถูกฆ่าตายไปสิ้น
41. จากนั้น พระราชาผู้ทรงพาหนะใหญ่ เมื่อทรงล้ามฤคไต่หลายพันตัวแล้วก็ เสด็จเลยไปสู่ป่าอื่น เพื่อจุดประสงค์คือการล้ามฤคต่อไปอีก
42. พระองค์ทรงเต็มไปด้วยความหิวและความกระหายยิ่งนัก พระองค์และ กองทัพชั้นเลิศเพียงกองเดียวเท่านั้นที่เสด็จมาถึงชายป่า และได้ทอดพระเนตร เห็นทะเลทรายอันกว้างใหญ่
43. และเมื่อพระณฤติเสด็จผ่านทะเลทรายนั้นแล้ว ไต่มาถึงป่าใหญ่อีกแห่งหนึ่ง ซึ่งเรียงรายไปด้วยอาศรมฤษี มีสายลมเย็นรยรินตลอดเวลา ก่อให้เกิดความ เพลิดเพลินเจริญใจยิ่งนัก
44. เคียรดาชไปด้วยพฤษชาติที่มีดอกสะพรั่ง เบ่งบาน พันคินก็ปกคลุมด้วย ตฤณชาติเขียวชอุ่มเป็นที่น่านรมย์ กอปรด้วยเสียงแจ๋แจ้วไพเราะแห่งบรรดา วิหค
45. ป่านี้ทรงไว้วางใจด้วยความงามเลิศ เคียรดาชด้วยรุกขชาติที่กิ่งก้านเจริญไพศาล ไหรมเงาอันร่มรื่น มีลดาชาติอันแกว่งไหวไปมาเพราะหม่อมมร
46. ลำเนาไพรนั้น จะหาพฤษชาติใด ๆ ที่ปราศจากดอก ปราศจากผล ปราศ จากหม่อมมรและหนามแหลมข้อมหามิได้
47. พระองค์ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้เลิศด้วยศิลปศร เสด็จเข้าสู่ป่าอันอุดม และประดับประดา อย่างวิจิตรด้วยมวลบุปผชาติ งามตรึงใจด้วยพฤษชาติที่ผลิดอกตลอดทุกฤดูกาล และปกคลุมด้วยตฤณชาติเป็นที่น่านรมย์ กอปรด้วยเสียงกังวานไพเราะแห่งปักษี ชาตินานาพันธุ์
48. พฤษชาติอันมีกิ่งก้านสะพรั่งด้วยกุสุมต่าง เอนลู่ไปตามลม และโพรยปรายสาย ธารคือบุปผชาติอันงามในห้วงพรุลงมิขาดสาย

49. ๓ ป่านัน หมู่พฤษชาติตั้นสูงละลิวเทียมสวรรค์ มีอาภรณ์คือกุสุมาณงาม
วิจิตร ค่างไหวโอนเอนไปมา ระคนด้วยศัพท์สำเนียงอันไพเราะแห่งมวลปักษิน
50. ๓ ป่านัน ผู้งวิหครวมทั้งหมู่กมรเปล่งเสียงนุ่มนวลอยู่บนกิ่งอ่อนแห่งพฤษ-
ชาติที่ค้อมลงเพราะความหนักแห่งบุปผชาติ
51. ๓ ณะนั้น พระองค์ผู้ทรงมหาเดชาภาพ เมื่อทอดพระเนตรเห็นภูมิภาค
อันสลับส้างในลำเนาไพรนั้น ประดับประดาด้วยคอกดวงพวงบุปผชาติและซุ้ม
ลดาชาติ อันเป็นเครื่องเพิ่มพูนความกสิรมย์ ก็ทรงมีพระทัยเบิกบานยิ่งนัก
52. ๓ าจจะเปรียบป่านันอันงดงามด้วยรุกขชาติทั้งหลาย บานสะพรั่งด้วยกุสุมาลี
มีกิ่งก้านสาขาที่เกี่ยวระหวัดกันก็ดูประดุจจิวราวุธขององค์อมรินทร์
53. ๓ มเย็นระร่อนอวลกลิ่นหอม พาเรณูดอกไม้รำเพยขจรไปในป่า เสมือนว่าลม
นั้นจะเคลื่อนตัวเข้าไปแนบชิดหมู่พฤษชาติเพราะปรารถนาความรื่นรมย์ฉนั้น
54. ๓ ระนฤบาททรงเพลิดเพลินในการทอดพระเนตรดูป่าที่ประดับประดาด้วยสิ่ง
งดงามตั้งอยู่เหนือฝั่งนทีงดงามดูประหนึ่งธงชัยอันสูงเด่น
55. ๓ ณะที่ทรงทอดทัศนาป่านัน อันมีเหล่าปักษชาติที่เริงรำโบกบินไปมา ก็ทรง
สังเกตเห็นอาศรมอันเป็นสถานที่ประเสริฐสุด นารัณรมย์ชวนให้เกิดความ-
โสมนัส ตั้งอยู่
56. ๓ วดล้อมด้วยนานาพฤษชาติ มีกองกุณฑลที่ลูกโชติช่วง และเนืองแน่นด้วยหมู่
นักพรตยติ หมู่ฤษีวาลชิลยะ* และหมู่มนีทั้งหลาย
57. ๓ ๓ ัน คารคาศด้วยซ้อชั้นแห่งดอกไม้ในดงต้นยมหอมใหญ่สูงลิ่ว และสว่าง
เรืองรองด้วยเรือนไฟมากมาย

---

* ฤษีวาลชิลยะ คือ ฤษีจำพวกหนึ่ง มีจำนวน 60,000 องค์ มีร่างกายเล็ก
ขนาดเท่าหัวแม่มือ เกิดจากร่างกายของพระพรหม และอยู่รอบ ๆ รถของพระอาทิตย์
(Monier - Williams 1981: 946)

58. ข้าแต่พระราชา ท้าวทุษยันต์ขณะทอดทัศนาคู่ป่าโดยรอบ ทรงเห็นแม่น้ำ
 มาลินีอันศักดิ์สิทธิ์ มีน้ำใสไหลเย็น มีฝูงนกบินผ่านไปมามากมาย และนารนรมย์
 ใจด้วยศโปวัน และขณะที่ทอดพระเนตรเห็นเหล่าพาฬมฤคที่แสนเชื่องก็ทรง
 ปลาบปลัมพระทัยยิ่งนัก
59. พระผู้ทรงศรี ผู้ทรงเป็นยอดนักรบเสด็จเข้าสู่อาศรมนั้นอันงามประหนึ่ง
 เทวโลก
60. พระองค์ทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำที่อยู่ใกล้อาศรมมีน้ำใสบริสุทธิ์ดำรงอยู่ ณ ที่
 นั้น เป็นที่หล่อเลี้ยงแห่งสัตว์มีชีวิตทั้งหลายทั้งปวง เสมือนเป็นชนนีผู้ให้กำเนิด
61. ที่นั่นมีนกจากพราภจวบอยู่บนหาดทราย มีดอกไม้และพองน้ำมากมายในสายน้ำ
 ไหล มีแหล่งอาศัยของหมู่กบินร และผลุกพลานไปค้ำยฝูงลิงและหมี
62. ที่นั่นเป็นที่ชุมนุมของเหล่าช้างพลายคัมมัน เสือโคร่ง และงูใหญ่ ประดับ-
 ประดาด้วยทองคำแห่งฝั่งน้ำมากมาย และกองกระหิมด้วยเสียงสังวธยายมนตร์
 อันศักดิ์สิทธิ์
63. ในกาลนั้น พระผู้ทรงฤทธานุภาพทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำอยู่ใกล้ชิดกับอาศรมใน
 ลักษณะนั้นแล้ว ทรงตัดสินใจที่จะเสด็จเข้าสู่อาศรมบท
64. พระองค์เสด็จเข้าสู่ป่าใหญ่อันกว้างขวางด้วยเสียงนกยูงอันรื่นเริงอย่างยิ่ง
 ป่านั้นประดับด้วยแม่น้ำมาลินีอันเต็มไปด้วยหมู่เกาะ และมีฝั่งน้ำที่สวยงาม
 ประดุจที่พำนักของฤษีและนารายณะอันประดับด้วยแม่น้ำคงคาเช่นกัน
65. ลำดับนั้น พระผู้เรศรเสด็จเข้าสู่ป่าอันประดุจอุทยานจิตรรด* เพื่อที่
 จะเยี่ยมเยือนมหาฤษีกัษวะผู้เผ่ากัศยป ผู้มีทรัพย์คือคชะ ผู้ประกอบด้วยคุณความดี
 อย่างล้นเหลือ และผู้หาใครเสมอมิได้ในความโชติช่วงชัชวาล

*อุทยานจิตรรด คือ ส่วนของท้าวฤเวร ส่วนนี้ หัวหน้ากนธรรพชื่อ
 "จิตรรด" เป็นผู้จัด (Monier-Williams 1981: 402)

66. พระองค์มีรับสั่งให้กองทัพอันคับคั่งด้วยพลรถ พลม้า และพลเดินเท้าหยุดอยู่ที่ประตูป่าด้วยพระดำรัสว่า
67. "เราจะไปเยี่ยมเยียนพระมุนีผู้สะอาดบริสุทธิ์ ผู้มีทรัพย์คือคนบะ ผู้เฝ้ากัศยป พวกเจ้าจงหยุดพักอยู่ที่นี่ จนกว่าเราจะกลับมา"
68. องค์ราชาผู้เรศรเสด็จเข้าสู่บ้านอันประจวบเหมาะหน่ออุทยาน ทรงไม่คำนึงถึงความหิวและความกระหาย และทรงเบิกบานพระทัยอย่างเต็มที่
69. พระนราธิปครั้นทรงเปลื้องราชาภรณ์ทั้งหลายอันเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นพระราชแล้ว ลำดับนั้น พระองค์พร้อมด้วยอำมาตย์ และติดตามด้วยบุโรหิต เสด็จเข้าสู่อาศรมอันสูงส่งในบ้านนั้น พระองค์ทรงปรารถนาที่จะทอดพระเนตรฤๅษีผู้มีราศีแห่งตบะ ผู้เป็นอมตะนั้น
70. และพระองค์ทอดพระเนตรเห็นอาศรมประจวบพรหมโลก ก้องก้ำจายด้วยเสียงหรีวหู่ของหมู่ภุมรผสมผสานกับเสียงร้องของหมู่ปักษีขนานานาพันธุ์
71. ณ สถานที่นั้น พระผู้รพย์คฤหิ์ทรงได้ยินเหล่าหัวหน้าพรานหม่นในคาสวคบทฤคเวทด้วยวิธีการสวดแบบบทปาฐะ* และกรมปาฐะ** ในพิธีกรรมอันยิ่งยวด
72. ในกาลนั้น อาศรมสว่างไสวด้วยพรานหม่นทั้งหลายผู้มีอาตมอันอันมิอาจวัดได้ ผู้สำรวมตนดี ผู้รู้ขณูวิทยาและเวทศาสตร์ และกำลังท่องวิธีการสวดแบบกรมปาฐะอยู่

---

* บทปาฐะ คือ วิธีสวดบทสวดในคัมภีร์ฤคเวทโดยการแยกสนธิออกเป็นคำ ๆ (Ibid., p. 583)

** กรมปาฐะ คือ วิธีสวดบทสวดในคัมภีร์ฤคเวทโดยการซ้ำคำหน้าแล้วอ่านคำหลัง ซ้ำคำหลังแล้วอ่านคำต่อไป ซ้ำคำต่อไปแล้วอ่านคำต่อไปอีกเรื่อย ๆ เพื่อกับความฉีกผลาด (Ibid., p. 320)

73. ฝ่ายพราหมณ์ทั้งหลายผู้เชื่อวชาญในคัมภีร์อถรรพเวท ผู้ได้รับความเชื่อถือจากกลุ่มพราหมณ์ ผู้กระทำยัญพิธี ไล้ทองวิธีการสวดแบบสัหิตา* รวมทั้งวิธีการสวดแบบบทปาฐะและแบบกรมปาฐะ
74. อาศรมนั้นมีความงามสว่างไสวดังพรหมโลก และอุโฆษด้วยเสียงพราหมณ์บางเหล่าที่กำลังท่องบ่นมนตร์ด้วยเสียงอันไพเราะและถูกต้องแม่นยำ
75. อนึ่ง พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้รอบรู้ในการประกอบยัญพิธี เชื่อวชาญในการฝึกวิธีการสวดแบบกรมปาฐะ เข้าใจอย่างถ่องแท้ในความหมายของส่าระแห่งตรรกวิทยา เป็นผู้เจนจบในพระเวท
76. เป็นผู้เชื่อวชาญในการเรียบเรียงและกรองร้อยถ้อยคำต่าง ๆ เป็นผู้รอบรู้พิธีกรรมที่สำคัญ เป็นผู้มีโมกษธรรมเป็นจุดหมายปลายทาง
77. เป็นผู้มีความรู้ในความจริงอันสูงสุด มีความแน่วแน่ในการปฏิเสธความคิดเห็นที่พิสูจน์ไม่ได้ และเป็นผู้ที่แม้บรรดาประมุขแห่งชนผู้ไม่มีความศรัทธาในพระเจ้าก็ยังยกย่องสรรเสริญโดยทั่วไป
78. พระผู้บารบวีรบุรุษของฝ่ายปรัภัก์ทอดพระเนตรโดยรอบ เห็นเหล่าพราหมณ์อาจารย์ นักสิทธิ์ผู้ขมถน ผู้มีพรตตั้งมั่น ผู้บวงสรวงทวยเทพ ผู้ประกอบการท่องบ่นบทสวดอันสำคัญ
79. เมื่อพระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินทอดพระเนตรเห็นอาสนะทั้งหลายอันงามวิจิตร ประดับประดาด้วยบุปผชาติ และจัดไว้เพื่อกิจกรรมพิธี ก็ประหลาดพระทัย
80. เมื่อพระนฤบาลผู้ประเสริฐสุดทอดพระเนตรเห็นเหล่าพราหมณ์กระทำการบูชาเทวดาสถานทั้งหลาย ก็ทรงคิดว่า พระองค์เองกำลังประทับอยู่ในพรหมโลก

---

* สัหิตาปาฐะ ได้แก่วิธีสวดบทสวดในคัมภีร์พระเวทแบบธรรมคา ถือ สวดตามคำที่มีการเข้าสนธิแล้ว (Ibid., p. 1123)

81. ในขณะที่พระองค์ทรงพิจารณาอาการอันประเสริฐของฤๅษีผู้รู้ดีมีกวีและ
ศาสตร์ทั้งหลาย ผู้มีทรัพย์คือตบะ อันสงบสุข และอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะที่มั่นคง
คุ้มครองโดยตบะแห่งพระฤๅษีผู้เฒ่ากัศยป ก็ไม่สมพระทัย
82. พระผู้ปราบอริเสด็จพร้อมด้วยอำมาตย์และปุโรหิต เข้าสู่ที่อยู่ของพระฤๅษี
เฒ่ากัศยป อันวิเวกสงบสุข งามตรึงใจยิ่งนัก และแวดล้อมโดยรอบด้วยหมู่ฤๅษี
ผู้มีพรอันยิ่งใหญ่ ผู้มีทรัพย์คือตบะ
83. ต่อจากนั้น พระผู้มหาพหุทรงละอำมาตย์เหล่านั้นไว้แล้วเสด็จไปเพียง
พระองค์เดียว ทรงทอดพระเนตรดู ไม่เห็นฤๅษีผู้มีพรอันแน่วแน่ในอาศรม
84. เมื่อทอดพระเนตรเห็นอาศรมนั้นว่างเปล่า พระองค์ผู้ไม่ทรงพบพระฤๅษี
ผู้นั้น ก็ทรงทำให้บ้านอันอุโฆษกึกก้องด้วยพระคำรัสว่า "ใครอยู่ที่นั่นบ้าง"
85. ลำดับนั้น สาวน้อยผู้มีรูปร่างเพียงดังพระลักษมี และทรงอาการอย่าง
ดาบสินีเมื่อได้ยินพระสุรเสียงของพระองค์ ก็ก้าวออกมาจากอาศรม
86. นางผู้มีดวงตาคล้ายเมื่อเห็นท้าวทุษยันต์ และเมื่อถวายความเคารพแล้ว
ได้กราบทูลขึ้นในทันทีทันใดว่า "หม่อมฉันขอถวายการต้อนรับพระองค์"
87. และนางเมื่อถวายการต้อนรับอย่างให้เกิดจิตด้วยอาสนะ ด้วยน้ำชำระ
พระบาทและน้ำเสวยด้วยความเคารพแล้ว ได้ทูลถามพระผู้พระราชปгийังพระ
อนามัยและความตาสุกของพระองค์
88. เมื่อนางถวายการต้อนรับอย่างให้เกิดจิตตามความเหมาะสม และเมื่อ
ทูลถามถึงพระอนามัยตามสมควรแล้ว ในเวลานั้น นางได้ทูลอย่างยิ้มแย้ม
ว่า "หม่อมฉันจะทำสิ่งใดอันสมควรเพื่อพระองค์ได้บ้าง"
89. ฝ่ายพระราชผู้ทรงได้รับความเคารพโดยสมควรแล้ว ทอดพระเนตรดู
สาวน้อยผู้มีวาจาอ่อนหวาน ผู้มีร่างกายพร้อมตัวสรรพางค์ แล้วตรัสกับนางว่า
90. "ฉันมาเพื่อสักการะพระฤๅษีกัศยปผู้ศักดิ์สิทธิ์ ก่อนนางผู้เจริญ ผู้งดงาม
เธอจงบอกแก่ฉันว่า พระฤๅษีผู้กตัญญูไปอยู่ที่ไหน"

นางศกุนตลาทูลตอบว่า

91. ท่านบิดาผู้กวั้นตีไปจากอาศรมเพื่อเก็บผลไม้ ขอพระองค์โปรดทรงรออยู่ที่สำนักครูหนึ่ง แล้วจะได้พบกับท่านบิดาผู้กลับมา

ฤๅษีไวทัมปายันเล่าต่อว่า

92. พระนฤบาลเมื่อไม่พบพระฤๅษีนั้น และได้ทรงฟังนางทูลตอบอย่างนี้ ทรงทอดพระเนตรเห็นนางว่า เป็นผู้มีความงาม มีสะโพกงาม และมีรอยยิ้มอันอ่อนหวาน
93. พระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินตรัสกับนางผู้ถึงพร้อมด้วยความงามและความส่างงามเจิดฉายด้วยเรือนร่าง ด้วยการบำเพ็ญตบะ และด้วยความถ่อมตนว่า
94. "ดูก่อนนางผู้มีสะโพกงาม เธอเป็นใคร เป็นลูกสาวของใคร และมาอยู่ป่าเพื่อจุดประสงค์อะไร ดูก่อนนางผู้งามยิ่ง เพราะเหตุใดเธอจึงมีรูปสมบัติและคุณสมบัติเช่นนี้"
95. "ดูก่อนนางผู้โสภาค เธอคร่ำเอาใจของฉันทน์ไปตั้งแต่แรกเห็น ฉันทน์ปรารถนาที่จะรู้จักเธอ ขอเธอจงบอกเรื่องราวอันแก่ฉันทน์เกิด"
96. เมื่อพระราชาตรัสอย่างนี้ในอาศรมนั้น สาวน้อยก็หัวเราะ กราบทูลถ้อยคำนี้ด้วยเสียงหวานยิ่งนักว่า
97. "ข้าแต่ท้าวทฤษณันต์ เป็นที่เข้าใจกันว่า หม่อมฉันทน์เป็นธิดาของพระฤๅษีกัณโถวผู้ศักดิ์สิทธิ์ ผู้มีตบะมั่นคง ผู้รูธรรม ผู้มียศ"
- ท้าวทฤษณันต์ตรัสว่า
98. พระฤๅษีกัณโถวผู้มีโชคอันยิ่งใหญ่ ผู้ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ได้รับการบูชาจากชาวโลก เป็นผู้มีชีวิตอยู่อย่างพรหมจรรย์ แม้พระธรรมก็ยังทรงละเว้นจากวิถีชีวิตเช่นนั้น แต่พระฤๅษีผู้มีพรตอันตั้งมั่นไม่เคยละเว้นเลย
99. เธอผู้รารณีนีเกิดเป็นธิดาของพระฤๅษีใดอย่างไร ความสงสัยในเรื่องนี้ของฉันทน์มีมาก เธอควรที่จะขจัดข้อสงสัยนั้นให้แก่ฉันทน์ ณ ที่นี้

นางศกุนตลาทูลว่า

100. ข้าแต่พระราชา กำเนิดนี้มีชนแก่ม่อมฉันได้อย่างไร และเรื่องนี้จะเกิดขึ้นในกาลก่อนได้อย่างไร หม่อมฉันเป็นธิดาของพระมุณีได้อย่างไร ขอพระองค์โปรดทรงสดับตามความเป็นจริง
101. ข้าแต่พระผู้ครองแผ่นดิน มีฤๅษีคนหนึ่งมาขังที่นี้ และได้ไต่ถามถึงกำเนิดของหม่อมฉัน พระมุณีผู้กวีนั้นได้เล่าให้ฤๅษีคนนั้นฟัง อย่างที่พระองค์จะได้ทรงสดับดังต่อไปนี้
102. ในกาลก่อน ได้ยินว่า พระฤๅษีวิศวามิตรกำลังบำเพ็ญตบะอันแรงกล้าอยู่นั้น ได้ทำให้ท้าวศักระผู้เป็นใหญ่ในหมู่เทวดาทรงเคืองกรอนอย่างเหลือแสน
103. ท้าวปุรินทร* ทรงเกรงว่า ฤๅษีผู้มิตบะอันแรงกล้านั้นจะทำให้เราหลุดจากตำแหน่ง เพราะอำนาจแห่งการบำเพ็ญตบะ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสกับนางเมณฑกาว่าอย่างนี้
104. "ดูก่อนเมณฑกา เจ้าเป็นผู้เลิศในหมู่นางอัปสร ด้วยคุณสมบัติทั้งหลายอันเป็นที่พิศ เจ้าจะต้องทำสิ่งที่ประโชยชนแก่เราได้ดีกว่าผู้อื่น จงฟังสิ่งที่เราจะบอกแก่เจ้า
105. "ฤๅษีวิศวามิตรผู้มิตบะอันรอนแรงประหนึ่งพระอาทิตย์ผู้หนึ่ง กำลังบำเพ็ญตบะอันแรงกล้าอยู่ ซึ่งทำให้ใจของเราต้องหวั่นไหว
106. "ดูก่อนเมณฑกาผู้มีสะเอวงาม ฤๅษีวิศวามิตรผู้นี้เป็นภาระของเจ้า เขาผู้มีอำนาจอันแน่วแน่ ผู้ที่ใคร ๆ เอาชนะได้ยาก กำลังอยู่ในตบะอันแรงกล้า
107. "เมื่อเจ้าไปแล้วจงช่วยวนเขา แล้วเขาจะไม่ทำให้เราต้องตกจากตำแหน่ง เจ้าจงไป จงทำการทำลายตบะของเขาซึ่งเป็นสิ่งที่เราพอใจเป็นที่สุด

* ปุรินทร แปลว่า ผู้ทำลายป้อม เป็นฉายาหนึ่งของพระอินทร์ (Ibid.,

108. "ดูก่อนนางผู้มีสะโพกงาม เมื่อเจ้ายั่ววนเขาคัยความงาม คัยความสาว คัยความอ่อนหวาน ด้วยที่ท่า ด้วยรอยยิ้ม และด้วยคำพูดแล้ว เจ้าจะต้องทำให้เขาหันเหจากตบะ"

นางเมณฑากุลวาท

109. ฤๅชมนั้นเป็นผู้มีเดชมมาก เป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ มีตบะแรงกล้า และโกรธง่ายเสมอ แม่พระองค์ผู้ยกวันตักทรงทราบวาฤๅชมนั้นเป็นเช่นนั้น
110. แม้กระทั่งพระองค์ทรงเกรงกลัวเดช ตบะ และความโกรธของฤๅชมนั้น มหาत्मันตนนั้น แล้วหม่อมฉันจะไม่ฟังเกรงกลัวได้อย่างไร
111. ฤๅชวิศวามิตรนี้เป็นผู้ทำให้ฤๅชวิศนุผู้ศักดิ์สิทธิ์อย่างยิ่ง ต้องพลัดพรากจากบุตรทั้งหลายอันเป็นที่รัก และฤๅชมนั้นเป็นผู้เกิดในวาระกษัตริย์ก่อน แล้วกลายเป็นพราหมณ์เพราะฤๅชอิอำนาจ
112. ฤๅชมนั้นสร้างแม่น้ำที่ขามไคยากด้วยน้ำมากมาย เพื่อจุดประสงค์คือการชำระล้างให้บริสุทธิ์ คนทั้งหลายรู้จักแม่น้ำนั้น ซึ่งเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในโลก ด้วยชื่อว่าแม่น้ำเกาศีเกี
113. ในกาลก่อน ในยามยากลำบาก ราชฤๅชมาตั้งตะ ผู้มีธรรมเป็นอาत्मัน ผู้ลดฐานะลงเป็นนายพราน ได้เลี้ยงดูภรรยาของฤๅชวิศวามิตรผู้มหาत्मัน
114. ในอดีตกาล ในยามข้าวยากมากแพ่ง พระมุนีผู้มีอำนาจอันยิ่งใหญ่ เมื่อกลับมาสู่อาศรมในป่าอันอีกครั้งหนึ่ง ในครั้งนั้น ได้ตั้งชื่อแม่น้ำว่า ปารว
115. ฤๅชวิศวามิตรผู้ปิตินดี ได้จัดให้มีขณูพิธิเพื่อราชฤๅชมาตั้งตะด้วยตนเอง ณ ที่ใด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในหมู่เทพ แม่พระองค์ก็เสด็จไป ณ ที่นั้นเพื่อค้ำน้ำโสม ด้วยความเกรงกลัวฤๅชมนั้น
116. อนึ่ง ฤๅชวิศวามิตรผู้มีโทษ ได้สร้างกลุ่มดาวนักษัตรทั้งหลาย อันมีกลุ่มดาวศรณะเป็นอันดับที่หนึ่งขึ้น ให้เหนือกว่ากลุ่มดาวนักษัตรอื่น ๆ ด้วยคุณสมบัติอันเลิศแห่งดาวนักษัตร

117. การกระทำเหล่านี้เป็นของฤๅษีคนใด หม่อมฉันขอมเกรงกลัวฤๅษีคนนั้นเป็นที่สุด ข้าแต่พระผู้ทรงอำนาจ ถ้าฤๅษีผู้กริ้วโกรธจะไม่แผดเผาหม่อมฉันด้วยวิธีใด ขอพระองค์โปรดทรงบอกให้หม่อมฉันทราบถึงวิธีนั้นเถิด
118. ฤๅษีผู้แผดเผาชาวโลกด้วยเดช ยังธรณีให้สิ้นสะเทือนด้วยการอย่างเหี้ยม และสามารถเหวี่ยงภูเขามาเมรุประหนึ่งว่าทำให้หมุ่นไปรอบ ๆ อย่างรวดเร็ว
119. * หญิงสาวเช่นพวกหม่อมฉันจะพึงถูกตัวพระฤๅษีผู้เช่นนั้น ผู้มีคชประหนึ่งไฟที่ลุกโชติช่วง ผู้ควบคุมอารมณ์ของตน ได้อย่างไร
120. ข้าแต่พระผู้ประเสริฐสูงสุดในหมู่เทพ หญิงสาวเช่นพวกหม่อมฉันจะพึงถูกตัวของฤๅษีผู้มีปากประหนึ่งไฟที่ลุกโชติช่วง มีแก้วตาประหนึ่งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ มีลิ้นประหนึ่งพระกาลได้อ่างไร
121. แม้มยมเทพ โสยมเทพ หม่อมมหาฤๅษี หมู่อสาธยะ หมู่วิสวาเทพ และหม่อฤๅษีวาลคิลยะ ทั้งปวงเหล่านี้ ขอมเกรงกลัวฤทธิ์อำนาจของพระฤๅษี แลวมหญิงสาวเช่นหม่อมฉันจะไม่เกรงกลัวได้อ่างไร
122. ข้าแต่พระจอมเทพ แต่เมื่อหม่อมฉันได้รับคำสั่งจากพระองค์แล้วเช่นนี้ จะไม่ไปหาพระฤๅษีได้อ่างไร ข้าแต่เทวราช แต่ขอให้พระองค์จงทรงคิดหาวิธีคุ้มครองรักษาหม่อมฉัน ถ้าหม่อมฉันได้รับการคุ้มครองรักษา ก็จะไปเพื่อพระองค์
123. ข้าแต่ท้าว ขอพระองค์โปรดอนุเคราะห์อย่างนี้ ณ อาศรมนั้น ขอให้พระวายุจงกระพือเปิด เสื้อผ้าของหม่อมฉันผู้ เล่นอยู่อย่างจงใจ และขอให้พระกามเทพเป็นผู้ช่วยเหลือหม่อมฉันในสิ่งที่ เป็นหน้าที่
124. ในเวลานั้น ขณะที่หม่อมฉันกำลังยั่ววนพระฤๅษีอยู่ ขอให้พระวายุที่อบอวลด้วยกลิ่นหอมพัดไปจากป่า เมื่อนางกล่าวเช่นนั้นแล้ว และเมื่อท้าวศักระทรงจัดทำให้แล้ว ต่อจากนั้น นางก็ไปสู่อาศรมของพระเกาติก

125. เมื่อนางทูลขอร้องเช่นนี้ ท้าวศักระก็ทรงสั่งพระวายุ ในเวลานั้น นางเมนกาก็จากไปพร้อมกับพระวายุ
126. ลำคับนั้น นางเมงกาผู้มีสะโพกงาม ผู้หวาดกลัว มองเห็นพระฤๅษีวิศวาจิตร ผู้เผ่าพลาญบาปด้วยตะบะ กำลังบำเพ็ญตบะอยู่ในอาศรม
127. เมื่อนางอภิวันท์พระฤๅษีตนนั้นแล้ว ต่อจากนั้น นางได้เล่นต่อน้ำฤๅษี และพระวายุก็ได้กระพือพัดพิศดารากรณที่สุกสกาวดั่งดวงจันทร์ของนางปลิวไป
128. นางผู้รารรณีนีโลกวตะครุบเสื้อผ้าที่พนักิน ดูประหนึ่งว่านางกำลังยิ้มอย่างเอียงอายกับพระวายุ
129. ในขณะนั้น พระมุนีผู้ประเสริฐสุดเห็นนางเมงกาผู้เปลือยกาย ผู้มีความสาวและความงามอันหาที่เปรียบมิได้ ผู้ละลาละลึงหวังหาเสื้อผ้าอยู่
130. ฝ่ายพระมุนีผู้เป็นใหญ่ในหมู่นักพรตตนนั้น เมื่อเห็นรูปสมบัติของนาง ก็เป็นผู้ตกอยู่ที่ต่ออำนาจแห่งความใคร่ ได้ร่วมภิรมย์กับนางในเวลานั้นเอง
131. พระฤๅษีเชิญชวนนาง และนางผู้บริสุทธิ์ก็ตั้งการ ทั้งสองผู้ภิรมย์อยู่ตามใจปรารถนา จึงใช้ชีวิตอยู่ในบ้านนั้นเป็นเวลานาน ซึ่งดูเสมือนเป็นเพียงวันเดียว
132. พระมุนีได้ให้กำเนิดนางศกุนตลา ผู้มีแม่คือนางเมงกา ณ เนินเขาหิมวัต อันรื่นรมย์ ใกล้แม่น้ำมาลินี
133. เมื่อทอดทิ้งทารกที่เพิ่งคลอดนั้นไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำมาลินีแล้ว นางเมงกาผู้ทำหน้าที่เสร็จแล้ว ก็รีบไปจากที่นั้นสู่เทวสภาของท้าวศักระ
134. เหล่าศกุนชาติเมื่อมองเห็นทารกนั้นนอนอยู่ในป่าเปลี่ยว ที่เคลื่อนกล่นด้วยราชสีห์และเสือโคร่ง จึงเข้าไปแวดล้อมอยู่โดยรอบ
135. ในบ้านนั้น พวกราชสีห์ทั้งหลายที่ชอบกินเนื้อไม้ได้ทำร้ายทารกน้อย เหล่าศกุนชาติช่วยกันปกป้องคุ้มครองทารกนี้ ผู้เป็นธิดาของนางเมงกา

136. และเราไปเพื่อจะอาบน้ำชำระกาย ได้พบทารกนั้นนอนอยู่ในป่าหิม ไ้ผู้คน
ห้อมล้อมด้วยเหล่าศกุนชาติ ต่อจากนั้น เราได้นำทารกนั้นมาเลี้ยงเป็นลูกสาว
137. ในข้อวินิจฉัยทางธรรมะระบุว่า บิดาได้แก่บุคคลสามจำพวกดังต่อไปนี้ คือ
ผู้ให้กำเนิดกาย ผู้ให้ชีวิต และผู้ให้อาหาร
138. อนึ่ง ด้วยเหตุที่ทารกนี้ได้รับการคุ้มครองรักษาจากเหล่าศกุนชาติในป่า
เปลี่ยว เราจึงตั้งชื่อให้ว่า ศกุนตลา
139. ข้าแต่ท่านผู้เลิศ ท่านจงรู้ว่า นางศกุนตลาเป็นลูกสาวของเราด้วยเหตุนี้
และนางศกุนตลาผู้บริสุทธิ์ก็คิดว่าเราเป็นบิดา
140. เมื่อมหาฤๅษีดาม พระกัณโฑได้เล่าถึงกำเนิดของหม่อมฉัน ข้าแต่พระ-
นราธิป พระองค์จงทรงทราบเถิดว่า หม่อมฉันเป็นธิดาของพระกัณโฑด้วยเหตุ
นี้
141. หม่อมฉันไม่รู้จักบิดาของตนเอง ก็ย่อมคิดว่าพระกัณโฑเป็นบิดา ข้าแต่
พระราชบิดา เรื่องราวที่หม่อมฉันได้ฟังมาก็ได้เล่าถวายพระองค์แล้วอย่างนี้
- ท้าวทษยันต์ตรัสว่า
142. คุณอนนางกัลยาณี เธอพูดได้แจ่มแจ้งสมกับที่เป็นราชบุตร คุณอนนางผู้มี
สะโพกงาม ขอเธอจงมาเป็นชายาของฉันทเกิด จงบอกสิว่า ฉันทควรจะต้อง
ทำอะไรให้แก่เธอ
143. สร้อยคอทองคำ พัดศรารักษ์ กุณฑลคู่ ก่าไลคู่ และแก้วมณีที่สวยงามแว-
วาว จากเมืองต่าง ๆ
144. วันนี้ ฉันทจะกำนัลเธอด้วยเครื่องประดับทั้งหลาย มีเครื่องทองประดับกาย
เป็นต้น รวมทั้งบรรดาผ้าขนสัตว์ คุณอนนางผู้งดงาม เธอจงเป็นชายาของ
ฉันทเกิด แล้วราชสมบัติทั้งหมดจักเป็นของเธอในวันนี้
145. คุณอนนางผู้งดงาม ผู้ฉลาดกล้า ขอเธอจงมาวิวาห์กับฉันทด้วยคานธรรพ-
วิวาห์เถิด คุณอนนางผู้มีขางามประหนึ่งล้ำกลวย เพราะว่าคานธรรพวิวาห์

นั้น ถือกันว่าเป็นการวิวาห์ที่ดีที่สุดในบรรดาการวิวาห์ทั้งหลาย

นางศกุนตลาทูลว่า

146. ข้าแต่พระราชา บิดาของหม่อมฉันนี้ไปจากอาศรมเพื่อหาผลไม้ ขอ
พระองค์โปรดทรงรื้อท่านสักครู่หนึ่ง ท่านคงจะยกหม่อมฉันถวายแก่พระองค์

ท้าวทวยยันตรัสว่า

147. ทูก่อนนางผู้บริสุทธิ์ ผู้มีสะโพกงาม ฉันปรารถนาเธอผู้เหมาะสม ขอเธอ
จงรู้เถิดว่า ฉันมีชีวิตรอยู่เพื่อเธอ และใจของฉันนั้นก็จดจ่ออยู่ที่เธอ

148. ตามกฎธรรมชาติ คนคือเพื่อนของคน คนคือวิถีชีวิตของคน ดังนั้น เธอ
ควรที่จะมอบตัวด้วยตัวเธอเอง

149. ตามประเพณี การวิวาห์ที่ไค้บัญญัติไว้ในคัมภีร์สมฤติมีจำนวนทั้งหมด
แปดประเภท คือ พราหมณ์วิวาห์* ไทววิวาห์** อารชวิวาห์*** ปราชาปัตย-
วิวาห์+ อาสุรวิวาห์†

* พราหมณ์วิวาห์ คือ การวิวาห์แบบพรหม หมายถึงการแต่งงานโดยบิดายกลูก
สาวให้แก่ชายซึ่งมีความรู้ในพระเวท มีความประพฤติดี และเป็นผู้ที่บิดาของหญิงเชื้อเชิญ
มา ในการแต่งงานแบบนี้ เจ้าสาวได้รับการตกแต่งด้วยเสื้อผ้าอย่างดี ตลอดจนเครื่อง
ประดับอันมีค่า ซึ่งอนุโลมว่าเจ้าสาวมีสินเดิม(Dowry) การแต่งงานแบบนี้ได้รับการ
ยกย่องว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุด และศักดิ์สิทธิ์ที่สุด เพราะเป็นการยกลูกสาวให้แต่งงานโดยไม่ได้
รับสิ่งใดตอบแทนจากเจ้าบ่าว (เสาวภา เจริญขวัญ 2520: 49)

** ไทววิวาห์ คือ การวิวาห์แบบเทพ หมายถึงการที่บิดายกลูกสาวให้แก่พระ
ผู้ทำพิธีบวงสรวงเทพเจ้า เจ้าสาวในกรณีนี้ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของทักสิลา หรือคา
ธรมเนียมในการทำพิธีซึ่งเป็นเครื่องตอบแทนสำหรับการทำพิธีของพระ (เรื่องเดิม)

*** อารชวิวาห์ คือ การวิวาห์แบบฤๅษี หมายถึงการยกลูกสาวให้แต่งงาน
หลังจากที่ได้รับเอาวัวตัวผู้หรือตัวเมียอย่างละหนึ่งตัว หรือหนึ่งคู่ จากเจ้าบ่าว ซึ่งเท่า

กับเป็นคำตัวของเจ้าสาว แต่ยังไม่ถือว่าเป็นการขายลูกสาว เพราะถือว่าของที่เจ้าบ่าวให้นั้น เป็นการแสดงมิตรภาพต่อเจ้าสาว (เรื่องเดิม หน้า 50)

+ปราชาปัตยวิวาห์ คือการวิวาห์แบบประชาบดี หมายถึงการยกลูกสาวให้แต่งงานโดยไม่มีสินเดิมของหญิง และไม่มีการเรียกร้องค่าตัวเจ้าสาวด้วย แต่มุ่งให้คู่สมรสได้ทำหน้าที่ทางศาสนาพร้อมกันตลอดไป การแต่งงานแบบนี้เน้นถึงความสำคัญของการกิจทางศาสนาที่สามีภรรยาจะต้องร่วมกันรับผิดชอบ และเป็นชีวิตครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียว สามีจะละสภาพศฤง์ไปสู่สภาพวานปรสิทธ์ หรือสันนยาสีโดยที่ภรรยาไม่เห็นชอบไม่ได้ (เรื่องเดิม หน้า 51)

+อาสุรวิวาห์ คือ การวิวาห์แบบอสุร หมายถึงการยกลูกสาวให้แต่งงานหลังจากที่เจ้าบ่าวได้ให้ทรัพย์สินจำนวนมากเท่าที่จะหาได้จนเป็นที่พอใจแก่บิดา หรือผู้ปกครองของเจ้าสาว หรือแก่เจ้าสาวเอง เท่ากับเป็นการซื้อเจ้าสาว การแต่งงานแบบนี้ไม่เป็นที่ยอมรับ เพราะถือว่าเป็นการขายลูกสาวเพื่อทรัพย์สิน (เรื่องเดิม หน้า 51-52)

150. คานธรรพวิवाห์ รากษสวิवाห์* และการวิवाห์ประเภทที่แปด คือ ไปศาล-
วิवाห์* พระมณูผู้สืบเชื้อสายมาจากพระสวามัญญัตติถึงความเหมาะสมแห่ง
การวิवाห์ทั้งแปดไว้ตามลำดับ
151. คุณอนนางผู้บริสุทธิ์ เธอจึงรู้ว่า การวิवाห์สี่ประเภทแรกเหมาะสมสำหรับ
พราหมณ์ การวิवाห์หกประเภทแรกตามลำดับนั้นเหมาะสมสำหรับกษัตริย์
152. แม้รากษสวิवाห์ก็ถือกันว่าเหมาะสมสำหรับกษัตริย์ ส่วนอาสุรวินั้น
เหมาะสมสำหรับแพศย์และศูทร และเป็นที่ยึดกันมาว่า ในบรรดาการวิवाห์
ห้าประเภทแรกนั้น การวิवाห์สามประเภทแรกเหมาะสม ส่วนสองประเภท
หลังนั้นไม่เหมาะเลย
153. ไปศาลวิवाห์และอาสุรวินั้นไม่ควรทำเลย คนเราควรทำการวิवाห์
ตามแบบอย่างนี้ นี่คือนิติธรรมที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์สมฤติ
154. คานธรรพวิवाห์และรากษสวิवाห์เป็นการวิवाห์ที่เหมาะสมสำหรับกษัตริย์
เธออย่าได้สงสัยไปเลย และความสงสัยในเรื่องนี้ว่า การวิवाห์สองประเภท
นี้ควรทำแยกกัน หรือทำรวมกันก็ไม่มีเลย
155. คุณอนนางผู้รวารธินี เธอเป็นผู้มีความรัก เธอจึงควรเป็นชายา
ของฉันทผู้มีความรักเช่นกันด้วยคานธรรพวิवाห์
- นางศกุนตลาทูลว่า
156. "ข้าแต่พระผู้ประเสริฐสุดของราชวงศ์ปุรุ ถ้าหากว่าเป็นหนทางแห่ง
ความเหมาะสม และถ้าหากว่าตัวของหม่อมฉันเป็นนายของตัวเองแล้วไซ้
ข้าแต่พระผู้ทรงอำนาจ ขอพระองค์โปรดทรงสดับเงื่อนไขของหม่อมฉันในข้อ
เสนอนี้

---

* รากษสวิवाห์ คือ การวิवाห์แบบรากษส หมายถึงการจับกุมหรืออุกคราห์หญิง
ไปเป็นภรรยา หลังจากที่มีการต่อสู้กับญาติผู้ชายของหญิงจนได้รับบาดเจ็บหรือตายไป
จึงเป็นการแต่งงานโดยฝ่ายหญิงไม่เห็นชอบ และใช้กำลังหักหาญเอา แต่บางครั้งก็ไม่

มีการต่อสู้ เพราะบิดาหรือผู้ปกครองของหญิงไม่มีภูมิลำเนาติดต่อ เนื่องจากเกรงกลัว การที่เรียกชื่อการแต่งงานแบบนี้ว่า แบบราชสวามี ก็เพราะเชื่อว่าพวกราชสวามีนิสัยโหด ร้าย และชอบใช้กำลัง

การแต่งงานแบบนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า แบบกษัตริย์ (กษัตริย์) เพราะ เป็นความนิยมในพวกนักรบ หรือวรรณะกษัตริย์ คือ เมื่อรบกัน ผู้ชนะก็ได้ผู้หญิงไปเป็น ภรรยา ผู้หญิงจึงกลายเป็นขีปนาวุธในการสงคราม (เรื่องเดิม หน้า 54-55)

**ไปศาลวิวาห์ คือการวิวาห์แบบปีศาจ หมายถึงการลักลอบหรือล่อลวงหญิง ไปเป็นภรรยาในขณะที่หญิงหลับหรือมีเมามกสติ หรือในเวลาที่ถูกญาติของเธอลับ หรือไม่ได้เอาใจใส่ดูแลเธอ นั้นเป็นการกระทำคล้ายพวกปีศาจ ซึ่งเชื่อกันว่ามักจะ กระทำการต่าง ๆ อย่างปิดบังซ่อนเร้นในเวลากลางคืน การแต่งงานแบบนี้ถูกตำหนิ ว่าต่ำทรามที่สุด และน่ารังเกียจอย่างยิ่ง คัมภีร์ต่าง ๆ ในสมัยหลังจึงไม่ยอมรับว่า ถูกต้อง (เรื่องเดิม หน้า 55-56)

157. "หม่อมฉันจะกราบทูลสิ่งใดที่เป็นความลับแก่พระองค์ ขอพระองค์โปรดทรงสัญญาแก่หม่อมฉันว่าจะให้สิ่งนั้นเป็นจริง หากหม่อมฉันมีโอรส ขอให้โอรสนั้นได้เป็นผู้สืบสันตติวงศ์ต่อจากพระองค์"
158. "ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์โปรดตรัสว่า สิ่งนี้จักเป็นความจริง คือโอรสของหม่อมฉันจักได้เป็นพระยุพราช ข้าแต่ท้าวทุษยันต์ ถ้าหากว่าเป็นไปตามนี้แล้ว การร่วมกันของหม่อมฉันกับพระองค์ก็จะมีขึ้น"
159. พระราชามีได้ทรงตริตรอง ตรัสตอบนางว่า "ดูก่อนนางผู้มีรอยยิ้มอันสดใสตกลง นอกจากนั้นแล้ว ฉันจะพาเธอไปยังเมืองของฉันด้วย ดูก่อนนางผู้มีสะโพกงาม เธอเป็นผู้มีค่าคู่ควร ฉันจึงกล่าวคำนี้เป็นคำสัตย์ต่อเธอ"
160. เมื่อตรัสอย่างนั้นแล้ว พระราชาผู้ราชฤทธิทรงวิวาห้อย่างถูกต้องกับนางผู้มี ความบริสุทธิ์ และทรงประทับร่วมกับนาง
161. เมื่อทรงทำให้นางมึนใจแล้ว พระองค์ก็เริ่มเสด็จออกเดินทาง และตรัสซ้ำแล้วซ้ำเล่าว่า "ดูก่อนนางผู้มีรอยยิ้มอันสดใส ฉันจะส่งจตุรงค์เสนามาเพื่อรับเธอไป ฉันจะนำเธอเข้าสู่ราชนิเวศน์ของฉันด้วยจตุรงค์เสนานั้น"
162. ข้าแต่ท้าวชนเมชัย ฝ่ายพระนฤบาลผู้ครองแผ่นดินพระองค์นั้น เมื่อทรงให้สัญญาต่อนางอย่างนั้นแล้ว ได้เสด็จออกเดินทาง พลากรำพึงถึงพระมุนีผู้เฒ่าก็ศยปอยู่ในพระทัยว่า
163. พระมุนีผู้ศักดิ์สิทธิ์ ผู้มีตบะ เมื่อทราบเรื่องนี้แล้ว จะทำอย่างไรหนอ ทรงรำพึงอยู่อย่างนั้นขณะเสด็จเข้าสู่พระนครของพระองค์
164. เมื่อพระราชาสด็จไปได้สักครู่หนึ่ง พระกัณเฑาะว์ก็กลับมาสู่อาศรม และนางศกุนตลาไม่กล้าเข้าไปหาพระมุนีผู้บิดา เพราะความอาย
165. ลำดับนั้น พระกัณเฑาะว์ผู้มีทิพยญาณ ผู้มีตบะอันร้อนแรง ผู้ศักดิ์สิทธิ์ ผู้มองเห็นด้วยทิพยจักขุ เมื่อทราบเรื่องแล้วก็ยินดี กล่าวกับนางว่า
166. "วันนี้ เมื่อไม่ได้ยก้าเกรงพ้อด้วยเรื่องใด ลูกผู้มีราชสกุลก็ทำสิ่งนั้นลงไป คือการร่วมสังวาสกับบุรุษ ซึ่งไม่เป็นสิ่งผิดต่อขนบธรรมเนียม

167. "เพราะเป็นที่ถกกันมาว่า คานธรรพวิวาห์อันเป็นการวิวาห์ที่ปราศจากการสาวกมนตรีให้พร กระทำในที่ลับระหว่างหญิงผู้มีความรักกับชายผู้มีความรักนั้นเป็นการวิวาห์ที่เหมาะสมที่สุดสำหรับภคตรีย์"
168. "ดูก่อนศกุนตลา ลูกรับบุรุษใดที่ควรจะเป็นสามี บุรุษนั้นคือท้าวหุชยันต์ผู้มีธรรมเป็นอาตมน์ ผู้ประเสริฐสุดในบรรดาบุรุษทั้งหลาย"
169. "ผู้ใดจักได้ครอบครองแผ่นดินทั้งหมดอันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต ผู้นั้นคือบุตรของลูกผู้มีพละกำลังอันมหาศาล ผู้มหาตมน์ ผู้เป็นบรรพบุรุษในโลก"
170. "จักร(กองทัพ)อันยอดเยี่ยมของพระเจ้าจักรพรรดิผู้มหาตมน์ ผู้เสด็จไปทำสงครามพระองค์นั้น จักเป็นจักรที่ใคร ๆ ต้านทานมิได้ตลอดกาล"
171. ลำคับนั้น เมื่อนางล้างเท้าให้ เมื่อรับเอาสัมภาระมา และเมื่อจัดวางผลไม้ทั้งหลายกองไว้แล้ว นางใดกล่าวแก่พระมุนีผู้กำลังพักผ่อนว่า
172. "ลูกได้เลือกท้าวหุชยันต์ผู้ประเสริฐสุดในบรรดาบุรุษทั้งหลายเป็นสามีดังนั้น พ่อจึงควรจะกรุณาต่อพระองค์ผู้เสด็จมาพร้อมด้วยอำมาตย์ทั้งหลาย"

พระกัณเฑาะว์กล่าวว่า

173. ดูก่อนลูกผู้ร่ำรรถินี เพื่อเห็นแก่ลูก พ่อจะเมตตาต่อพระองค์ พรใดที่ลูกปรารถนาเพื่อพระองค์ ลูกจงรับเอาพรนั้นจากพ่อเถิด

ฤๅษีไวศัมปายันเฝ้าทูลว่า

174. ต่อจากนั้น เพราะความปรารถนาในประโยชน์สุขของท้าวหุชยันต์ นางศกุนตลาจึงเลือกเอาพรคือความมีคุณธรรมอันสูงส่ง และความไม่ตกต่ำจากราชสมบัติของพระราชาทั้งหลายผู้ราชวงศ์ปुरु
175. เมื่อท้าวหุชยันต์ทรงให้สัญญาและเสด็จกลับไปแล้ว ฝ่ายนางศกุนตลาผู้มีช่วงขา เรียวงามได้คลอดบุตรเป็นกุมารผู้มีความสามารถอันประมาถมิได้
176. ข้าแต่ท้าวชนเมชัย เมื่อกุมารผู้สืบเชื้อสายจากท้าวหุชยันต์มีอายุครบสามขวบ ก็เป็นผู้มีสง่าราศีประหนึ่งไฟที่ลุกโชติช่วง มีคุณสมบัติคือความงามและ-

ความสูงศักดิ์

177. ในเวลานั้น พระกัณเฑาะผู้เหมาะสมที่สุดสำหรับบุณยพิธีทั้งหลาย ได้จัดให้มีพิธีสังสารซึ่งมีพิธีฉลองการเกิดเป็นต้นแก่กุมารนั้นผู้มีความฉลาด ซึ่งกำลังเจริญเติบโตอยู่
178. ณ อาศรมนั้น กุมารน้อยแข็งแรงประหนึ่งราชสีห์ ด้วยฟันที่ขาวและแหลมคม ฟ้าม้อมีลายงจจักร เป็นผู้มีความสง่างาม มีศีรษะใหญ่ มีพละกำลังมาก เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วเสมือนเทวกุมาร
179. ที่อาศรมของพระกัณเฑาะ กุมารน้อยผู้น้อยอายุเพียงหกขวบ สามารถจับมัดพวกเสือโคร่ง ราชสีห์ หมูป่า ช้าง และโคกระบือได้
180. เมื่อจับมัดไว้ที่ต้นไม้รอบ ๆ อาศรมแล้ว กุมารผู้ทรงพละกำลังก็ขึ้นขี่ฝึกเล่น และควมหมีสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น
181. เพราะเหตุนี้ คนทั้งหลายผู้มีนิवासสถานอยู่ที่อาศรมของพระกัณเฑาะจึงพากันขนานนามกุมารว่า สรรพพมัน เพราะกุมารปราบสัตว์ทุกชนิดให้เชื่อฟังได้
182. กุมารนั้นเป็นผู้มีความกล้าหาญ ความสามารถ และความแข็งแรง จึงได้นามว่า สรรพพมัน
183. พระฤๅษีเมื่อพิจารณาพิจารณาถึงกุมาร และการกระทำที่เหนือมนุษย์ของกุมารแล้ว จึงได้กล่าวกับนางศกุนตลาว่า "บัดนี้ ถึงเวลาแห่งการเป็นพระยุพราชแล้ว"
184. พระกัณเฑาะเมื่อสังเกตเห็นพละกำลังของกุมาร จึงกล่าวแก่ศิษย์ทั้งหลายว่า "ในวันนี้ พวกเจ้าจงนำนางศกุนตลาผู้มีลักษณะทั้งปวงอันคนบุชชา จากอาศรมนี้ไปหาสวามีพร้อมกับลูกอย่างรีบด่วน
185. "เพราะเหตุว่า การอยู่กับญาติพี่น้องเป็นเวลานาน ย่อมไม่งามสำหรับหญิงทั้งหลาย มันเป็นการทำลายชื่อเสียง ความประพฤติ และคุณความดี ดังนั้น พวกเจ้าจงพานางไปอย่าได้ชักช้า"

186. ศิษย์ทั้งปวงเหล่านี้ผู้มีกำลังความสามารถอันประมาทมิได้ เมื่อรับคำแล้ว ได้ออกเดินทางไปยังนครคชสาหวิย(นครหัสตินาปุระ) โดยให้นางศกุนตลาและ ลูกช้าวอยู่ข้างหน้า
187. นางผู้งามเฉิดฉายเมื่อพบบุตรผู้มีตางามดังดอกบัว ผู้ประหนึ่งเทพกุมาร ออกจากป่าที่ซึ่งท้าวหุยันต์ได้เคยให้สัญญาไว้ ต่อจากนั้น นางก็มาถึง
188. และนางผู้ได้รับคำสัญญา ผู้ถูกนำตัวเข้าไปเฝ้าพร้อมกับบุตรผู้มีความสดีใส่ ประหนึ่งอาทิตย์ยามอุทัย ก็ได้พบพระราชา
189. เมื่อถวายความเคารพอย่างถูกต้องตามประเพณีแล้ว นางศกุนตลาได้ทูล พระองค์ว่า "ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์โปรดอภิเชกโอรสผู้ของพระองค์ ในตำแหน่งพระยุพราช
190. "ข้าแต่พระราชาผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ กุมารผู้ประหนึ่งเทพผู้นี้ คือ บุตรที่พระองค์ได้ให้กำเนิดในหม่อมฉัน ขอพระองค์โปรดจัดแจงเรื่องนี้ตาม ขอบคกกลงด้วยเถิด
191. "ข้าแต่พระผู้ทรงคุณธรรมอันสูงส่ง ก่อนการรวมภิรมย์รักที่อาศรมบทของ พระฤๅษีก็งวาระ ขอพระองค์ทรงทำขอกตกลงไว้อย่างไร ขอพระองค์โปรดทรง ระลึกถึงขอกตกลงนั้น"
192. ลำดับนั้น พระราชาเมื่อทรงสดับคำกล่าวของนางแม่ทรงจำได้ ก็ตรัสว่า "ดูก่อนตาบสินีผู้ชั่วร้าย อันจำไม่ได้ เธอเป็นภรรยาของใครกันแน่
193. "อันจำไม่ได้ถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อเธอไม่ว่าในด้านธรรมะ กามะ หรือ อรรถะ* เธอจะไปหรือจะอยู่ หรือปรารถนาสิ่งใด ก็จงทำสิ่งนั้นตามความ พพอใจ"

---

*บุรุษารณะ คือ จุดมุ่งหมายที่สำคัญสี่ประการในชีวิตของมนุษย์ ได้แก่

1. ธรรมะ การปฏิบัติตามหน้าที่ 2. กามะ การบรรลุความ
 ประสงค์ในสิ่งที่ปรารถนา 3. อรรถะ การแสวงหาทรัพย์สมบัติ 4. โมกษะ การ
 หลุดพ้นในขั้นสุดท้าย (Monier-Williams 1981: 637)

194. เมื่อได้ฟังดังนั้น นางผู้มีสี่โปกงาม ผู้มีใจแน่วแน่ ก็อับอายเป็นที่ยิ่ง ประหนึ่งว่าจะสิ้นสติเพราะความทุกข์ นางยืนนิ่ง ไม่ไหวติงจุจเสาทิน
195. นางมีดวงตาแดงกำเพราะความโกรธแค้น มีริมฝีปากสีน้ระริก นางคอนพระราชธา ประหนึ่งว่าจะแพคเผาด้วยการฆ่า เลื่องค่อนน้น
196. ในกาลครั้งนั้น นางผู้มีความโกรธแค้นพยายามซ่อนเร้นกิริยาท่าทาง และพยายามระงับอารมณ์รุนแรงที่บังเกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งตะบะ
197. นางสำรวมใจได้เพียงชั่วขณะเดี๋ยวนั้น แล้วก็กลับทวมท้นด้วยความทุกข์และความโกรธ นางจ้องมองพระสวามี บังเกิดความโกรธแค้น จึงทูลว่า
198. "ข้าแต่มหาราช พระองค์แมทรงรู้อยู่ แต่เพราะเหตุใดพระองค์จึงตรัสอย่างปราศจากความรับผิดชอบเยี่ยงคนสามัญชั้นต่ำว่า ฉันไม่รู้
199. "ข้าแต่พระผู้ทรงคุณธรรม หัวใจของพระองค์รู้ว่า พระองค์เป็นประจักษ์พยานแห่งความสัตย์และความเท็จในเรื่องนี้ โปรดอย่าดูถูกพระองค์เองเลย
200. "ผู้ใดปฏิบัติต่อสัตว์บุรุษอย่างหนึ่ง ปฏิบัติต่อตนเองอีกอย่างหนึ่ง ผู้นั้น ผู้เป็นโจร ผู้มีการหลอกลวงตนเอง จะไม่ได้ทำบาปดอกหรือ
201. "พระองค์ทรงคิดว่า มีเราอยู่เพียงผู้เดียว(ที่รู้เรื่อง) ไม่ทรงทราบว่า พระมุนีโบราณ(หิริโอดตัมปะ)ประทับอยู่ในหัวใจ ทรงเป็นผู้รู้ถึงการกระทำที่ชั่วร้าย และพระองค์ก็ได้ทำบาปต่อหน้าพระมุนีโบราณนั้น
202. "ผู้ใดเมื่อทำบาปแล้ว คิดว่า ไม่มีใครรู้จักเรา เหล่าเทพยดาและบุรุษผู้ประทับอยู่ภายในของตนนั่นแล ย่อมรู้จักผู้นั้น
203. "พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระวายุ พระอัคนี ฟ้า ดิน น้ำ จิตวิญญาณ พระอม กลางวัน กลางคืน ยามสนธยา และพระธรรม ย่อมล่วงรู้พฤติกรรมของคนอย่างแน่นอน
204. "พระผู้เป็นจิตวิญญาณ ผู้ประทับอยู่ในใจ ผู้เป็นประจักษ์พยานในการกระทำทุกอย่างทรงโปรดปรานบุรุษใด พระยมผู้ไว้วัดยอมตอบแทนกรรมชั่วของ

บุรุษนั้น

205. "แต่ถ้าพระเจ้าเป็นจิตวิญญาณพระองค์นี้ไม่โปรดปรานบุรุษใดผู้ชั่วร้าย พระ
 ยมจะทรงตอบแทนกรรมชั่วแก่บุรุษผู้มีการกระทำอันเป็นบาปผู้นั้น
206. "เมื่อบุคคลไม่คำนึงถึงตนเอง ก็ย่อมประพฤตินออย่างผิด ๆ หากผู้ใดไม่
 มีตนเป็นหลักของตน ทวยเทพก็ไม่เป็นผู้ประสาทรแก่ผู้นั้น
207. "พระองค์อย่าทรงดูถูกหม่อมฉันผู้ปรีชาด้วยเหตุที่ว่าหม่อมฉันเป็นผู้มาหา
 ด้วยตนเอง พระองค์ไม่ให้เกียรติหม่อมฉันผู้ภรรยา ผู้มาหาด้วยตนเอง ผู้ควร
 แก่การต้อนรับอย่างสมเกียรติ
208. "ทำไมพระองค์จึงทรงมองข้ามหม่อมฉัน เสมือนเป็นหญิงชั้นต่ำ ในท่าม-
 กลางธารกำนัล แนนอนเฝ้า หม่อมฉันไม่ได้รองให้อยู่ในที่เปลี่ยว
 พระองค์ไม่ทรงได้ยินคำพูดของหม่อมฉันดอกหรือ
209. "ข้าแต่ท้าวหุซันต์ หากว่าพระองค์ไม่ทรงทำตามคำของหม่อมฉัน พระ
 เสียรของพระองค์จักแตกเป็นรอยเสียงตั้งแต่บัดนี้
210. "เมื่อสามีเข้าไปสู่ภรรยาแล้ว ขอมให้กำเนิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ด้วยเหตุนี้
 เหล่ากวีสมัยโบราณจึงรู้ถึงความเป็นชายาวว่า มาจากความที่นางเป็นผู้ให้
 กำเนิด
211. "ในกาลใด บุตรผู้ใดกำเนิดจากบุรุษผู้ล่วงล้ำเข้าไปเพื่อการร่วมประเวณี
 ในกาลนั้น บุตรผู้นั้น ขอมต่อชีวิตบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วด้วยการสืบสันตติวงศ์
212. "เพราะเหตุที่ลูกชายคุ้มครองป้องกันบิดาจากนรกที่มีชื่อว่า ปุต พระ
 สาวัยมภูจิงตรัสเรียกเขาด้วยพระองค์เองว่า ปุตระ
213. "ภรรยาเป็นคฤหทักษา (ผู้เชี่ยวชาญในครัวเรือน) เป็นประสาวตี (ผู้ให้
 กำเนิดบุตรธิดา) เป็นปติปราณา (ผู้มีสามีเป็นชีวิต) และเป็นปคีรตา (ผู้
 จงรักภักดีต่อสามี)

214. "ภรรยาเป็นครึ่งหนึ่งของชาย เป็นเพื่อนที่สนิทที่สุด เป็นบ่อเกิดแห่งสภาวะสามประการ* และเป็นมิตรของผู้กำลังจะตาย
215. "ชายทั้งหลายผู้มีภรรยาเป็นผู้สามารถประกอบพิธีทางศาสนา เป็นผู้สามารถกระทำยัชฎพิธีในเรือน เป็นผู้เบิกบานใจ และเป็นผู้มีโชค
216. "ภรรยาทั้งหลายผู้มีเจ้าอ่อนหวาน ย่อมเป็นเพื่อนในยามเปล้าเปลี่ยว เป็นประคองบิดาในพิธีทางศาสนาทั้งหลาย และเป็นประคองมารดาของผู้เจ็บไข้ได้ป่วย
217. "ภรรยาเป็นที่พักสงบของคนผู้เดินทางเข้าไปในป่าลึก ผู้ที่มีภรรยาเป็นผู้เชื่อถือได้ ดังนั้น ภรรยาทั้งหลายจึงเป็นสมบัติที่ประเสริฐที่สุด
218. "ภรรยาผู้จงรักภักดีต่อสามี ย่อมติดตามสามีอยู่ด้วยกันตลอดเวลา ไม่ว่าในเวลาที่เขาเร่ร่อนไปในยามตกทุกข์ได้ยาก หรือในเวลาที่เขาจะละจากโลกนี้ไป
219. "เมื่อภรรยาผู้ซื่อสัตย์ ผู้ตายก่อน ละจากโลกนี้ไปแล้ว นางย่อมจะรอดคอยสามี และหากสามีตายก่อน นางจะติดตามเขาไปในภายหลัง
220. "ข้าแต่พระราชา เนื่องจากเหตุนี้ คนจึงปรารถนาการแต่งงาน เพราะว่า สามีจะได้พบภรรยาทั้งในโลกนี้และในปรโลก
221. "ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า บุตรคือผู้เกิดด้วยตนของตน ดังนั้น คนจึงควรมองภรรยาผู้เป็นมารดาของบุตร ให้เหมือนเป็นมารดาของตน
222. "เมื่อมองดูบุตรที่เกิดจากภรรยา เสมือนมองดูหน้าของตนเองในกระจกเงา บิดาผู้ให้กำเนิด(ชนิตฤ)ก็จะสุขสลดชื่น เสมือนผู้กระทำบุญพิธีได้ขึ้นสวรรค์

---

*สภาวะสามประการ (trivarga) ได้แก่

1. กษัย	ความเสื่อม	2. สถานะ	ความคงที่
3. พฤทธิ	ความเจริญก้าวหน้า	(Apte 1973: 241)	

223. "คนทั้งหลายผู้รุ่มร่ามด้วยความทุกข์ใจ ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคภัยทั้งหลาย และผู้ทุกข์ทรมานด้วยความรอน จะสุขสคชื่นในภรรยาของตน เหมือนสุขสคชื่นอยู่ในน้ำ
224. "เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความเบิกบานใจ ความสุข และความดี ชื่นอยู่กับภรรยาผู้เป็นที่รัก คนที่ฉลาด แม้อำลั่งโกรธมาก ก็ไม่ควรพูดถึงสิ่งที่ไม่เป็นที่พอใจของนาง
225. "ภรรยาผู้เป็นที่รัก เป็นเนื่ออายุขัยวันรันครสำหรับการให้กำเนิดของตน หากปราศจากภรรยาผู้เป็นที่รัก แม้อะไรทั้งๆที่หลายก็ไม่มีความสามารถที่จะสร้างประชาชาติขึ้นได้
226. "ในกาลใด เมื่อลูกที่แปดเปื้อนด้วยธุลีดินโคลเข้ามาหาแล้วกอดแข้งขาของบิดา ในกาลนั้น อะไรที่เป็นความทวมท้นล้นใจย่อมมีขึ้นอย่างแน่นอน
227. "ทำไมพระองค์จึงทรงเมินเฉยบุตรผู้ผู้มาหาด้วยตนเอง ผู้มีความปรารถนา ผู้จ้องมองอยู่ ด้วยการทอดพระเนตรอย่างเหยียดหยาม
228. "พวกมกแดงไม่ทำลาย แต่จะเผ่าเสียงคูโซ่ทั้งหลายของพวกมัน พระองค์ซึ่งทรงเป็นผู้ธรรม โฉนเล่าจะไม่ฟังเสียงบุตรของพระองค์เอง
229. "ความสุขจากการได้สัมผัสเสื่อผ้า ภรรยาผู้เป็นที่รัก และน้ำ ไม่เทียบเท่าความสุขจากการได้สัมผัสบุตรน้อยที่ตนสวมกอดอยู่
230. "ในบรรดาสัตว์สองเท้าทั้งหลาย พราหมณ์เป็นผู้ประเสริฐสุด
 ในบรรดาสัตว์สี่เท้าทั้งหลาย โคเป็นสัตว์ประเสริฐสุด
 ในบรรดาผู้ควรถือเคาพทั้งหลาย ครูเป็นผู้ประเสริฐสุด
 ในบรรดาสิ่งที่มีสัมผัสทั้งหลาย บุตรเป็นผู้ประเสริฐสุด
231. "ขอให้บุตรผู้เป็นที่เจริญตาผู้นี้โลกกอดรัดและสัมผัสพระองค์เกิด เพราะว่า การสัมผัสอันที่ให้ความสุขยิ่งกว่าการสัมผัสบุตร ย่อมหาไม่ได้ในโลกนี้
232. "ข้าแต่องค์ราเชนทรผู้ปราบศัตรู เมื่อตั้งทองอยู่เป็นเวลาสามปีเต็ม หม่อมฉันก็เป็นผู้ให้กำเนิดกุมารผู้นี้ ผู้ทำลายความโศกของพระองค์

233. "ข้าแต่พระผู้สืบเชื้อสายจากปุรุ ก่อนการให้กำเนิด เสียงจากท้องฟ้าได้กล่าวแก่หม่อมฉันว่า กุมารผู้นี้จะเป็นผู้ริเริ่มทำพิธีอัฐวาเมธมีจำนวนถึงร้อยครั้ง
234. "เป็นที่แน่นอนว่า ชายทั้งหลายผู้ไปสู่หมู่บ้านอื่นเมื่ออุ้มพวกเขาเล็ก ๆ ขึ้นบนตักด้วยความรัก และเมื่อจับที่ศีรษะแล้ว ย่อมมีความสุขอย่างยิ่ง
235. "พระองค์ทรงทราบว่า พราหมณ์ทั้งหลายย่อมสวดใจความแห่งมนตร์ศักดิ์สิทธิ์ในคัมภีร์พระเวทบทนี้ในพิธีฉลองการเกิดของพวกเขาเล็ก ๆ
236. "ลูกเกิดจากร่างกายและหัวใจ ลูกนั้นคือตัวแม่เองในชื่อว่าบุตร ขอลูกจงมีชีวิตยืนนานถึงร้อยปีเกิด
237. "ลูกรักของแม่ ความสมบูรณ์พูนสุขและการสืบสันตติวงศ์อย่างไม่เสื่อมสลายของแม่นั้นย่อมขึ้นอยู่กับลูก ดังนั้น ขอลูกจงมีความสุขยิ่ง และจงมีชีวิตยืนนานถึงร้อยปี
238. "บุตรผู้นี้เกิดจากร่างของพระองค์ เป็นบุรุษคนที่สองที่เกิดจากบุรุษคนหนึ่ง ขอพระองค์โปรดทอดพระเนตรบุตรของหม่อมฉันซึ่งจะเสมือนพระองค์ทอดพระเนตรเงาของพระองค์เองในสระน้ำที่ใสสะอาด
239. "คนยอมจุกไฟศักดิ์สิทธิ์ที่ถวายเป็นเครื่องบูชาจากไฟของพ่อบ้านฉันใด บุตรผู้นี้ย่อมเกิดจากพระองค์ฉันนั้น พระองค์ผู้เป็นหนึ่งได้แบ่งพระองค์เองออกเป็นสอง
240. "ข้าแต่พระราชา พระองค์ผู้กำลังล้ามฤคไค้ผละจากมฤค และเข้าหาหม่อมฉันผู้เป็นกุมารีในอาศรมของบิณฑ
241. "นางอัปสรผู้เป็นเลิศหกนาง ไค้แก่ นางอรวรี นางปूरวจิตติ นางสหัชฌิยา นางเมณฑา นางวิศวาจี และนางชฤคตาจี
242. "ในบรรดานางอัปสรเหล่านั้น นางอัปสรผู้เลิศที่สุดชื่อว่า เมณฑา นางเป็นผู้มีกำเนิดจากพระพรหม เมื่อลงมาจากสวรรค์สู่โลกมนุษย์ นางไค้ให้กำเนิดหม่อมฉันจากฤชิวิตวามิตร

243. "นางอัปสรเมณฑาผู้มีใช้หญิงพรหมจารีผู้นั้น ได้คลอดหม่อมฉันที่เนินเขา
หิมวัต และเมื่อทอดทิ้งหม่อมฉันไว้เสมือนว่าเป็นลูกของคนอื่น นางก็จากไป
244. "หม่อมฉันได้ทำกรรมชั่วอะไรไว้ในชาติก่อน จึงได้ถูกญาติพี่น้องทอดทิ้งใน
วัยเด็ก และบัดนี้ก็ถูกพระองค์ทอดทิ้งอีก
245. "พระองค์ทรงทอดทิ้งหม่อมฉันได้ตามความพอพระทัย หม่อมฉันจะกลับไป
สู่อาศรม แต่พระองค์ไม่ควรทอดทิ้งเด็กน้อยผู้นี้ ผู้เป็นโอรส"
- ท้าวทษณ์ตรัสว่า
246. "ดูก่อนศกุนตลา ฉันจะไม่ยอมรับบุตรผู้เกิดจากเธอ พวกผู้หญิงมักจะพูด
ไม่จริง ใครจะเชื่อคำพูดของเธอ
247. หญิงใจทอดทิ้งเธอไว้ที่เนินเขาหิมวัต ประจวบทอดทิ้งดอกไม้ที่แห้งเหี่ยว
หญิงนั้นคือนางเมณฑา ผู้ไร้ความเมตตา ผู้เป็นหญิงแพศยา ผู้เป็นมารดาของ
เธอ
248. และพระวิศวามิตรผู้บิดาของเธอนั้น เป็นผู้มีกำเนิดในวรรณะกษัตริย์ แต่
ปรารถนาที่จะเป็นพราหมณ์ เป็นผู้ไร้ความเมตตา และหมกมุ่นอยู่ในกามารมณ์
249. นางเมณฑาเป็นนางอัปสรผู้ประเสริฐสุด และบิดาของเธอก็เป็นมหาอุษีผู้
ประเสริฐสุด แต่เหตุใดน เธอผู้เป็นลูกของคนทั้งสอง จึงเจรจาประหนึ่ง
หญิงแพศยา
250. ฉันไม่ควรเชื่อคำพูดของเธอเลย เธอไม่อายุหรือที่พูดออกมาอย่างนี้
โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อหน้าฉัน นี่แน่ดาบสินีผู้ชั่วร้าย เธอจงไปเสียเถิด
251. มหาอุษีผู้ชั่วร้ายเป็นนิจอยู่ที่ไหน นางเมณฑาผู้นั้นอยู่ที่ไหน และตัวเธอผู้
ต่ำช้าเช่นนี้ ผู้สวมเสื้อผ้าอย่างดาบสินี อยู่ที่ไหนเล่า
252. บุตรของเธอผู้นี้แม้ยังเป็นเด็กก็มีรูปร่างใหญ่โต มีพลังกำลังมาก ด้วยวัย
เยาว์เพียงนี้ เขาก็เจริญเติบโต กุลลาคันของตนรังไร้อย่างไร

253. และกำเนิดของเธอก็ต่ำมาก เธอแสดงตัวเป็นหญิงแพศยาต่อฉัน เพราะว่านางเมณฑาได้ให้กำเนิดเธอโดยมิได้ตั้งใจ หากมันเป็นเพียงผลเนื่องมาจากกามราคะ
254. นีนะดาบสินี ทั้งหมดที่เธอพูดกับฉันนั้นเป็นสิ่งที่ฉันไม่รู้ไม่เห็น ฉันไม่รู้จักเธอ เธอจึงไปตามที่เธอปรารถนาเกิด
- นางตฤณศลาทูลว่า
255. ข้าแต่พระราชา ความผิดของคนอื่นแม่มีขนาดเท่าแม่ผิดผักกาด พระองค์ก็ทรงมองเห็น แต่ความผิดของพระองค์แม่เห็นอยู่ว่ามีขนาดเท่าผลมะตูม พระองค์กลับทรงมองไม่เห็น
256. ข้าแต่ท้าวทุษยันต์ นางเมณฑาจัดอยู่ในกลุ่มเทพ 33 องค์* และเทพ 33 องค์นั้นก็ยังมีฐานะต่ำความนาง กำเนิดของหม่อมฉันจึงสูงส่งกว่ากำเนิดของพระองค์
257. ข้าแต่พระราชา พระองค์เสด็จท่องเที่ยวนบนพื้นโลก แต่หม่อมฉันต้องเที่ยวไปในท้องฟ้า ขอพระองค์โปรดทอดพระเนตรความแตกต่างระหว่างเราทั้งสองซึ่งเสมือนขุนเขาเมรุกับเมล็ดผักกาด
258. ข้าแต่พระนฤบาล ขอพระองค์โปรดทอดพระเนตรเห็นอำนาจของหม่อมฉัน หม่อมฉันสามารถไปสู่ภพของพระอินทร์ พระกุเวร พระยม และพระวรุณได้
259. ข้าแต่พระองค์ผู้ไร้มลทิน อนึ่ง หม่อมฉันจะกราบทูลถ้อยคำที่เป็นจริง เพื่อเป็นนิตินันุทาหรณ์แก่พระองค์ มิใช่เพราะความชิงชัง เมื่อพระองค์ทรงสดับแล้ว สมควรที่จะให้อภัยหม่อมฉัน

---

* กลุ่มเทพ 33 องค์ ได้แก่ เทพอาทิตย์ 12, เทพวสุ 8, เทพรุทระ 11 และ เทพอศวิน 2 (Monier-Williams 1981: 458)

260. ตราบใดที่คนชั่วไม่เห็นใบหน้าของตนในกระจกเงา ตราบนั้นเขาย่อมคิดว่า คนมีรูปงามกว่าคนอื่น ๆ
261. แต่เวลาใด เขามองเห็นใบหน้าอันน่าเกลียดในกระจกเงา เวลานั้น เขาย่อมรู้ว่าตนเองเป็นคนต่ำช้า มิใช่คนอื่นใดเลย
262. คนที่รูปงามเลิศย่อมไม่ถูกใคร ๆ ส่วนคนที่กล่าววาจาหยาบคายอย่างยิ่งในสถานะนั้น เขาย่อมจะเป็นผู้ทำร้ายคนอื่น
263. คนโง่เมื่อฟังคำพูดทั้งดีและไม่ดีของคนทั้งหลายที่กำลังพูดอยู่ เขาย่อมเลือกเฟ้นเอาแต่คำพูดที่ไม่ดีเท่านั้น เสมือนสุกรที่เลือกเฟ้นเอาแต่ขยะมูลฝอย
264. ส่วนคนฉลาดเมื่อฟังคำพูดทั้งดีและไม่ดีของคนทั้งหลายที่กำลังพูดอยู่ เขาย่อมเลือกเฟ้นเอาแต่คำพูดที่มั่งคั่งค่า เสมือนหงส์ที่เลือกเฟ้นเอาแต่น้ำนมจากน้ำ
265. สาธุชนขณะกล่าวโทษคนอื่น ๆ ย่อมรู้สึกเศร้าเสียใจอย่างแท้จริงจนใจทुरขณะพูดให้ร้ายคนอื่น ๆ ย่อมรู้สึกเบิกบานใจฉนั้น
266. สัตบุรุษทั้งหลายเมื่อทักทายปราศรัยผู้สูงอายุด้วยความเคารพแล้ว ย่อมมีความสุขฉนั้นใจ คนโง่เมื่อแย้งด่าคนคี่แล้ว ย่อมมีความสุขฉนั้น
267. สัตบุรุษมีชีวิตอยู่อย่างเป็นสุขเพราะไม่เพ่งโทษคนอื่น คนโง่มีชีวิตอยู่อย่างเป็นสุขเพราะเพ่งโทษคนอื่น ณ ที่ใด คนโง่คิดว่าสัตบุรุษ ณ ที่นั้น สัตบุรุษย่อมพิจารณาเห็นว่า คนโง่เป็นผู้มีธรรมชาติเช่นตนเอง
268. ณ ที่ใด ทุรชนเรียกสาธุชนด้วยตนเองว่า คนชั่ว ณ ที่นั้น สิ่งอื่นใดที่นำชั้นกว่าสิ่งนี้ย่อมไม่มีในโลก
269. แม้กระทั่งบุคคลผู้ไม่มีศรัทธาในพระเจ้าก็ยังไม่เกรงกลัวคนที่ปราศจากศีลธรรม ผู้ประหนึ่งงูพิษที่แดนคั่ง แล้วบุคคลผู้มีศรัทธาในพระเจ้าละ จะเกรงกลัวมากกว่าสักเพียงไหน

270. ผู้ใดเมือให้กำเนิดบุตรที่เหมือนกับตนเองแล้วซึ่งซึ่ง ทวยเทพจะทำลาย โศคลากของผู้นั้น และตัวเขาเองก็จะได้ไม่ถึงชีวิตอย่างชาวโลกที่แท้จริง
271. บรรพบุรุษกล่าวถึงบุตรว่า เป็นที่ตั้งแห่งวงศ์ตระกูล เป็นคุณธรรมที่ประเสริฐ สุกในบรรดาคุณธรรมทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ คนจึงไม่ควรละทิ้งบุตร
272. พระมณูกกล่าวถึงบุตรทั้งหลายว่ามีห้าประเภท คือ บุตรที่เกิดจากภรรยา ของตน บุตรที่มีคนยกให้ บุตรที่ได้มาจากการซื้อขาย บุตรที่ตนเลี้ยงดูให้เจริญ เติบโต และบุตรที่ตนได้ให้กำเนิดในหญิงอื่น ๆ (ที่มีใช้ภรรยา)
273. บุตรที่กำเนิดมายอมเป็นผู้นำคุณธรรมและเกียรติยศมาให้ เป็นผู้ยังความปิติ ในใจของคนทั้งหลายให้ทวียิ่งขึ้น เป็นธรรมนาวาช่วยชีวิตบรรพบุรุษจากขุมนรก
274. ข้าแต่พระเจ้าเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้เป็นพหุคัมในหมู่กษัตริย์ทั้งหลาย พระองค์ นี้เองทรงเป็นผู้ปกป้องพระองค์เองและสังครมอยู่ พระองค์จึงไม่ควรที่จะ ทอดทิ้งบุตร ข้าแต่เรนทรสิงห์ ในฐานะเช่นนี้ พระองค์ไม่ควรที่จะคง ความฉ้อฉลเอาไว้
275. สรรพ์น้ำดีกว่าบ่อน้ำร่อยบ่อ ยัชฎุพิธิดีกว่าสรรพ์น้ำร่อยสรรพ์ บุตรดีกว่า ยัชฎุพิธิร่อยพิธิ ความสัตย์ดีกว่าบุตรร่อยคน
276. เมื่อซึ่งพิธิอัสวเมธพันครั้งกับความสัตย์บนตาซึ่ง ความสัตย์นั้นจะมีน้ำหนัก มากกว่าพิธิอัสวเมธพันครั้ง
277. ข้าแต่พระราชา การศึกษาพระเวททั้งปวง การส่นานกายที่ทาน้ำศักดิ์สิทธิ์ ทุกหนแห่ง และความสัตย์ของผู้ที่กล่าวถึงพูดอยู่ ทั้งสามสิ่งนี้พึงเป็นสิ่งเสมอกัน หรือว่าไม่เสมอกัน
278. คุณธรรมที่เลิศล้ำกว่าความสัตย์ยอมไม่มี สิ่งที่เลิศล้ำกว่าความสัตย์ยอมไม่มี สิ่งใดก็ตามที่ร้ายกาจกว่าความเท็จยอมไม่มีในโลกนี้
279. ข้าแต่พระราชา ความสัตย์คือพรหมันอันสูงสุด คือกฎข้อบังคับอันสูงสุด ขอพระองค์ทรงอย่าละเลยตอกฎข้อบังคับ ขอความสัตย์จงรวมกัน เป็นหนึ่งเดียว

กับพระองค์

280.   หากว่าพระองค์ทรงยึดแน่นในความเท็จ และหากว่าพระองค์ไม่ทรงเชื่อ
ในตัวหม่อมฉัน หม่อมฉันก็จะเป็นผู้ไปเสียเอง และจะเลิกความสัมพันธ์ต่อ
บุคคลเช่นพระองค์

281.   ข้าแต่ท้าวทุษยันต์ เมื่อพระองค์เสด็จลางลับไปแล้ว บุตรของหม่อมฉัน
จะได้ปกครองโลกนี้ อันมีอาณาเขตแผ่ไปในทิศทั้งสี่ และมีภูเขาหิมวัตเป็นยอด
สูงสุด

ฤๅไฉนปายันเล่าต่อว่า

282.   เมื่อกล่าวคำเช่นนั้นแล้ว นางศกุนตลา ก็จากไป ลำดับนั้น เสียจาก
สวรรค์อันปราศจากตัวผู้พูด ไกลลางกับท้าวทุษยันต์ผู้หอมล้อมด้วยหมู่พราหมณ์
ฤๅวิษ ปุโรหิตอาจารย์ และมนตรีว่า

283.   "ดูก่อนท้าวทุษยันต์ มารดาเป็นเนื้อหนัง บุตรเกิดจากบิดา ด้วยเหตุนี้
ตัวบุตรคือตัวบิดา พระองค์จงทรงเลี้ยงดูบุตร อย่าทรงชิงชังนางศกุนตลา
เลย

284.   "ดูก่อนพระผู้รเทพ บุตรคือตัวบิดาผู้ให้กำเนิด ย่อมช่วยชีวิต(บรรพบุรุษ)
จากยมโลก พระองค์ทรงเป็นผู้สร้างทารกนี้ และนางศกุนตลาได้พูดความ
จริง

285.   "ดูก่อนท้าวทุษยันต์ผู้มฤบาล สามิแบ่งร่างออกเป็นสอง และชាយาให้
กำเนิดบุตรผู้เป็นร่างหนึ่งของตน ดังนั้น ขอพระองค์จงทรงเลี้ยงดูบุตรผู้มี
กำเนิดจากนางศกุนตลาเถิด

286.   "ดูก่อนพระผู้สืบเชื้อสายจากปุรุ ใครที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้ทอดทิ้งบุตรผู้ยังมี
ชีวิต สิ่งนี้เป็นความหาญนะอย่างใหญ่หลวง ดังนั้น ขอพระองค์จงทรงเลี้ยง
ดูบุตรผู้มหาดมัน ผู้มีกำเนิดจากนางศกุนตลา ผู้สืบเชื้อสายของท้าวทุษยันต์เถิด

287.   "เพราะเหตุที่พระองค์ต้องทรงเลี้ยงดูกุมารนี้ตามคำของเรา ดังนั้น

ขอให้โอรสของพระองค์ฉัน จงมีนามปรากฏว่า ภรต"

288. พระราชาผู้สืบเชื้อสายจากปุรุ เมื่อทรงสดับเทววาจา ก็ทรงพิศุขินดีเป็นอย่างยิ่ง และโคตรัสพระคำรัสแก่ปุโรหิตและเหล่าอำมาตย์ว่า
289. "ท่านทั้งหลายโปรดฟังถ้อยคำของเทวทูต เราเองก็รู้อย่างนี้เหมือนกันว่า เด็กคนนี้เป็นลูกของเรา
290. "แต่ถ้าหากว่า เรายอมรับเด็กคนนี้เป็นลูกเพียงเพราะถ้อยคำของนางอย่างเดียว ประชาชนก็จะมีความระแวงสงสัย และลูกของเราก็จะไม่เป็นผู้บริสุทธิ์เช่นอย่างนี้"
291. ข้าแต่พระผู้สืบเชื้อสายจากพระภรต ในกาลครั้งนั้น เมื่อเทวทูตกระทำใ้กุมารนั้นบริสุทธิ์แล้ว พระราชาทรงเบิกบานและแช่มชื่นพระทัย และทรงรับกุมารนั้นเป็นพระโอรส
292. เมื่อทรงจุมพิตพระโอรสที่ศีรษะ และทรงสวมกอดด้วยความเสน่หาแล้ว พระองค์ฉันดูบาด ผู้ได้รับการแซ่ร้องสรรเสริญจากเหล่าพราหมณาจารย์ และได้รับการสดุดีจากเหล่ากวี ก็ทรงได้รับความสุขอันสูงส่ง อันเกิดจากการได้สัมผัสพระโอรส
293. พระราชาผู้ธรรมทรนรับนางศกุนตลาเป็นชายาที่ถูกต้องตามขนบธรรมเนียม และโคตรัสพระคำรัสแก่นางอย่างปลอบประโลมว่า
294. "ดูก่อนนางเทวี ความสัมพันธ์ระหว่างฉันกับเธอนี้เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่มีใครรู้เห็น ดังนั้น ฉันจึงได้ตัดสินใจทำอย่างนี้เพื่อความบริสุทธิ์ของเธอ
295. "อนึ่ง ประชาชนจะคู่มั่นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเธอกับฉันนั้น เป็นไปเพราะความเป็นผู้หญิงของเธอฝ่ายเดียว และจะคู่มั่นลูกผู้ซึ่งฉันแต่งตั้งให้สืบราชสมบัติ ดังนั้น ฉันจึงได้ตัดสินใจทำอย่างนี้
296. "ดูก่อนเธอคนงามผู้มีนัยน์ตาโต ผู้เป็นที่รัก ฉันยกโทษให้เธอผู้เป็นชายาที่รักที่ได้กล่าวถ้อยคำระคายโสตแก่ฉันอย่างไม่ยับยั้งเพราะความโกรธ"

297. ข้าแต่พระผู้สืบทอดเชื้อสายจากพระภรต ท้าวทฤษณันต์ผู้ราชดุษี เมื่อศรีสเกพระ
มเหสีผู้เป็นที่รักอย่างนั้นแล้ว ทรงต้อนรับนางอย่างสมเกียรติ ด้วยเสื้อผ้า อาหาร
และเครื่องดื่ม
298. ต่อจากนั้น ท้าวทฤษณันต์ทรงชานานามพระโอรสผู้เกิดจากนางสกุลตลาว่า
ภรต และในกาลครั้งนั้น ทรงอภิเษกพระกุมารไว้ในตำแหน่งพระยุพราช
299. จักร(ลอร์ด)ใหญ่ ที่มีชื่อเสียง หึงดงามส่องแสงโชติช่วง ที่ทำให้โลกต้อง
ถกกองกัมปนาท และไม่มีใครเอาชนะได้ ของพระภรตผู้มหาत्मันนั้น ใ้หมุน
ไปแล้ว
300. พระองค์ทรงพิชิตและทรงมีอำนาจเหนือพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง ทรง
ประพาศิธรรมของสัตบุรุษ และทรงไ้รับยศอันสูงส่ง
301. พระองค์ผู้เป็นพระราชา ผู้ทรงพระราชอำนาจ ทรงเป็นพระจักรพรรดิ
ผู้ปกครองแผ่นดินทั้งมวล และทรงกระทำยัญพิธีมากมาย เสมือนท้าวจักร
ผู้เป็นมฤตยตี
302. พระกัณเฑาะได้ให้พระองค์ทรงกระทำยัญพิธีเช่นเดียวกับพระทัษะ คือ
ประกอบด้วยทัษะมากมาย พระภรตผู้ทรงศรีทรงประกอบพิธีอิศว เมธชื่อว่า
โควิตตะ และได้ประทานเงินจำนวนมากมายแก่พระกัณเฑาะในยัญพิธีนั้น
303. เพราะเหตุว่า เกียรติยศเป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากพระภรต ราชสกุลนี้
จึงมีนามว่า ราชสกุลภารตะ เพราะพระภรตนั้นแล และชนทั้งหลายทั้งใน
สมัยก่อนและในสมัยต่อมาได้เป็นที่รู้จักกันในนามว่า ชาวภารตะ

สกุลตลาปายานในคัมภีร์มหาภารตะ ดังนี้แล

ภาคผนวก ก.

// Śrīpadmapurāṇe Śakuntalopākhyānam //

śeṣa uvāca /

duṣmanto nāma rājarṣiścandravaṃśavibhūsaṇaḥ /
pāuravaḥ sumahātejā vedavedāṅgapāraḡaḥ // 1 //
dhanurvidyāsu nipuṇaḥ sarvarājaguṇānvitaḥ /
kandarpa iva sādurye dhāiryē ca tuhinācalaḥ // 2 //
samudra iva gambhīraḥ kubera ivarddhimān /
pratāpe vāsavasamastejasvī bhānumāniva // 3 //
satsu snigdho yathā candro dharmatantre yathā manuḥ /
sa prajāḥ pālayāmāsa nṛpaḥ putrānivāurasān // 4 //
kadācinmṛgayāṃ rājā sa jagāma balāirvṛtaḥ /
ramyaṃ syandanamāruhya nānāmaṇigaṇācitam // 5 //
athāraṇye dadarśāsāu mṛgamatyantamūrjitam /
tamanvadhāvadrājarṣirmṛgamāttasārāsanāḥ // 6 //
mṛgo 'pi balavāṃstasminnutplavēna mahāyaśāḥ /
dhāvatyeva tato rājā baddhāmarṣo 'nudhāvati // 7 //
tataḥ kaṇvāsramābhyāse mṛgaṃ prati mahābalaḥ /
sandadhe śaramatyugraṃ śabdabhedinaṃāśu vai // 8 //
taṃ tathā saṃhitasāraṃ kaṇvaśiṣyāḥ sudūrataḥ /
abruvannāsramamṛgo na hantavyo mahīpate // 9 //
tadāsramamṛgetyevam kaṇṇārdhamāgate śare /
saṃjahāra mahāvāṇaṃ pāuravaḥ pāurepānvitaḥ // 10 //

pratyākhyātasamudyogastaṣārtāḥ sa mahīpatiḥ /
 toyamanveṣayankanyā dadarsāpsarasām samāḥ // 11 //
 svānurūpaghaṭāiḥ kakṣavinyastāiḥ sarasaḥ payaḥ /
 āhṛtya siñcatīrbālā vanyānāsramapādapān // 12 //
 tāsām madhye 'tiranyāngī kanyā nāmnā śakuntalā /
 rājānaṃ prekṣya susnigdhamuvāca vacanaṃ dvija // 13 //
 tvamadyātithirāyātaḥ satkr̥to prāsyasi dhruvam /
 idamāsanametatte pādyamarghyaṃ ca gr̥hyatām // 14 //
 tadvāgamṛtasantuṣṭo gr̥hītvātithisatkriyām /
 madanāsūgasampātakiṃcitspr̥ṣṭamanorathaḥ // 15 //
 uvāca rājā duṣmantaḥ kāsī kasyāsi bhāvini /
 paśyāmi tvām varārohe devīmiva divyaścyutām // 16 //
 rājanyo 'haṃ purukule duṣmanto nāma bhūpatiḥ /
 tacchrutvā sā sakhīṃ prāha kathaya tvaṃ mamodbhavam // 17 //

sakhyuvāca /

rājanyo gādhitānayo viśvāmitro mahāmanāḥ /
 vaśiṣṭhena jito yuddhe brāhmaṇyena baliyasā // 18 //
 garhayankṣatriyabalaṃ brahmaṇyaṃ bahu mānayan /
 brahmaṇyārthī tapastepe bahuvarṣasahasrakam // 19 //
 taddr̥ṣṭvā bhayamāpannaḥ śakraḥ saṃmantrya dāivatāiḥ /
 menakām preṣayāmāsa tapovighnāya pārthiva // 20 //
 sāgatya puratastasya svargābharāṇabhūṣitā /
 pralobhayāmāsa munīṃ viśvāmitraṃ savibhramāiḥ // 21 //

jitendriyo 'pi kāmēna tadapāṅgadhanuścyutāiḥ /
 kaṭākṣavāṅṅai rājendra vivyadhe gādhinandanah // 22 //
 dhāiryacyuto 'tha bāhubhyāmāsliṣanmenakāṃ muhuḥ /
 reme ca madanāviṣṭah kṣaṅātsaṃjñāmavāpa saḥ // 23 //
 vrīḍitastāṃ visrjyātha vane 'sminprayayāu drutam /
 menakāpi ca taṃ garbhaṃ vimucya gahane vane /
 śakralokaṃ samāpede na prākṣata punarṅpa // 24 //
 śakuntāiratha garbho 'sāu rarakṣe pṛthivīpate /
 ataḥ śakuntalā nāma ṅpeyam varavarṅinī // 25 //
 kaṅvastu sumahātejāḥ kanyāṃ vikṣya vane sthitāṃ /
 anukampya svasutātve kalpayāmāsa sundarīm // 26 //
 muninā saṃbhṛtā kanyā taṃ tātāṃ manyate sadā /
 sutāṃ kaṅvasya viddhīmāṃ munivaryasya bhūpate // 27 //

duṣmanta uvāca /

suvyaktaṃ rājaputriyaṃ yathā kalyāṅi bhāṣase /
 anyathā pāuravāṅṅam hi mano nāivānurajyati // 28 //
 bhāryā bhavatu suśroṅī mameyaṃ mṅgalocanā /
 suvarṅamālāṃ vāsāṃsi kuṅḍale parihāṭake // 29 //
 nānāpattanaje śubhre maṅiratne ca śobhane /
 āharāmi mahābhāge niṣkādīnyatulāni ca // 30 //
 sarvaṃ rājyaṃ pradāsyāmi bhāryā bhavatu te sakhī /
 gāndharveṅa ca māṃ vīravivāheṅa vṅnotu ca /
 vivāhānāṃ hi rambhoru gāndharvaḥ śreṣṭha ucyate // 31 //

śakuntalovāca /

phalāhāragato rājanpitā me ita āśramāt /
 muhūrtaṃ tu pratīkṣasva sa mām tubhyaṃ pradāsyati // 32 //

duṣmanta uvāca /

icchāmi tvām varārohe bhajamānāmanindite /
 tvadarthaṃ mām sthitaṃ vidhi hr̥dgataṃ hi mano mama // 33 //
 ātmano bandhurātmāiva gatrātmāiva cātmanaḥ /
 ātmanāivātmano dānaṃ kartumarhasi suvrate // 34 //
 aṣṭāveva mahābhāge vivāhā devasammataḥ /
 brāhmo dāivastathārṣasca prājāpatyastathāsurāḥ /
 gāndharvo rākṣasascaiva pāisācascaṣṭamaḥ smṛtaḥ // 35 //
 manuḥ svāyambhuvo dharmānpūrvapūrvānpurā 'bravīt /
 prasastāmscaturāḥ pūrvānbrāhmaṇasyopadhāraya // 36 //
 ṣaḍānupūrvyā kṣatrāṇāṃ vidhi dharmānanindite /
 rājñāṃ tu rākṣaso 'pyukto viṣṭūdrasyāsuraḥ smṛtaḥ // 37 //
 pañcānāṃ tu trayo dharmyā dvāvadarmyāu smṛtāvīha /
 pāisācascaśuraścaiva na kartavyaḥ kadācana // 38 //
 gāndharvarākṣasāu kṣatradarmyāu tāu mā viśānkithāḥ /
 miśrāu vāpi pṛthagvāpi kartavyāu dvāu mahābhujām // 39 //
 sā tvaṃ mama sakāmasya sakāmā varavarṇini /
 gāndharvāiṇāiva dharmeṇa bhāryā bhavitumarhasi // 40 //

śakuntalovāca /

yadi dharmapathastveṣa yadi cātmā prabhurmama /
 pradāne pāuravaśreṣṭha śṛṇu me samayaṃ prabho // 41 //

pratiñāñhi satyaṃ me yathā vakṣyāmi te 'nagha /
 mama jāyeta yaḥ putraḥ sa bhavettvadanantaram // 42 //
 yuvarājo mahārāja satyametadbravīmi te /
 abhiññānaṃ ca rājendra dehi svamaṅguriyakam /
 yadyetadevam rājendra astu me saṅgamastvayā // 43 //

śeṣa uvāca /

evamastviti tām rājā pratyuvācāvicārayan /
 api ca tvām hi neṣyāmi nagaraṃ svaṃ śucismite // 44 //
 tathā tvamarhā suśroṇi satyametadbravīmi te /
 evamuktva sa rājarṣistāmaninditavigrahām // 45 //
 jagrāha vidhivatpāṇāvuvāsa ca tayā saha /
 viśvāsyā cāinām sa prāyādabravīcca punaḥpunaḥ // 46 //
 preṣayiṣye ca netuṃ tvām vāhinīm mantribhiḥ saha /
 vibhūtyā parayopetām nāyayiṣyāmi suvrate // 47 //

sūta uvāca /

iti tasyāḥ pratiññāya sa nṛpo munisattama /
 manasā cintayanprāyāddattvā cāpyaṅguriyakam // 48 //
 kāśyapastapasā yuktaḥ śrutvā kiṃ nu kariṣyati /
 evaṃ vicintayanneva prāviśannagaraṃ nṛpaḥ // 49 //

śeṣa uvāca /

etasminnantare vipra kaṇvo 'pyāśramamāgamat /
 śakuntalā tu pitaraṃ hriyā nopajagāma tam // 50 //
 vijñāyātha ca tām kaṇvo divyajñānena māriṣa /
 uvāca bhagavānprīto vrīḍamānām śakuntalām // 51 //

kaṇva uvāca /

tvayādya bhadre rahasi māmanābhāṣya yaḥ kṛtaḥ /
 puṃsā saha samāyogo nāsāu dharmopaghātakāḥ // 52 //
 kṣatriyasya hi gāndharvo vivāhaḥ śreṣṭha ucyate /
 sakāmāyāṃ sakāmasya nirmanthro rahasi smṛtaḥ // 53 //
 mahātmāsāu mahārājaḥ puruvaṃśapradīpanaḥ /
 yaḥ patiṃ pratipannā tvaṃ bhajamānaṃ śakuntale // 54 //
 mamāpi cintā hr̥dyāsīttvatpradānāya sundari /
 yayāhaṃ niyataṃ dagdho dāveneva mahādrumaḥ // 55 //
 varam tvatsadr̥śaṃ loke nānyamālokayāmi te /
 tenāyaṃ niścito rājā mayāpi sadr̥śo varaḥ // 56 //
 sa yadi svayamāgatya tvāmagr̥hṇātkare nr̥paḥ /
 abhyarthanārthalaghutā na mamābhūdgariyāsī // 57 //
 mahātmā bhavitā putrastava subhru mahābalaḥ /
 ya imāṃ bhokṣyate kṛtsnāṃ bhūmiṃ sāgaramekhalām /
 svanāmnā khyātimapyatra vaṃśe saṃjanayiṣyati // 58 //
 paraṃ cābhigatasyāsyā cakraṃ nāma mahātmanaḥ /
 bhaviṣyatyapratihatam niyatam cakravartinaḥ // 59 //

sūta uvāca /

tataḥ prakṣālya pādau sā sannidhāya phalāni ca /
 upaviṣṭaṃ gataśrāntimabravītaṃ śuḥismitā // 60 //

śakuntalovāca /

yo mayāsāu vṛto rājā pāuravaḥ puruṣottamaḥ /
 sa tvayānumato yasmātkṛtārthāsmi pitaḥ prabho /
 prasādaṃ kuru tasyāpi sāmātyasya mahīpateḥ // 61 //

kaṇva uvāca /

prasanna eva tasyāhaṃ pūrvameva śucīsmite /
brahmaṇyaḥ pāuravo rājā dharmātmā ca viśeṣataḥ /
kaṃ dadāmi varaṃ tasmāi brūhi kalyāṇi mā ciram // 62 //

śeṣa uvāca /

tato dharmiṣṭhatāṃ vavre rājyāccāskhalanaṃ tathā /
śakuntalā pāuravaṇāṃ duṣmantahitakāmyayā // 63 //

sūta uvāca /

pare 'hani munāu yāti virahaṇa śakuntalā /
na labhe manasaḥ śāntiṃ cintayantī mahīpatim // 64 //
kṣaṇaṃ niśvāsabahulā suśvāpa dharaṇītale /
lilekha ca nakhena kṣmāṃ nālalāpa sakhījanāih // 65 //

kṣaṇaṃ vilokayāmāsa digantānlolalocanā /
dhyāyantī jagatīnāthaṃ kṣaṇaṃ prāptamanorathā /
āste sma dharaṇīprṣṭhe dhyānastimitalocanā // 66 //

etasminnantare vipra durvāsāstapasā jvalan /
ājagāmāśramapadaṃ kaṇvasya dvijasattama // 67 //
dūrāduccāirbabhāṣe 'tha keyaṃ parṇoṭaje sthitā /
vilokayatu māṃ prāptamatithiṃ bhojanārthinam // 68 //

śeṣa uvāca /

ityuccāirmuhurābhāṣya na prāpyātithisatkriyām /
tapodhanaścukopāśu śasāpa krodhano muniḥ // 69 //

durvāsā uvāca /

yaṃ tvam cintayase bāle manasā 'nanyavṛttinā /
vismariṣyati sa tvāṃ vāi atithāu māunaśālinīm // 70 //

śeṣa uvāca /

ityēvamukte vacane krodhāddurvāsasā tadā /
 sakhī priyaṃvadā nāma śuśrāva krodhabhāṣitam // 71 //

tvarayātha samāgamyā pādyādikṛtasañcayā /
 prasādayāmāsa muṇiṃ mūrḍhnā taccaraṇaṃ gatā // 72 //

pāuravasya iyaṃ rājñī duṣmantasya mahībhṛtaḥ /
 viśvāmitrātmajā bālā menakāpsarasah sutā // 73 //

kaṇvasya duhitā ceyaṃ pālanātsupativratā /
 cintayantī patiṃ mugdhā virahēṇa suvihvalā // 74 //

na kiṃcidabhijānāti na bhavāṃstena satkṛtaḥ /
 nāvajñānāna garvācca tadbhavānkṣantumarhati /
 yathā na vismaredrājā śāpāntaṃ kuru tāpasa // 75 //

tataḥ prasanno durvāsah prāha śāpāntakāraṇaṃ /
 vismṛtistasya rājarṣestāvadeva bhaviṣyati // 76 //

priyaṃvade nrpo yāvadabhijñānaṃ na paśyati /
 iti kṛtvā sa śāpāntaṃ gṛhītvā satkriyāṃ yayāu // 77 //

atha tasyāstadā garbho rājarṣestejasā bhṛtaḥ /
 śaśīva viśade pakṣe vardhate sma dine dine // 78 //

kaṇvo 'pi bhagavāndṛṣṭvā dohadaṃ samupasthitam /
 mudā paramayā yuktaḥ pṛṣṭvābhilaṣitaṃ hitam /
 sambhāvayati vanyāni mūlāni ca phalāni ca // 79 //

atha tāṃ saptame māsi garbhe sphūrtimupeyuṣi /
 uvāca bhagavānkaṇvo munimaṇḍalamadhyagām // 80 //

kaṇva uvāca /

kanyā pitṛgr̥he nāiva suciraṃ vāsamarhati /
lokāpavādaḥ sumahāñjāyate pitṛveśmani // 81 //
nāryāḥ patirgatirbhartā tapaśca paramaṃ patiḥ /
dāivataṃ gururāryaśca patiḥ strīṇāṃ paraṃ padam // 82 //
yaṃ prasoṣyasi devi tvaṃ bhavitā sa mahābalaḥ /
rājaputro vane sthāsyatyayaṃ nāpyucito vidhiḥ // 83 //
atastvāṃ preṣayiṣyāmi nikaṭaṃ tasya bhūbhṛtaḥ /
patyūḥ premā hi narīṇāṃ paraṃ sāubhāgyamucyate // 84 //

śakuntalovāca /

pitaste 'nugr̥hītāsmi pratidarsānavārtiyā /
nānujñāṃ prārthaye tubhyaṃ snehabhaṅgabhayāttava // 85 //
na jāne ko mayā garbhe dhṛto 'yaṃ puruṣottamaḥ /
yattejasā na śaknomi sthātumekatra māriṣa // 86 //
tadadyāiva gamiṣyāmi rājarṣestasya cāntikam /
anujñāṃ dehi me tāta kṛpayā tāpasottama // 87 //

śeṣa uvāca /

tacchrutvā bhagavānkaṇvaḥ snehaprasaraviplataḥ /
anujñāpya munīnanyānmunipatnīśca suvratāḥ // 88 //
uvāca parayā prītyā preṣayāmi śakuntalām /
bharturgr̥hāya kalyāṇyaḥ kalyāṇaṃ kuruta dhruvam // 89 //
tāśca vākyaṃ muneḥ śrutvā premāśruklinnalocanāḥ /
āsīrbhīranukūlābhiḥ prāyuñjata śakuntalām // 90 //

vicitrāirapyābharāṅaiḥ keśabandhādibhistathā /
 gātrodvartanasammārṣṭiharidrātāilasaṅgatāiḥ /
 bhūṣayāmāsuravyagrā munipatnyaḥ śakuntalām // 91 //
 śuśubhe sā mahābhagā viśvāmitrasutā satī /
 nitarāṃ garbhiṅī bālā candralekheva vicyutā // 92 //
 atha gulmalatāvṛkṣānhariṅānhariṅāṅganāḥ /
 uvāca kaṇvaḥ premārdo muñcannaśrukālā muhuḥ // 93 //
 yuṣmākaṃ paramapremṇā vāsityeṣāṃ sutā mama /
 sarve kuruta kalyāṇaṃ sukhaṃ yātu śakuntalā // 94 //
 iti sarvānanujñāpya kaṇvo matimatāṃ varaḥ /
 āhūya gāutamīṃ vṛddhāṃ sakhīṃ cāsyāḥ priyaṃvadām /
 uvāca ślakṣṇayā vācā śiṣyāu cāpi mahāvratāu // 95 //
 yāta yūyaṃ mahābharturduṣmantasya puraṃ prati /
 imāṃ śakuntalāṃ rājñī samarpya punareṣyatha // 96 //
 iti tasya vacaḥ śrutvā gāutamī ca priyaṃvadā /
 muniḥ śārṅgaravaḥ śiṣyastathā śāradvato muniḥ // 97 //
 tatheti pratigṛhyātha munerājñāṃ svamūrdhasu /
 śakuntalāṃ puraskṛtya panthānaṃ pratipedire // 98 //
 atha dakṣiṇatastasyāḥ śivā ghorāṃ vavāsire /
 mṛgāśca celuḥ savyena vātā vānti sma dhūṣarāḥ // 99 //
 tadālokya samudvignā pathi yāntī śakuntalā /
 nitambinī garbhasattvā na śeke calituṃ drutam // 100 //
 atha madhyāhnasamaye prāpya prācīṃ sarasvatīm /
 muneḥ śiṣyāu ca madhyāhnakriyāṃ cakratureva tāu // 101 //

priyaṃvadā gāutamī ca salilaṃ tajjagāhatuḥ /
 śakuntalā 'pi tatrāiva snānārthamupacakrame // 102 //
 priyaṃvadākare nyasya abhijñānāṅguriyakam /
 snātum sarasvatītoyamaḡāhata sulocanā // 103 //
 priyaṃvadā tu tadgrhya vasanāṃ calamadhyataḥ /
 yāvannyastavatī tāvatpapāta salile dvija // 104 //
 priyaṃvadā bhiyā tasyāi vṛttāntaṃ na nyavedayat /
 śakuntalāpi tatsakhyāi papracchāpi na vismṛtā // 105 //
 tataḥ snātvā ca te sarve samāpya vidhivatkrīyām /
 duṣmantapurumāsedustāstriyastāu ca tāpasāu // 106 //
 rājadvāraṃ samāsādyā kaṇvaśiṣyāu mahāmate /
 ūcatustāu pratihāraṃ tūrṇaṃ rājñe nivedaya // 107 //
 kāśyapasya nidesēna rājadvāramihāgatāu /
 śiṣyāu tasya śārṅgaravaśāradvatasamāhvayāu // 108 //
 sutā tasya ca kalyaṇī dve anye ca dvijastriyāu /
 pratihārastato gatvā rājñe sarvaṃ nyavedayat /
 rājā purodhasaṃ prāha gāutamaṃ hṛdi cintayan // 109 //
 kathametāu muneḥ śiṣyāu strībhiretābhirāvṛtāu /
 āgatāviha samprāptāu bhavāneva hi pṛcchatu // 110 //
 kiṃ kaṇvasyāśrame kaścidrākṣasaḥ kurute 'nayaṃ /
 na jānāti hi duṣṭātmā duṣmantaṃ rākṣasāntakam // 111 //
 kiṃ vane paśavastyaktā niyamaṃ muninā kṛtam /
 bādhanṭe vyāghrasimhādyāḥ striyo bālānjarāyutān /
 mṛgayāpi mayā tāvanna kṛtā puravāsīnā // 112 //

kiṃ vā vanyaphalānyadya prabhavanti na kānane /
 tenāhāravīnābhāvādduḥkhitāste tapodhanāḥ // 113 //
 yadadyāpatitaṃ ghoram munīnāṃ duḥkhakāraṇam /
 vidhunomi tadadyāiva yāhi pṛccha tapodhanāu // 114 //
 pādyaḍīni puraskṛtya vidhāyātithisatkriyām /
 vāsayasva munī vipra svagrhe tāḥ striyastathā // 115 //
 cedviśeṣavivakṣāpi tayorasti vibudhya tat /
 vijñāpayiṣyasi punastadvicārya karomyaham // 116 //
 iti tadvākyamādāya purodhāḥ sa tapodhanāḥ /
 pādyaḍīni puraskṛtya dvāramāgatavāndvija // 117 //
 rājñoktaṃ sarvamācaṣṭa dadarśa ca śakuntalām /
 antaḥsattvām mahābhāgām śiraḥ pracchādya vāsasā /
 adhomukhīm candrakalāmiva dīptamatīm puraḥ // 118 //
 papraccha ca munī keyaṃ sundarījagadudbhavā /
 antaḥsattveva kalyāṇī lajjayā 'dhomukhī sthitā // 119 //

śiṣyāvūcatuḥ /

viśvāmitrasutā ceyaṃ menakāgarbhasambhavā /
 kaṇvena pālītā rājñī duṣmantasya mahīpateḥ // 120 //
 seyaṃ samproṣitā brahmankaṇvena nṛpamandiram /
 asyāiva bhūpatestejo bibhratī mṛgalocanā // 121 //
 rājñe nivedayatvadya tadbhavāṃstvarayā dvija /
 neyaṃ rājñī dvāradeśe sthātumarhā mahīpateḥ // 122 //
 purodhāstadupākaraṇya sambhrameṇa mahīpatim /
 gatvā nivedayāmāsa vṛttāntaṃ munibhāṣitam // 123 //

duṣmantastadupaśrutya vismṛtiṃ paramāṃ gataḥ /
 uvāca brāhmaṇaṃ brahmanvacasā kaṭunā nṛpaḥ // 124 //
 nāivam smarati maccetaḥ kutra kā me vivāhitā /
 gaṇikā kāpi vipendra cchalena samupāgatā // 125 //

purodhā uvāca /

na tathā drśyate rājannantaḥsattvā varāṅganā /
 anujānīhi rājendra tvadantikamupānaya // 126 //
 vilokaya paraṃ rūpaṃ yadi te smṛtirudbhavet /
 praveśanīyā śuddhānte nārī śrīriva rūpiṇī /
 sthātumarhā na ca dvāri dyotayantī diśastviṣā // 127 //
 yadi nāpi smṛtiste syāttadrūpaṃ tu tathāpi te /
 vilokya bhavitā nānyarūpadarsānalālasā // 128 //
 iti rājñānunitenābhyyanujñāto dvijottamaḥ /
 ānāyayāmāsa munī tāḥ striyasca sulakṣaṇāḥ // 129 //
 āśīrbhīranuyojyātha kaṇvasiṣyāu mahāmatī /
 ūcatuḥ kaṇvasandesaṃ niṣaṇāu jagatīpatim // 130 //
 tvamāsiṣā vardhayitvā prāha tvāmāvayorguruḥ /
 tacchṛṇuṣva mahārājānantaraṃ kartumarhasi // 131 //
 iyaṃ śakuntalā nāma viśvāmitrasutānagha /
 menakāsaṅgamājjātā pālītā duhitā mama // 132 //
 mṛgayācāriṇārāṇye gāndharveṇa mahīpate /
 vidhinā yadgrhītābhūnmamānujñāṃ vināpi hi // 133 //
 tatsādhuriti taṃ manye kṣatriyāṇāmayaṃ vidhiḥ /
 tava sā bibhratī tejo vastuṃ nārhoṭaje mama // 134 //

mahiṣī rājarājasya sākṣātsrīriva rūpiṇī /
 seyaṃ pragṛhyatāṃ rājankalyāṇī mahiṣī tava // 135 //
 janayiṣyati yaṃ putramimaṃ rājñī śakuntalā /
 cakravartī rājarājo mahātmā sa bhaviṣyati // 136 //
 ityāśiṣā niyujya tvāṃ gururāha mahātapāḥ /
 iyaṃ priyaṃvadā nāma sakhī cāsyā muneḥ sutā // 137 //
 iyaṃ ca brāhmaṇī vṛddhā rājangāutamavaṃsajā /
 rājanvayamihāyātā anayā guruvākyataḥ // 138 //

rājovāca /

kati santiha gaṇikā bhramanti kāmasevayā /
 rājarājasya mahiṣī kā no bhavitumicchati // 139 //
 brāhmaṇā vividhāḥ santi tāpasāsčhadmarūpiṇaḥ /
 tāsāmanugraheṇāiva samaṃ tābhirbhramanti ca /
 bhuñjate vipulānbhogāṅgaṇikābhirupārjitān // 140 //
 nisāmya nṛpatervākyam śiṣyāu kaṇvasya tāpasāu /
 śepatuḥ virahēṇāsyāḥ paścāttāpamavāpsyasi // 141 //

śeṣa uvāca /

ityuktvā tāu gatāu kruddhāu tāpasāu brahmavādināu /
 gāutamastāu prasādyāthāvāsayatsve ca veśmani // 142 //
 atha sā gāutamī vṛddhā jagāda jagatīpatim /
 nāivamarhasi bho rājanviśvāmitrasutāṃ prati // 143 //
 evaṃ lāvāṇyamāpannā kva drṣṭā gaṇikā tvayā /
 antaḥsattvā mahābhāgā tvayā rājanvivāhitā // 144 //
 samahitena manasā smara paśya ca sundarīm /
 ityuktvā mocayāmāsa śiraśchādanamambaram // 145 //

rājovāca /

pāuravāṇāṃ kule jātāḥ satāṃ mārgē kṛtāsanāḥ /
 na vayaṃ rūpamātreṇa gaṇikānāṃ bhramāṃche // 146 //
 evaṃ vadati bhūpāle vrīḍiteva manasvinī /
 niḥsakhyaena ca duḥkhena tathāu sthūṇeva niścalā // 147 //
 saṃrambhāmarṣatāmṛkṣī sphuramāṇāuṣṭhasamputā /
 kaṭākṣāirnidahantīva tiryagrājānamāikṣata // 148 //
 ākāraṃ gūhamānā ca manyunāti samīritam /
 tapasā sambhṛtaṃ tejo dhārayāmāsa vāi tadā // 149 //
 sā muhūrtamiva dhyātvā duḥkhāmarṣasamanvitā /
 bhartāramabhisamprekṣya kruddhā rājānamabravit // 150 //
 katham na smarase rājanmṛgayāmadhigacchatā /
 gāndharveṇa grhīto yatpāṇirme vidhinā nrpa // 151 //
 iti śrutvā ca vacanaṃ śāpenāstamitasmr̥tiḥ /
 abravīna smarāmi tvāṃ kasya tvāṃ duṣṭatāpasi // 152 //
 dharmakāmārthasambandhaṃ na smarāmi tvayā saha /
 gaccha vā tiṣṭha vā kāmaṃ yadvāpīcchasi tatkuru // 153 //

śakuntalovāca /

kutāḥ priyaṃvade sād̥hvi abhijñānamihānaya /
 dhūrtamenam sabbhāmadhye hrepayāmi narādhipam // 154 //
 ityuktvā pāṇimutkṣipyā bhūyobhūyaḥ priyaṃvadām /
 uvāca dehi dehīti hrepayāmi narādhipam // 155 //
 priyaṃvadā tu nīcāistāṃ jagāda mṛgalocanām /
 karṇāntike samāsādyā patitaṃ te tadambhasi // 156 //

tadupaśrutya kalyāṇī rambheva marutā hatā /
 papāta bhūmāu niśceṣṭā hā hatāsmīti vādinī // 157 //
 atha tāṃ gāutamī vṛddhā bāhubhyāṃ mṛgalocanām /
 āśliṣya sāntvayāmāsa lebhe saṃjñāṃ tataḥ punaḥ // 158 //
 atha kruddhā mahābhāgā sakhyāi rājñe ca bhāmini /
 uvācāśrūṇi sammārjya smarantī pitaraṃ munim // 159 //
 jānannapi mahārāja kasmādevaṃ prabhāṣase /
 na jānāmīti niḥśaṅkaṃ yathānyaḥ prākṛto janaḥ // 160 //
 atra te hṛdayaṃ veda satyasyāivānṛtasya vā /
 kalpanaṃ vada sāksyena mātmanamavamanyathāḥ // 161 //
 yo 'nyathā santamātmanamanyathā pratipadyate /
 kiṃ tena na kṛtaṃ pāpaṃ cāureṇātmāpahāriṇā // 162 //
 eko 'hamasmīti ca manyase tvaṃ
 na hr̥chayaṃ vetsi muniḥ purāṇam /
 yo veditā karmaṇaḥ pāpakasya
 yasyāntike tvaṃ vṛjinaṃ karoṣi // 163 //
 manyate pātakaṃ kṛtvā kaścidvetti na māṃiti /
 vidanti cāinaṃ devāśca svasyāivāntarapūruṣaḥ // 164 //
 ādityacandrāvanilo 'nalaśca
 dyāurbhūmirāpo hṛdayaṃ yamaśca /
 ahaśca rātriśca ubhe ca sandhye
 dharmo hi jānāti narasya vṛttam // 165 //
 yamo vāivasvatastasya niryātayati duskṛtam /
 hṛdi sthitaḥ karmasākṣī kṣetrañño yasya tuṣyati // 166 //

na tu tuṣyati yasyāiva puruṣasya durātmanaḥ /
taṃ yamaḥ pāpakarmāṇaṃ niryātayati duṣkṛtam // 167 //
yo 'vamanyatmanātmanamanyathā pratipadyate /
na tasya devāḥ śreyāṃso yasyātmāpi na kāraṇam // 168 //
svayaṃ prāpteti māmevaṃ māvamamsthāḥ pativratām /
arcārham nārcayasi māṃ svayaṃ bhāryāmupasthitām // 169 //
kimarthaṃ māṃ prākṛtavadupaprekṣasi saṃsadi /
na khalvaraṇye ruditamastu me śṛṇu bhāṣitam // 170 //
yadi me yācamānāyā vacanaṃ na kariṣyasi /
kaṅvaśāpena te mūrdhā śatadhāiva phaliṣyati // 171 //
bhāryāṃ patiḥ samāvisya yajjāyeta narādhipa /
jāyāyāstaddhi jāyātvaṃ pāuraṇāḥ kavayo viduḥ // 172 //
yadāgamavataḥ puṃsastadapatyaṃ prajāyate /
tattārayati santatyā pūrvapretānpitāmahān // 173 //
punnāmno narakādyasmātpitaraṃ trāyate sutaḥ /
tasmātputra iti proktaḥ svayameva svayambhuvā // 174 //
muninā 'bhihitā cāhaṃ tava putro bhaviṣyati /
rājarājaścakravartī na tanmityā bhaviṣyati // 175 //
sā bhāryā yā gṛhe dakṣā sā bhāryā yā prajāvatī /
sa bhāryā yā patiprāṇā sā bhāryā yā pativratā // 176 //
ardhaṃ bhāryā manuṣyasya bhāryā śreṣṭhatamaḥ sakhā /
bhāryā mūlaṃ trivargasya bhāryā mūlaṃ ca santateḥ // 177 //
bhāryāvantaḥ priyāvantaḥ sabhāryā gṛhamedhinaḥ /
bhāryāvantaḥ pramodante bhāryāvantaḥ śriyānvitāḥ // 178 //

sakhāyaḥ pravivikteṣu bhavantyetāḥ priyaṃvadāḥ /
 pitaro dharmakāryeṣu bhavantyārtasya mātaraḥ // 179 //
 kāntāreṣvapi viśrāmo janasyādhvanikasya vai /
 yaḥ sadāraḥ sa viśrāntastasmāddārāḥ parā gatiḥ // 180 //
 saṃsarantamapi pretaṃ viṣameṣvekapātinam /
 bharyāivānveti bhartāraṃ santataṃ ya pativratā // 181 //
 prathamam saṃhitā bhāryā patiṃ pretya pratīkṣate /
 pūrvam mṛtaṃ ca bhartāraṃ paścātsādhvyanugacchati // 182 //
 etasmātkāraṇādabhūpa pāṇigrahaṇamiṣyate /
 yadāpnoti patirbhāryamiha loke paratra ca // 183 //
 ātmātmanāiva janitaḥ putra ityucyate budhāiḥ /
 tasmādbhāryāṃ naraḥ paśyenmātrvatputramātaram // 184 //
 bhāryāyāṃ janitaṃ putramādarśeṣviva cānanam /
 hlādante janitā prekṣya svargaṃ prāpyeva puṇyakṛt // 185 //
 dahyamānā manoduḥkhairvyādhibhiścāturā narāḥ /
 hlādante sveṣu dāreṣu gharmārtāḥ salileṣviva // 186 //
 susaṃrabdho 'pi rāmāṇam na kuryādapriyam naraḥ /
 ratiṃ prītiṃ ca dharmam ca tāsāvāyattamavekṣya hi // 187 //
 ātmano janmanaḥ kṣetraṃ puṇyam rāmāḥ sanātanam /
 rṣiṇāmapi kā śaktiḥ sraṣtuṃ rāmāmṛte prajāḥ // 188 //
 paripatya yathā sūnurdharaṇīreṇugunṭhitaḥ /
 piturāsliṣyate 'ṅgāni kimastyabhyadhikaṃ tataḥ // 189 //
 varam prasūya putraṃ te vidhāya ca sukhaṃ tava /
 gamiṣyāmi mahārāja kaṇvasya piturāsramam // 190 //

aṅḍāni bibhrati svāni na bhindanti pipīlikāḥ /
 na bharethāḥ kathāḥ nu tvaṃ dharmajñāḥ sansvamātmajam // 191 //
 na vāsasāṃ na rāmāṅḁṃ nāpāṃ sparsastathāvidhāḥ /
 śīśorāliṅgyamānasya sparsāḥ sūnoryathā sukhaḥ // 192 //
 brāhmaṇo dvipadāṃ śreṣṭho gāurvariṣṭhaścatuspadām /
 gururgarīyasāṃ śreṣṭhoḥ putraḥ sparsavatāṃ varaḥ // 193 //
 sprṣatu tvāṃ samāśliṣya putro me priyadarśanaḥ /
 paścādahaṃ gamiṣyāmi pitrevāśramoṃ prati // 194 //
 āhartā vājimedhasya śatasamkhyasya pāurava /
 bhavitā tanayaste 'yamityāha mām gururmuniḥ // 195 //
 mṛgāvakṛṣṭena hi te mṛgayāṃ paridhāvata /
 ahamāsāditā rājankumārī piturāśrame // 196 //
 urvaśī pūrvacittiśca sahajanyā ca menakā /
 viśvācī ca ghṛtācī ca ṣaḍevāpsarasāṃ varāḥ // 197 //
 tāsāṃ mām menakā nāma brahmayonirvarāpsarāḥ /
 divaḥ samprāpya jagatīṃ viśvāmitrādajījanat // 198 //
 sā mām himavataḥ prasthe suṣuve menakāpsarāḥ /
 avakīrya ca mām yātā parātmajamivāsatī // 199 //
 kiṃ nu karmāśubhaṃ pūrve kṛtavatyasmi janmani /
 yadahaṃ bāndhavāistiyaktā bālye samprati ca tvayā // 200 //

rājovāca /

na garbhamabhijānāmi tvayi mattejasārjitum /
 asatyavacanā nāryaḥ kaste śraddhāsyate vacaḥ // 201 //
 menakā niranukrośā bandhakī janani tava /
 yayāsi himavatprasthe nirmālyamiva cojjhitā // 202 //

sa cāpi niranukrośaḥ kṣatrayoniḥ pitā tava /
 viśvāmitro brāhmaṇavelubdhaḥ kāmavaśaṃ gataḥ // 203 //
 menakāpsarasāṃ śreṣṭhā maharṣiṇāṃ pitā ca te /
 taylorapatyaṃ kasmāttvaṃ puṃścalīva prabhāṣase // 204 //
 aśraddheyamidaṃ vākyaṃ kathayanti na lajjase /
 viśeṣato matsakāśe duṣṭatāpasi gamyatām // 205 //
 kva maharṣiḥ kva cāivograḥ kvāpsarāḥ sā ca menakā /
 kva ca tvamevaṃ kṛpaṇā tāpasīveśadhāriṇī // 206 //
 sunikṛṣṭā ca te yoniḥ puṃścalīva prabhāṣase /
 yaddr̥cchayā kāmarāgātkayācijjanitā hyasi // 207 //
 sarvamatatparokṣaṃ me yattvaṃ vadasi tāpasi /
 nāhaṃ tvāmbhijānāmi yatheṣṭaṃ gamyatām tvayā // 208 //

śakuntalovāca. /

rājansarṣapamātrāṇi paracchidrāṇi paśyasi /
 ātmano vilvamātrāṇi paśyannapi na paśyasi // 209 //
 menakā tridaśeṣveva tridaśāścānu menakām /
 mamāivodricyate janma rājendra tava janmataḥ // 210 //
 kṣitāvaṭasi rājendra antarīkṣe carāmyaham /
 āvayorantaraṃ paśya merusarṣapayoriva // 211 //
 mahendrasya kuberasya yamasya varuṇasya ca /
 bhavanānyanusamyāmi prabhāvaṃ paśya me nr̥pa // 212 //
 satyaśca janavādo 'yaṃ taṃ pravakṣyāmi te nr̥pa /
 nidarśanaṃ bravīmīti na kopāṃ kartumarhasi // 213 //
 virūpo yāvadādarse svamukhaṃ nāiva paśyati /
 manyate tāvadātmanamanyebyo rūpavattamam // 214 //

yadā tu mukhamādarśe vikṛtaṃ paśyate janaḥ /
 tadetaraṃ vijānāti svameva netaraṃ naram // 215 //
 yastu syādrūpasampanno na sa nindati kaṃcana /
 atīva jalpandurvāco bhavatiha vikathanah // 216 //
 mūrkhō hi jalpatāṃ nṛṇāṃ śrutvā vācaḥ śubhāśubhāḥ /
 aśubhaṃ vākyamādatte puriṣamiva śūkarah // 217 //
 prājñastu jalpatāṃ puṃsāṃ śrutvā vācaḥ śubhāśubhāḥ /
 guṇavadvākyamādatte haṃsaḥ kṣīramivāmbhasaḥ // 218 //
 anyānparivadansādhuryathā hi paritapyate /
 tathā parivadannanyānhr̥ṣṭo bhavati durjanaḥ // 219 //
 abhivādya yathā vṛddhānsanto gacchanti nirvṛtim /
 evaṃ sajjanamākruśya mūrkhō bhavati nirvṛtaḥ // 220 //
 sukhaṃ jīvantyadoṣajñā mūrkhā doṣānudarśinaḥ /
 yatra vācyāḥ parāiḥ santaḥ parānāhustathāvidhān // 221 //
 ato hāsyataraṃ loke kiṃcidanyanna vidyate /
 yatra durjana ityāha durjanaḥ sajjanaṃ svayam // 222 //
 satyadharmacyutātpuṃsaḥ kruddhādāsīviṣādiva /
 anāstiko 'pyudvijate janaḥ kiṃ punarāstikaḥ // 223 //
 svayamutpādya vāi garbhaṃ na mameti vadaṭyaho /
 tasya devāḥ śriyaṃ ghnanti na ca lokānupāśnute // 224 //
 putraste bhavitā rājannaputrasya mahāguṇaḥ /
 cakravartī rājarāja uttamaḥ sarvadhanvinām // 225 //
 sa tvam nṛpatisārdūla na putraṃ tyaktumarhasi /
 ātmānaṃ satyadharmāu ca pālayanpṛthivīpate // 226 //

varam kūpaśatādvāpī varam vāpīśatātkratuh /
 varam kratuśatātputrah satyaṃ putrasatādvaram // 227 //
 aśvamedhasahasraṃ ca satyaṃ ca tulayā dhṛtam /
 aśvamedhasahasrāddhi satyamevātiricyate // 228 //
 rājansatyaṃ paraṃ brahma satyaṃ ca samayaḥ param
 mā tyākṣiḥ samayaṃ rājansatyaṃ saṅgataṃ te // 229 //
 anṛte cetprasāṅgaste śraddadhāsi na cetsvayam /
 kaṅvasyevāśramaṃ gaccha tvādr̥ṣe nāsti saṅgataṃ // 230 //
 r̥te 'pi tvāṃ mahārāja śāilarājāvataṃsakām /
 caturvarṇāmimāmurviṃ putro me pālayiṣyati /
 muneḥ kaṅvasya vāi vākyaṃ bhavitā kathamanyathā // 231 //

rājovāca /

kiṃ nālapanti puṃścalya evameva sudurvācaḥ /
 yāhi tvam gaccha vācāṭe dūṣayiṣyanti māṃ janāḥ // 232 //

purodhā uvāca /

atra vakṣyāmi te mantraṃ śṛṇu rājanmahāmate /
 yāvatprasavamatrāiva nārī tiṣṭhatu te gr̥he // 233 //
 yadi te sadṛśaṃ putraṃ kāmīnyeṣā prasocyati /
 tatastavāiva bhāryeti vetsyāmastadanantaram /
 śālibījādvijāyeta na kadācidyavāṅkuraḥ // 234 //

rājovāca /

nāiṣā śuddhāntamadhye 'pi mama vāsamihārhati /
 saṃsargādapi puṃścalyo dūṣayanti kulastriyaḥ // 235 //

purodhā uvāca /

adr̥ṣṭatanayāsyō 'si rājarājo 'pi bhūtale /
 atastvatsantatāu śraddhā rājanme jāyate 'dhikā // 236 //
 iyaṃ sādhvī varārohā kaṇvena paripālītā /
 vyabhicāramato rājannāhaṃ manye manāgapi // 237 //
 yāvatprasavametāntu vāsaye 'haṃ nijālaye /
 prasave sati kalyāṇiṃ svayameva grahīṣyasi // 238 //

śeṣa uvāca /

ityuktvā gāutamo brahmansāntvayitvā śakuntalām /
 svagr̥hāyāiva tāṃ netuṃ vimanā upacakrame // 239 //
 sā cāpi muktakaṇṭhaṃ vāi rudatī mṛgalocanā /
 śenāiḥ śanāirgāutamāṃ tamanugantuṃ pracakrame // 240 //
 etasminnantare vipra menakāpsarasāṃ varā /
 tejorūpā vyomamadhyāttaḍitpātāṃ papāta sā // 241 //
 kimidaṃ kimidaṃ citramiti jalpatsu sarvataḥ /
 sabhāstheṣu ca sarveṣu tejasā dharṣiteṣu ca // 242 //
 ālokane 'pyaśakteṣu duṣmante bhayavihvale /
 śakuntalāṃ samādāya aṅkamāropya satvarā /
 ambaram vijagāhe sā tatkenāpi na lakṣitam // 243 //
 evaṃ gate tu duṣmantaḥ khedamāpa tato bhṛśam /
 devena caritāṃ māyāmbudhyata tadā nr̥paḥ // 244 //
 ekadā sa mahīpālo mantribhirbrāhmaṇāiḥ saha /
 prajānāṃ veditāṃ vṛttāṃ babhrāma nagare dvija // 245 //
 tatra rājabhaṭaḥ kaściddṛḍhamābadhya dhīvaram /
 daṇḍena tāḍayannagrāirvacobhiḥ samatarjayat // 246 //

rājābharāṇametadvāi yattvayā coritaṃ chalāt /
 ato badhyatvamāpannaṃ tvāṃ nayāmi nṛpāntike // 247 //
 ityuktvā taṃ kare gṛhya tāḍayanbahu mūrdhani /
 rājāntikamupāniya rājānamabravit // 248 //
 eṣa dhīvarako rājancorayitvāṅguriyakam /
 tvannāmacihnitaṃ loke viditaṃ ratnanirmitam /
 vikretumudyataḥ pāpo mayā dr̥ṣṭo mahīpate // 249 //
 rājā taṃ prāha dāśedaṃ kuto labdhamiha tvayā /
 kathayābhayametatte dattaṃ jānihi sāmpratam // 250 //

dhīvara uvāca /

jātyāhaṃ dhīvaro rājanmatsyamātropajīvakaḥ /
 cāurikāṃ nāiva jānāmi na ca sūnāṃ na dhūrtatām /
 jālena matsyānbadhnāmi sarasvatyā hi rodhasi // 251 //
 ekadā jālamātatyā sarasvatyāmahaṃ nṛpa /
 sthitaḥ pratyāśayā tatra tīrasthaṃ tarumāsthitaḥ /
 rohitaḥ ko 'pi sumahānjāle baddho babhūva ha // 252 //
 tato 'haṃ jālamuttārya dr̥ṣṭvā rohitaṃuddham /
 khaḍgena kṛttavānsadyaḥ paramānandanirvṛtaḥ // 253 //
 tatastadudare labdhametadbhūpāṅguriyakam /
 kasyeti na vijānāmi tadahaṃ nagare tava /
 vikretumāgato baddho bhaṭenānena bhūmipa // 254 //

rājovāca /

dehi paśyāmi kasyāitatkimrūpamaṅguriyakam /
 tvametanmūlyamāgṛhya sukhenāiva vrajālayam // 255 //

śeṣa uvāca /

ityuktvā paṇinādāya yāvadrājā sa paśyati /
 nipatanti sma netrābhyāṃ tāvadevās'rubindavaḥ // 256 //
 preyasīṃ tāmanusmṛtya tathā gāndharvakarma ca /
 garbhādhānaṃ ca sarvaṃ tanmūrccchito nipapāta ha // 257 //
 tada purohitāmātyā bhṛśamudvignacetasaḥ /
 utthāpya taṃ mahīpālaṃ niveśya ca varāsane /
 labdhasaṅjñāṃ śānāirbrahmanpapracchuḥ kimidaṃ tava // 258 //
 duṣmanto 'pi samāśvasya preyasīṃ tāmanusmaram /
 niśvasya dīrghamuṣṇaṃ cāśrubhiśramabhāṣataḥ // 259 //
 pratyākhyātā varārohā mandabhāgyena yanmayā /
 tadadya māṃ dunotyevāṅguriyasya darśanāt // 260 //
 tayā yaduktam māṃ prāpya mama tejo dadhānayā /
 nānṛtaṃ tatra vāi kiṃcinmayāivānṛtakaṃ kṛtam // 261 //
 mṛgayācāriṇārāṇye sāiva kaṇvāsrame mayā /
 gāndharveṇāiva dharmeṇa nirbandhena vivāhitā // 262 //
 uṣitaṃ ca tayā sārḍhaṃ pratijñātaṃ ca sarvathā /
 balena caturaṅgeṇa nayiṣye nagaraṃ prati // 263 //
 abhijñānaṃ ca me dattametadratnāṅguriyakam /
 kenāpi dāivayogena sarvaṃ tadvismṛtaṃ mayā // 264 //
 hanta pāpaṃ kṛtaṃ bhūri mayā niṣkaruṇātmanā /
 āsannaprasavā bhāryā tyaktā devasutopamā // 265 //
 anukūlo na me dhātā narakāṇna ca niṣkṛtiḥ /
 pratijñāpūrvakaṃ paṇigṛhītī yadvivarjitā // 266 //
 śrīrūpiṇī samāgatya svayameva kṛpānvitā /
 arpayantī mahāratnaṃ yathā kenāpi varjitā // 267 //

tathā mayā putraphalā parā sādhvī pativrata /
 yācamānā savāiyagryaṃ dūrādeva vivarjitā // 268 //
 menakāpsaraso jātā viśvāmitrasutā satī /
 kaṇvena pālītā kanyā cāruśīlā tapasvinī // 269 //
 cintāmaṇirivāyātā kāmamarpayituṃ svayam /
 mayā nirākṛtā bālāntaḥsattvā sulocanā // 270 //
 kalpavallīva kāmānāṃ sampradāne 'bhyupasthitā /
 unmūlitā mayā tanvī prasoṣyanti narottamam // 271 //
 saṃrambhāruṇanetrāyāḥ smaracāpāyitabhruvaḥ /
 vacāṃsi gūḍhagarvāṇi vidunvanti smṛtāni mām // 272 //
 evaṃ vilapamānaṃ taṃ rājānaṃ gāutamo 'bravīt /
 tadyātaṃ nānuśocasva samāśvasa parantapa // 273 //
 kathitaṃ ca mayā tatra dr̥ṣṭvā tasyāḥ sulakṣaṇam /
 tadrūpaśālinī bālā rājñī bhavitumarhati // 274 //
 sā hi menakayā jātā cārurūpā manasvinī /
 devīva nāvamānārhā tvayā rājanvivāhitā // 275 //
 yadbhūtaṃ mahadāścaryaṃ pratyākhyātavati tvayi /
 taddr̥ṣṭvā ke na śocanti vadantastvāṃ hataśriyam // 276 //
 bhadraṃ vāpyatha vābhadraṃ priyamapriyameva vā /
 yadyātaṃ tadgataṃ rājannānuśocanti paṇḍitāḥ // 277 //
 vimṛṣatsveva teṣvevaṃ deśāntaracaraścaraḥ /
 rājñe nivedayāmāsa yaddr̥ṣṭaṃ sāgarāmbasi // 278 //
 rājansāmyātriko nāmnā dhanavṛddhirmahādhanah /
 vipannaḥ sāgare sapta vāhayansambhṛtāstarīḥ // 279 //
 sa cānapatyastasyeṣṭā nāvo ratnāiḥ prapūritāḥ /
 tavāiva koṣamarhanti gṛhyantāmacireṇa tāḥ // 280 //

rājovāca /

yāntu me mantriṇaḥ samyagjānantu tatparigrahān /
yadi kācidbhavedbhāryā garbhiṇī vaṇijāḥ kvacit /
sāiva taddhanamādadyānnādhikārī tadā nrpaḥ // 281 //

śeṣa uvāca /

tacchrutvā mantriṇo gatvā vijñāya ca viśeṣataḥ /
rājñe nivedayāmāsurvṛttāntaḥ brāhmaṇarṣabha // 282 //
atrāiva nagare rājanbhāryā tasya vilāsinī /
antaḥsattvā vaṇikputrī vartate ca pativratā // 283 //
rājā prāha tarīsthāni yāni yāni dhanāni ca /
tāni tasyāi dadatvadya bhaṭā me yāntu satvarāḥ // 284 //
iti prasthāpya rājendro bhaṭāḥstaddhanarakṣaṇe /
dviḡunenāiva śokena dahyate sma tato 'bravīt // 285 //
evameva mamāpyante mama rājyasya durgatiḥ /
kaḃ yāsyati madīyaḃ hi dhārmikaḃ vāpyadhārmikam // 286 //
antaḥsattvā mahābhāgā yā me bhāryāpyupasthitā /
upekṣitā pramādena mandabhāgyena sā mayā // 287 //
ata ūrdhvaḃ mayā dattaḃ pānīyaḃ vividhāni ca /
pāsyanti pitarāḥ koṣṇaniśvāsena malīmasam // 288 //
piṇḍavicchedaduḥkhārtāḥ piṇḍāni ca tathāiva hi /
kva labhyate sā lalanā sāksātsrīriva rūpiṇī // 289 //
na mandabhāgyaḃ pāpiṣṭhaḃ jñātvā māḃ punareṣyati /
navavidhasya duṣṭasya dāruṇasya durātmanaḥ /
tathāvidhā varārohā bhāryā bhavitumarhati // 290 //
evaḃ vilapamānasya duṣṃantasya mahīpateḥ /
vyatīyustrīṇi varṣāni śocato 'harniśam dvija // 291 //

athāsāu devarājena samāhūto yayāu divam /
 tridiveśāirabadhyānām nidhanāya suradviṣām // 292 //
 nirvāhya devatākarma rathaṃ mātalisārathim /
 āruhya bhuvamāyāsyannmāricāsramamāgamat // 293 //
 tatra kācijjarā nārī brāhmaṇī bālamadbhutam /
 lālayantī nrpaṃ vīkṣya dadāvāsanamantike // 294 //
 bālastu tāvadvegena pravīśya gahanaṃ vanam /
 nibadhya pañca pañcāsyānlatābhiḥ samupānayat // 295 //
 uvāca vṛddhāmeteṣām kati dantāḥ samunnatāḥ /
 nimna vā kati madhyā vā gaṇayitvā vadāsu me // 296 //
 duṣmantastu tadālakṣya bālasyaadbhutam /
 cintayāmāsa medhāvī bhāryāvīrahakātarāḥ // 297 //
 pāuravādapyaho bālo dhatte 'dhikaparākramam /
 sarvarajasriyā yukto na viprastadayaṃ bhavet // 298 //
 ceto me vahate snehaṃ drṣṭvā bālaṃ durāsadam /
 kāraṇaṃ tatra paśyāmi yanmameyamaputratā // 299 //
 iti cintāpare rājñi siṃhaḥ ko 'pi svabandhanam /
 chittvā nakhena durvāryo gantuṃ prākramata dvija // 300 //
 dūrādutplutya taṃ bālo nigṛhya punareva tam /
 uvāca kiṃ re pañcāśya prāpto 'si brahmabālakam // 301 //
 pāuravo 'smi na jānāsi kṣatriyo raṇakovidāḥ /
 tadupaśrutya rājarṣeḥ kiṃciducchvasitaṃ manaḥ /
 bālabhāṣitamityeva saṃyaksraddhāpi no bhavet // 302 //
 athāgamatkaśyapo 'pi vanātkuśasamiddharaḥ /
 vilokya tatra rājānaṃ duṣmantaṃ mumude bhṛśam // 303 //

āśīrbhistamathābhyarcya vidhāyātithisatkriyām /
papraccha kuśalaṃ rājye devānāṃ ca tapodhanaḥ // 304 //

rājā tatsarvamācaṣṭa munivācā gataśramaḥ /
athovāca vihasyeṣatko 'yaṃ bālastapodhana /
mahābalo mahābāhuḥ pāuravo 'hamiti bruvan // 305 //

kaśyapa uvāca /

tavāiva tanayo rājanyamasūta sakuntalā /
damaṇaḥ sarvasattvānāṃ siṃhādīnāṃ mahābalaḥ // 306 //

tatsarvadamano nāma mayāivāsyā nīrupitam /
bharasveti ca vacmi tvāṃ tato 'sāu bharto bhavet // 307 //

durvāsaso hi śāpēna tvayā yā vismṛtā purā /
tyaktā menakayāniya mayi nyastā manasvinī /
sā te śakuntalā rājñī suśāveṃyaṃ kumārakam // 308 //

mahābalo mahāprāṇo durdharaṣaḥ sarvabhūbhujām /
baddhāiḥ krīḍati pañcāsyāiḥ prabibhetyapi nāntakāt // 309 //

mayā vipṛṣṭaṃ durdāntaḥ śiṣureṣa mamāśrame /
vastuṃ nārhati bālyāddhi kadā kiṃ nu samācāret // 310 //

ata eṇaṃ mahībhartaḥ sutam taṃ prāpayāmyaham /
tvamatho devakāryārtham gataḥ svargaṃ tato mayā /
kr̥to vilambo rājarse śāpānte 'pi tava prabho // 311 //

eṣa te gr̥hyatāṃ putraścakravartī bhaviṣyati /
āhartā sarvayajñānāṃ mahābhāgavato hr̥pa // 312 //

ityuktvā brāhmaṇiṃ prāha vṛddhāṃ devagururmuniḥ /
śakuntalāmiḥāniya samarpaya mahīpatāu // 313 //

tacchrutvā brāhmaṇī gatvā samāhūya śakuntalām /
rājñe samarpayāmāsa rājā ca munude bhṛṣam // 314 //

śeṣa uvāca /

athānujñāpya mārīcaṃ sabhāryaḥ sasuto nṛpaḥ /

hr̥ṣṭaḥ svapuramāgacchaddevayānena mārīṣa // 315 //

sa eva bharato nāma duṣmantatanayo mahān /

vavṛdhe tatra vipendra śuklapakṣe yathā śasī // 316 //

// iti Śrīpadmapurāṇe Śakuntalopākhyānam //

ภาคผนวก ง.

ศกุนตโลปาชยานในคัมภีร์โถมปุราณะ

เศษนาคราชเล่าว่า

1. พระราชาผู้ราชฤๅษี ผู้เป็นศรีสง่าแห่งจันทรวงศ์ ผู้สืบเชื้อสายจากปุรุ ผู้ทรงมหาเดชานุภาพ ผู้เจนจบในพระเวทและเวททางคะ มีพระนามว่าทุษยันต์
2. พระองค์ทรงเชี่ยวชาญในวิชาธนู ทรงประกอบถวายราชคุณทุกประการ ทรงงามดั่งพระกามเทพ และทรงมีนงคังขุนเขานิมาลัย
3. พระองค์ทรงลึกซึ้งดั่งพระสมุทร ทรงฤทธิ์ดั่งท้าวกุเวร ทรงอำนาจดั่งพระवासพ และทรงเฉดดั่งพระภาณุ
4. พระองค์ผู้นฤบาลทรงยึดมั่นในคุณความดีทั้งหลายดั่งพระจันทร์ ทรงยึดมั่นในคัมภีร์กฎหมายดั่งพระมนู และทรงปกครองประชากรราษฎร์เสมือนปกครองบุตรผู้เกิดจากอก
5. ครึ่งหนึ่ง พระองค์ผู้เป็นราชา ผู้แวดล้อมด้วยทวยหาญ เมื่อเสด็จขึ้นสู่รถทรงอันงามสง่า ประดับประดาด้วยไข่มุกนานาชนิดแล้ว ได้เสด็จออกกล้าสัตว์
6. ลำคัมภีร์นั้น พระราชาผู้ราชฤๅษี ผู้ทรงศร ทอดพระเนตรเห็นกวางตัวหนึ่ง ที่แข็งแรงสมบูรณ์พร้อม ในป่านั้น จึงได้เสด็จติดตามกวางตัวนั้นไป
7. กวางตัวแข็งแรงสมบูรณ์ได้กระโจนเข้าไปในป่า ต่อจากนั้น พระราชาผู้ทรงยศยิ่ง ผู้ระงับความโกรธ ได้เสด็จติดตามไป
8. จากนั้น ณ ที่ใกล้อาศรมของพระกัณวะ พระผู้ทรงพลังกำลังอันมหาศาล ทรงจับศรที่นำสะพรั่งอย่างยิ่ง ที่เพียงแต่เสียงก็แทงทะลุเป้าหมายได้อย่างแม่นยำ เล็งตรงไปที่กวางตัวนั้น
9. จากที่ไกล บรรดาศิษย์ของพระกัณวะได้เข้ามากราบทูลพระองค์ผู้ทรงเล็ง-ศรอยู่ในลักษณะนั้นว่า "ข้ามตพระเจ้านแผ่นดิน พระองค์ไม่ควรฆ่ากวางในเขตอาศรม"

10. ในกาลนั้น ขณะที่ศรอยู่ในรัศมีแห่งวงกลมคือกว้างในเขตอาศรมอย่างนี้แล้ว พระผู้สืบเชื้อสายจากปุรุ ผู้แวดล้อมด้วยบุรุษ ก็ทรงลดศรทรงคันใหญ่ลง
11. พระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินผู้ถูกห้ามปรามมิให้กระทำความผิดนั้นทรงเดือดร้อน เพราะความกระหาย และขณะที่ทรงแสวงหาน้ำ ได้ทอดพระเนตรเห็นเหล่าสวาน้อยผู้งามตั้งนางอัปสร
12. พระองค์ทอดพระเนตรเห็นสวาน้อยเหล่านั้น ผู้เมื่อนำน้ำมาจากสระด้วยหม้อรดน้ำที่ (มีขนาด) พอเหมาะกับตน และเมื่อหนีบไวที่รักแร้แล้วก็ไครคร้ำตนไม่ทิ้ง หลายในอาศรม ที่เกิดขึ้น (เอง) ในป่า
13. ข้าแต่พราหมณ์ ในท่ามกลางสวาน้อยเหล่านั้น สวาน้อยผู้มีร่างงามยิ่งมีนามว่า ศकुन्ตลา เมื่อนางมองเห็นพระราชาก็ได้กล่าวถ้อยคำอันไพเราะยิ่งว่า
14. "ในวันนี้ ท่านมาเป็นแขก เมื่อได้รับการต้อนรับแล้วจึงจะไปเป็นแม่แท้ นี่คืออาสนะ นี่คือน้ำสำหรับล้างเท้า และขอท่านจงรับน้ำดื่มสำหรับรับรองแขก เด็ด"
15. เมื่อได้รับการต้อนรับแล้ว พระองค์ทรงพอพระทัยในถ้อยคำอันไพเราะของนาง ทรงมีความปรารถนาอันก่อรูปขึ้นด้วยคมธนูที่ปล่อยมาจากศรของพระกามเทพ
16. ท้าวหุชยันต์ตรัสว่า "ดูก่อนนางผู้แสนงาม เธอเป็นใคร เป็นลูกสาวของใคร ดูก่อนนางผู้มีสะโพกงาม เมื่อดันได้เห็นเธอก็เสมือนว่าได้เห็นเทวีจุติมาจากสวรรค์
17. "ตัวฉันเป็นผู้อยู่ในวาระกะศรัย เป็นพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์ปุรุ ชื่อว่า หุชยันต์" เมื่อได้ฟังคำร่ำนั้น นางได้กล่าวแก่เพื่อนหญิงว่า "เธอจงเล่าถึง คำนิทของฉันเถอะ"
- เพื่อนหญิงเล่าถวายว่า
18. พระวิศวามิตรผู้มีพระทัยสูงทรงเป็นโอรสของพระเจ้าคาคี ทรงเป็นผู้อยู่ในวาระกะศรัย พระองค์ทรงพ่ายแพ้ออกุษฐ์วิษณุผู้เป็นพราหมณ์ ผู้มีอำนาจเหนือกว่า

ในการยุทธ

19. พระองค์ทรงดำเนินคดียื่นอำนาจของกษัตริย์ ทรงนิยมยกย่องความเป็นพราหมณ์อย่างมาก ทรงปรารถนาที่จะเป็นพราหมณ์ จึงทรงบำเพ็ญตบะอยู่เป็นเวลาหลายพันปี
20. ข้าแต่พระผู้ครองแผ่นดิน ท้าวศักระเมื่อทอดพระเนตรเห็นเช่นนี้ ก็ทรงหวาดหวั่น จึงทรงประชุมปรึกษากับทวยเทพ และได้ส่งนางเมณฑาไปเพื่อการทำลายตบะ
21. นางเมณฑาผู้ประดับด้วยทิพชาภรณ์เมื่อมาอยู่ต่อหน้าพระมุนีวิศวามิตร ได้ช่วยวณพระองค์ด้วยจริตมาฆาต่าง ๆ
22. ข้าแต่องค์ราเชนทร์ ทวยเหตุนี้ โอรสของพระเจ้าคาคิผู้สำรวจอินทรีย์ จึงทรงหวั่นไหวด้วยความรัก เพราะคมนุคือการชำเลื่องมออันปล่อยมาจากศรของพระกามเทพ
23. ลำดับนั้น พระมุนีผู้คลายจากความมั่นคงทรงสวมกอดนางเมณฑาในทันทีทันใด ด้วยอ้อมแขนทั้งสอง มีพระหฤทัยเปี่ยมด้วยอาทรความรัก ทรงรวมภริมย์อยู่ชั่วขณะหนึ่ง แล้วพระองค์ก็ทรงระลึกได้
24. ต่อมา พระองค์ผู้ละอายพระทัยก็ทรงทิ้งนางไวโนปานัน แล้วเสด็จจากไปอย่างรวดเร็ว ฝ่ายนางเมณฑาได้ทอดทิ้งทารกนั้นไวโนปานัลแล้วกลับไปสู่สวรรค์ของท้าวศักระ ไม่เหลียวแลทารกนั้นอีกเลย
25. ข้าแต่พระนฤบาลผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ลำดับนั้น เหล่าศกุนชาติได้เฝ้ารักษาทารกนั้นไว้ เนื่องจากเหตุนี้ นางผู้ร่ำรอนี้จึงมีนามว่า ศกุนตลา
26. และพระกัณวะผู้มีเดชอันยิ่งใหญ่เมื่อไปเห็นสาวน้อยอยู่ในป่า มีความเมตตาสังสาร จึงยกนางผู้คงงามขึ้นเป็นธิดาของตน
27. สาวน้อยผู้ได้รับการเลี้ยงดูจากพระมุนี จึงคิดว่าพระมุนีเป็นบิดาอยู่ตลอดเวลา ข้าแต่พระกษัตริย์ ขอพระองค์โปรดทราบเถิดว่า นางผู้นี้คือธิดาของพระกัณวะผู้เป็นหัวหน้าของเหล่ามุนีทั้งหลาย

ท้าวทุษยันต์ตรัสว่า

28. คุณอนนางกัลยาณี เรณีย์พุกจาแจ่มแจ้งประหนึ่งเป็นราชบุตรี ใจของเราผู้สืบเชื้อสายจากปุรุยอมจะไม่เกี่ยวข้องกับหญิงอื่นอย่างแน่นอน
29. นางผู้มีสะโพกงาม ผู้มีตางามประหนึ่งตากวางผู้หนึ่งเป็นชายาของเราเกิดแล้วสร้อยคอทองคำ พัสตราภรณ์ กุณฑลคู่ กำไลคู่
30. แก้วมณีอันสวยงามแวววาวจากนานาประเทศ และเครื่องทองต่าง ๆ เช่นกาญจนาภรณ์ประดับทรวงอกอันงามไม่มีที่เปรียบเหล่านี้เป็นสิ่งที่เราจะนำมาให้นะนางผู้มีโชคอันยิ่งใหญ่
31. คุณอนนางผู้มีขางามประหนึ่งล้ำกล้าย หากเพื่อนของเธอยอมเป็นชายาของเราแล้ว เราจะยกราชสมบัติทั้งหมดให้ และขอให้นางจงเลือกวิวาห์กับเราด้วยการวิวาห์ของผู้กล้าหาญ คือ คานธรรพวิวาห์ เพราะโบราณท่านกล่าวว่า คานธรรพวิวาห์เป็นการวิวาห์ที่ประเสริฐสุดในบรรดาการวิวาห์ทั้งหลาย

นางศกุนตลาทูลว่า

32. ข้าแต่พระราชา บิคาของหม่อมฉันไปจากอาศรมนี้เพื่อหาผลไม้ ค้างชั้นขอพระองค์โปรดทรงรอสักครู่หนึ่ง ท่านคงจะยกหม่อมฉันถวายแก่พระองค์

ท้าวทุษยันต์ตรัสว่า

33. คุณอนนางผู้บริสุทธิ์ ผู้มีสะโพกงาม ฉันทปราธณาเธอผู้เหมาะสม ขอเธอจงรู้เถิดว่า ฉันทมีชีวิตรอยู่เพื่อเธอ และใจของฉันทนั้นก็จดจ่ออยู่ที่เธอ
34. คุณอนนางผู้มีพรตอันงาม คนคือเพื่อนของตน คนคือวิถีชีวิตของตน เธอจึงควรที่จะมอบตัวถวายตัวเธอเอง
35. คุณอนนางผู้มีโชคอันยิ่งใหญ่ ทวยเทพรับรองการวิวาห์แปดประเภทต่อไปนี้ พราหมณ์วิวาห์ ไทววิวาห์ อารยะวิวาห์ ปราชาปัตถยวิวาห์ อาสุรวิวาห์ คานธรรพวิวาห์ รากษสวิวาห์ และไปศัจจวิวาห์ซึ่งบัญญัติไว้ในคัมภีร์สมฤติว่า เป็นการวิวาห์ประเภทที่แปด

36. ในกาลก่อน พระมณูผู้สืบเชื้อสายจากพระสวามัญได้บัญญัติถึงความเหมาะสมของการวิวาห์แต่ละประเภทที่ใดกล่าวมาก่อนหน้านี้ เธอจึงรู้ว่าการวิวาห์สี่ประเภทแรกเหมาะสมสำหรับพราหมณ์
37. ลูกอนนางผู้บริสุทธิ์ เธอจึงรู้ว่า การวิวาห์หกประเภทแรกตามลำดับนั้นเหมาะสมสำหรับกษัตริย์ แม้รากษสวิวาห์ก็ถือกันว่าเหมาะสมสำหรับกษัตริย์ ส่วนอาสุรวิวาห์นั้นเหมาะสมสำหรับแพศย์และศูทร
38. และเป็นที่ถือกันมาว่า ในบรรดากการวิวาห์ห้าประเภทแรกนั้น การวิวาห์สามประเภทแรกเหมาะสม ส่วนสองประเภทหลังนั้นไม่เหมาะสมเลย ไปสาจวิวาห์และอาสุรวิวาห์นั้นไม่ควรทำเลย
39. คานธรรพวิวาห์และรากษสวิวาห์ทั้งสองนั้นก็เป็นการวิวาห์ที่เหมาะสมสำหรับกษัตริย์ เธออย่าได้สงสัยไปเลย การวิวาห์สองประเภทนั้นไม่ว่าจะทำร่วมกันหรือทำแยกกัน ก็เหมาะสมสำหรับกษัตริย์
40. ลูกอนนางผู้รารณินี่ เธอเป็นผู้มีความรัก เธอจึงควรเป็นชายาของฉันทผู้มีความรักเช่นกันด้วยคานธรรพวิวาห์อันเหมาะสม

นางศกุนตลาทูลว่า

41. ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐสุดของราชวงศ์ปุรุ ถ้าหากว่าเป็นหนทางแห่งความเหมาะสม และถ้าหากว่าตัวของหม่อมฉันเป็นนายของตัวเองแล้วไซ้ ข้าแต่พระผู้ทรงอำนาจ ขอพระองค์โปรดทรงสลับเงื่อนไขของหม่อมฉันในข้อเสนอนี้
42. ข้าแต่พระผู้ไรบาป หม่อมฉันจะกราบทูลสิ่งใดแก่พระองค์ ขอพระองค์โปรดทรงสัญญาแก่หม่อมฉันว่าจะให้สิ่งนั้นเป็นจริง หากหม่อมฉันมีโอรส ขอให้โอรสนั้นได้เป็นผู้สืบสันตติวงศ์ต่อจากพระองค์
43. ข้าแต่มหाराช หม่อมฉันจะกราบทูลพระองค์ ขอให้สิ่งนี้เป็นความจริง คือ ขอให้โอรสของหม่อมฉันได้เป็นพระอนุชราช และโปรดประทานพระธำมรงค์ของพระองค์ไว้เป็นที่ระลึก ข้าแต่องค์ราเชนทร์ ถ้าหากว่าเป็นไปตาม

นี้แล้ว การรวมกันของหม่อมฉันกับพระองค์จะมีขึ้น

เสนาคราชเล่าต่อว่า

44. พระราชามีใ้ทรงไตรตรอง ครัสตอบนางว่า "ดูก่อนนางผู้มีรอยยิ้มอัน-
สดใส ตกลง นอกจากนี้แล้ว ฉันจะพาเธอไปยังเมืองของฉันด้วย"
45. พระราชาผู้ราชทั้พระองค์นั้น เมื่อตรัสแก่นางผู้มีร่างอันปราศจากคำหิ
อย่างนี้ว่า "ดูก่อนนางผู้มีสะโพกงาม เธอเป็นผู้มีค่าคู่ควร ฉันจึงกล่าวคำนี้
เป็นคำสัตย์ต่อเธอ"
46. แล้วพระองค์ทรงวิวาห้อย่างถูกต้อง ทรงประทับร่วมกับนาง เมื่อทรง-
ทำให้นางมึนใจแล้วพระองค์ก็เริ่มเสด็จออกเดินทาง และตรัสขำแล้วขำแล้วว่า
47. "ดูก่อนนางผู้มีพรตอันงาม ฉันจะส่งกองทัพที่พร้อมด้วยควมโิพารที่สุค
พร้อมด้วยเหล่ามนตรีมาเพื่อจะรับเธอไป"

สู่ตะเล่าต่อว่า

48. ข้าแต่พระมุนีผู้ประเสริฐสุค เมื่อพระนฤบาลพระองค์นั้นทรงให้สัญญาแก่นาง
อย่างนี้ และเมื่อทรงประทานพระธำมรงค์แล้ว ได้เสด็จออกเดินทาง พลังก็
รำพึงอยู่ในพระทัยว่า
49. "พระมุนีผู้เฝ้ากั้ตยป ผู้มีตะบะ เมื่อทราบเรื่องนี้แล้ว จะทำอย่างไรหนอ"
พระนฤบาลทรงรำพึงอยู่อย่างนี้ ขณะเสด็จเข้าสู่เมือง

เสนาคราชเล่าต่อว่า

50. ข้าแต่พราหมณ์ ในเวลานั้นเอง พระกั้ณะก็กลับมาสู่อาศรม และนาง-
ศกุนตลาไม่กล้าเข้าไปหาพระมุนีผู้บิดา เพราะความอาย
51. ข้าแต่ท้าวผู้หนักนั้ถือ ลำดับนั้น พระกั้ณะผู้ศักดิ์สิทธิ์ เมื่อทราบเรื่องด้วย
ทิพยญาณแล้ว ก็มีความยินดี จึงกล่าวแก่นางศกุนตลาผู้กระดากอายอยู่

พระกั้ณะกล่าวว่า

52. ลูกรัก วันนี้ ลูกไม่ได้บอกให้พ่อรู้ถึงสิ่งที่ถูกไ้ทำไปในที่ลับ สิ่งนั้นคือ

การร่วมสังวาสกับบุรุษซึ่งไม่เป็นสิ่งผิดต่อขนบธรรมเนียม

53. เพราะเป็นที่ถือกันมาว่า คานธรรพวิวาห์อันเป็นการวิวาห์ที่ปราศจากการ
สวดมนตร์ไหว้พระ กระทำในที่ลับระหว่างหญิงผู้มีความรักกับชายผู้มีความรักนั้น
เป็นการวิวาห์ที่เหมาะสมที่สุดสำหรับภษัตริย์
54. คุณก่อนศกุนตลา ลูกรับบุรุษโตที่คู่ควรเป็นสามี บุรุษนั้นคือมหาราชาผู้สูงส่ง
ผู้เป็นแสงประทีปแห่งปุรวังศ์
55. คุณก่อนลูกผู้งดงาม ความคิดที่จะถวายตัวลูกมีอยู่ในใจของพ่อ และความคิด
นั้นทำให้พ่อต้องทุกข์ร้อนอยู่ตลอดเวลา ประหนึ่งต้นไม้ใหญ่ที่ถูกเผาไหม้ด้วยไฟป่า
56. พ่อมองไม่เห็นเลยว่า ในโลกนี้จะมีชายอื่นใดเหมาะสมกับลูกพอที่จะเป็นสามี
ของลูกได้ ด้วยเหตุนี้ พ่อจึงมีความเห็นว่า พระราชาพระองค์นั้นเหมาะสมที่จะ
เป็นสามีของลูก
57. หากว่า เมื่อพระนฤบาลพระองค์นั้นเสด็จมาถวายพระองค์เองและทรงวิวาห์
กับลูกแล้ว ความไม่ให้เกิดโรคเพราะมิได้มีพระคำรัสขอต่อพ่อก็ไม่เป็นสิ่งที่มีความ
สำคัญมากสำหรับพ่ออีกต่อไป
58. คุณก่อนลูกผู้มีความงาม บุตรของลูกจะเป็นผู้สูงส่ง มีพลังกำลังอันมหาศาล
จะครอบครองแผ่นดินนี้ทั้งมวลอันล้อมรอบด้วยมหาสมุทร และจะเป็นผู้ทำให้
ราชวงศ์นี้มีชื่อปรากฏตามนามของตน
59. ชื่อว่าจักร(กองทัพ)ที่ยอดเยี่ยมของพระจักรพรรดิผู้มหาत्मัน ผู้เสด็จไปทำ
สงครามพระองค์นั้น จักเป็นจักรที่ใคร ๆ ต้านทานมิได้ตลอดกาล
- สู่ทะเลาต่อว่า
60. ลำคับนั้น เมื่อนางล้างเท้าให้ และเมื่อจิดวางผลไม้ทั้งหลายกองไว้แล้ว
นางผู้มีรอยยิ้มอันสดใสได้กล่าวแก่พระมุนีผู้หายเหนื่อยและนั่งลงแล้ว

นางศกุนตลา กล่าวว่

61. ข้าแต่พ่อผู้มีอำนาจ ลูกได้เลือกพระราชารู้สืบเชื้อสายจากปุรุผู้เป็นบุรุษที่ประเสริฐสุด พอพอใจพระองค์เพราะเหตุใด ลูกก็ขอมพอใจเพราะเหตุนี้ ขอพองจงกรุณาต่อพระองค์ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้เสด็จมาพร้อมด้วยอำมาตย์ทั้งหลายเกิด

พระกัณเฑาะ กล่าวว่

62. ทูก่อนลูกผู้มีรอยยิ้มอันสดใส พอได้เมตตาพระองค์มาก่อนแล้ว พระองค์ผู้เป็นราชาเชื้อสายแห่งปุรุ ผู้เกรงในวัตรจริยา และทรงความยุติธรรมเป็นพิเศษ ทูก่อนลูกผู้กล้าหาญ ลูกจงขอพรอย่าได้ชักช้า พอละถวายพรนั้นแก่พระองค์

เสนานาคราช เล่าต่อว่

63. ต่อจากนั้น เพราะความปรารถนาในประโยชน์สุขของท้าวพุษันต์ นางศกุนตลาจึงเลือกเอาพร คือ ความมีคุณธรรมอันสูงส่ง และความไม่ตกต่ำจากราชสมบัติของพระราชาทองหลายผู้สืบเชื้อสายจากปุรุ

สูตะ เล่าต่อว่

64. ในวันรุ่งขึ้น เมื่อพระมุนีออกไปแล้ว นางศกุนตลาครุ่นคิดถึงพระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน นางไม่มีจิตสงบ เพราะเหตุแห่งความพลัดพราก
65. ในช่วงขณะหนึ่ง นางก็ทอดถอนใจบ่อย ๆ นางนอนบนพื้นดิน เอาเล็บขีดเขียนพื้นดิน และไม่พูดคุยกับเพื่อน ๆ
66. ประเดี๋ยวหนึ่ง นางผู้สมความปรารถนาครุ่นคำนึงถึงพระผู้เป็นนาถะแห่งโลก แล้วอีกประเดี๋ยวหนึ่ง นางก็กลอกตาเหม่อมองไปไกลแสนไกล นางผู้มึนเขินตาแข็งทื่อ เพราะการครุ่นคิด นั่งอยู่บนพื้นดิน
67. ข้าแต่ท่านพราหมณ์ผู้ประเสริฐสุด ในระหว่างเวลานั้น ฤๅษีทวาราสีผู้พราหมณาจารย์ ผู้เจ็ดจำพวกตะบะ ได้มาสู่อาศรมบทของพระกัณเฑาะ

68. ลำดับนั้น ฤๅษีได้กวาดล้นมาจากที่ไกลว่า "นางที่อยู่ในอาศรมนะเป็นใคร จงมาดูแลเราผู้เป็นแขก ผู้มาถึงแล้ว และมีความต้องการอาหาร"

เสษนาคราชเล่าต่อว่า

69. เมื่อกวาดล้นอีกครั่งว่า "เราไม่ได้รับการต้อนรับเลย" ฤๅษีผู้มีทรัพย์ คือตบะก็โกรธขุ่นทันที แล้วพระมุนีผู้โทะยะกล่ากลั่นคำสาป

ฤๅษีทรวาสีสสาปว่า

70. นี้แน่แม่สาวน้อย เจ้าครุ่นคิดถึงชายใดควยใจที่จงจ่อ ชายนั้นจะลืมน้ำเจ้า ผู้เพิกเฉยต่อแขกอย่างแน่นอน

เสษนาคราชเล่าต่อว่า

71. ในขณะนั้น เมื่อฤๅษีทรวาสีสกล่าวคำอย่างนี้ออกมาเพราะความโกรธ เพื่อนหญิงชื่อปริยัมวทาได้ยื่นคำที่กล่าวออกมาเพราะความโกรธนั้น

72. ทันใดนั้น นางได้เร่งรีบออกมาจัดแจงต้อนรับด้วยน้ำล้างเท้าเป็นต้น นางก้มกราบลงแทบเท้าของพระมุนี อ่อนวอนขอร้องว่า

73. "นางผู้นี้เป็นราชินีของห้าวทฤษัณต์ผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเชื้อสายแห่งปุรุ นางเป็นเด็กสาว เป็นธิดาของฤๅษีวิศวามิตรกับนางอัปสรเมณฑา

74. "และนางผู้จงรักภักดีต่อสามีเป็นอย่างยิ่งผู้นี้เป็นธิดาของพระกัณเฑาะเพราะ การให้ความอุปถัมภ์ ด้วยเหตุแห่งความพลัดพราก นางผู้เข่าวัวจึงทุกข์โศก อย่างยิ่ง นางครุ่นคำนึงถึงแต่พระสามี

75. "มิใช่เพราะความไม่เคารพ และมิใช่เพราะความเย่อหยิ่ง หากเป็นเพราะนางไม่รู้เลยว่า ท่านผู้เจริญเป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ ดังนั้น ท่าน จึงควรที่จะให้อภัย ข้าแต่พระคาบส พระราชาจะไม่ลืมนางด้วยวิธีใด ขอท่านจงทำให้คำสาปสิ้นสุดลงด้วยวิธีนั้นเถิด"

76. ฤๅษีทรวาสีสได้ฟังก็พอใจและได้ประกาศถึงสาเหตุที่จะทำให้คำสาปสิ้นสุดว่า "พระราชาผู้ราชฤๅษีพระองค์นั้นจะทรงลืมนางอยู่ตราบที่

77. "พระนฤบาลไม่ทรงเห็นของที่ระลึกอยู่ นะปรีชั่มวทา" ฤชิตุรวาสัตต์เมื่อ-
ทำที่สุดแห่งคำสาปไว้อย่างนี้ และเมื่อได้รับการต้อนรับแล้วก็จากไป
78. ในกาลลำดับนั้น นางศกุนตลาภักไดตั้งครรถ์ด้วยพลังแห่งความเป็นชาย
ของพระราชชาลผู้ราชฤชิต และครรถ์นั้นเติบโตขึ้นทุกวัน ๆ เสมือนพระจันทร์ใน
ศกุนตฤชิต
79. ฝ่ายพระภักวะผู้ศกุนตฤชิต เมื่อเห็นนางตั้งครรถ์ก็ตั้งใจเป็นอย่างยิ่ง และ
เมื่อถามถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ทางต้องการแล้ว ก็นำรากไม้ป่าและผลไม้ต่าง ๆ
มาให้
80. ในลำดับเดือนที่เจ็ด เมื่อครรถ์ปรากฏให้เห็นเด่นชัด พระภักวะผู้ศกุนตฤชิต
ได้กล่าวแก่นางผู้อยู่ในท่ามกลางหมูนุ่นทั้งหลาย
- พระภักวะกล่าวว่
81. หญิงสาวไม่ควรอยู่ในบ้านของพ่อแม่เป็นเวลานานมาก เพราะคำติเตียน
มากมายจากชาวโลกจะเกิดขึ้นในบ้านของพ่อแม่
82. สามีคือที่พึ่งของหญิง คือตบะ คือความสูงส่ง คือเทพเจ้า คือครูผู้ควรแก่
การนับถือ และสามีคือเกียรติยศอันสูงส่งของหญิงทั้งหลาย
83. ถุก่อนเทวี ลูกจะให้กำเนิดบุตรซึ่งจะเป็นผู้มีพลังกำลังมหาศาล และ
การทำราชบุตรจะอยู่ในบ้านนี้ ย่อมเป็นการไม่สมควร
84. เนื่องจากเหตุนี้ พ่อจะส่งลูกให้ไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น
เพราะท่านผู้รูกกล่าวว่า ความรักของสามีเป็นโชคนันสูงส่งที่สุดของหญิงทั้งหลาย
- นางศกุนตลากล่าวว่
85. ข้าแต่พ่อ ตามเหตุการณ์ที่บังเกิดขึ้น ลูกก็เป็นผู้ที่พ่อได้เมตตาส่งสาร
ลูกจะไม่ขออนุญาตต่อพ่อ เพราะเกรงว่าจะเป็นการทำลายความรักของพ่อ
86. ข้าแต่พ่อผู้เป็นที่เคารพ ลูกไม่รู้ว่บุรุษผู้ประเสริฐสุดผู้อยู่ในครรถ์ของลูกนี้
เป็นใคร แต่ด้วยเดชานุภาพของบุรุษผู้นี้ก็ทำให้ลูกไม่สามารถที่จะอยู่ด้วยกัน-

กับห่อไค้

87. ข้าแต่พ่อผู้เป็นคาบสที่ประเสริฐสุด ดังนั้น ในวันนี้ ลูกจำต้องไปเฝ้าพระราชาราชุฎีพระองค์นั้น ขอพ่อโปรดยินยอมให้ลูกไปถวายความเมตตาเถิด

เสษนาคราชเล่าต่อว่า

88. เมื่อได้ฟังถ้อยคำนั้น พระกัณเฑาะผู้ศักดิ์สิทธิ์ก็ป่นป่วนเพราะความรักความอาลัยที่ท่วมท้น ได้ขอร้องผู้อื่น ๆ และภรรยาของผู้อื่นทั้งหลาย ผู้มีพรตอันงาม
89. พระมุนีกล่าวว่า "ดูก่อนท่านทั้งหลายผู้กัลยาณิ เราจะส่งศกุนตลาไปยังบ้านของสามีด้วยความยินดีอย่างยิ่ง ขอท่านทั้งหลายจงประสาธสิ่งที่ตั้งงามให้นางมีโชคดีตลอดกาลเถิด"
90. เหล่านางผู้เป็นภรรยาของผู้อื่นทั้งหลาย เมื่อได้ฟังถ้อยคำของพระกัณเฑาะ ก็เป็นผู้มีนัยน์ตาเปี่ยมชื่นด้วยน้ำตาแห่งความรัก ได้ปฏิบัติต่อนางศกุนตลาด้วยการอำนวยการแห่งมิตรภาพ
91. ด้วยอาการทั้งหลายอันงามวิจิตร ด้วยสิ่งของต่าง ๆ เช่น รัตเกล้า รวมทั้งขมิ้นและน้ำมันงาสำหรับถูนวดและทำความสะอาดร่างกาย แล้วภรรยาของผู้อื่นทั้งหลายผู้มั่นคง ก็ช่วยกันประดับประดาตัวนางศกุนตลา
92. นางผู้มีโชคอันยิ่งใหญ่ ผู้เป็นธิดาของฤๅษีวิศวามิตร ผู้เป็นหญิงดี ผู้จะต้องพลัดพรากจากไป ผู้เป็นเด็กสาวที่มีกรรมประหนึ่งจันทรเลขา (พระจันทร์เสี้ยว) ก็งามพร้อมทุกประการ
93. ลำคับนั้น พระกัณเฑาะผู้เปี่ยมด้วยความรัก ผู้หลั่งน้ำตาอยู่ตลอดเวลา ได้กล่าวกับฝูงกวางผู้และนางกวางที่อยู่ใต้คงคณประยงค์ว่า
94. "ลูกสาวของเราผู้นี้เป็นผู้บอวลด้วยความรักอันยิ่งใหญ่ของพวกเจ้า พวกเจ้าทั้งปวงจงตั้งความปรารถนาให้นางมีโชคดี เพื่อว่าศกุนตลาจะได้เดินทางไปอย่างมีความสุขเถิด"
95. พระกัณเฑาะผู้ประเสริฐสุดในบรรดาผู้ฉลาดทั้งหลายได้ขอร้องฝูงกวางทั้งปวง

อย่างนี้แล้ว ได้เรียกนางเคาตมีผู้สูงอายุ กับนางปริยัมวทาผู้เป็นเพื่อนหญิงของนางศกุนตลามาและได้พูดกับศิษย์ทั้งสองผู้เคร่งครัดในพรตด้วยถ้อยคำอันอ่อนโยนว่า

96. "พวกท่านจงเดินทางไปยังเมืองของท้าวทุษยันต์ผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเมื่อมอบนางศกุนตลาผู้ให้แก่พระราชแล้ว พวกท่านจึงจะกลับมา"
97. นางเคาตมี นางปริยัมวทา และสองมุนีผู้เป็นศิษย์ คือ ศาครครวะกับศารทวัต ครั้นสดับคำของพระกษัตริย์อย่างนี้แล้ว
98. และเมื่อรับคำสั่งของพระมุนีไว้เหนือเกล้าของตนแล้ว ก็ได้ออกเดินทางไปตามถนน โดยให้นางศกุนตลานำอยู่ข้างหน้า
99. ลำคับนั้น ทางขวามือของนาง ผู้คนที่เป็นมิตรใคร่หา้อย่างหนึ่ง ส่วนทางซ้ายมือ ผู้มฤคก็ปั่นป่วนโกลาหล สายลมทั้งหลายได้พัดฝุ่นละอองปลิวไป
100. เมื่อมองเห็นสิ่งเหล่านี้ นางศกุนตลาผู้เดินอยู่บนถนนก็ทรมันด้วยความทุกข์ นางผู้มีสะโพกงาม ผู้มีครรภ์ ไม่สามารถที่จะเคลื่อนไปอย่างรวดเร็ว
101. แล้วในเวลาเที่ยงวัน ก็ได้มาถึงแม่น้ำสร้อยทิพย์ที่อยู่ทางทิศตะวันออก ศิษย์ทั้งสองของพระมุนีได้กระทำศาสนกิจในเวลาเที่ยงวัน
102. นางปริยัมวทา และนางเคาตมีได้ลงไปอาบน้ำในแม่น้ำ ฝ่ายนางศกุนตลา ก็ได้ไปที่แม่น้ำนั้นเพื่อจะอาบน้ำเช่นกัน
103. เมื่อวางแหวนที่ระลึกไว้ในมือของนางปริยัมวทาแล้ว นางผู้มีตางามก็ลงไปอาบน้ำในแม่น้ำสร้อยทิพย์
104. ข้าแต่พราหมณ์ ฝ่ายนางปริยัมวทา เมื่อรับแหวนนั้นมาแล้ว ในขณะที่นำมาวางไว้ในระหว่างชายผ้าตนเอง แหวนก็ได้ตกลงไปในน้ำ
105. ด้วยความตกใจกลัว นางปริยัมวทาไม่ได้บอกให้นางศกุนตลาไปถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และนางศกุนตลาก็ลืม ไม่ได้ไปตามเพื่อนถึงแหวนที่ระลึกนั้น

106. ต่อมา เมื่ออาบน้ำและเมื่อทำศาสนกิจเสร็จสิ้นตามลำดับแล้ว คนทั้งหมด คือ สตรีทั้งสามกับคาบสทั้งสองก็ได้ไปถึงเมืองของท้าวทุษยันต์
107. ข้าแต่ท้าวผู้ฉลาด เมื่อไปถึงประตูวัง ศิษย์ทั้งสองของพระกัณเฑาะว์ได้กล่าวแก่นายทวารว่า "ท่านจงไปกราบทูลให้พระราชาทรงทราบโดยด่วน
108. "ด้วยคำสั่งของพระมุนีผู้เฒ่ากัศยป ศิษย์ทั้งสองของท่านที่มีชื่อว่า ศารงครวะ และศารทวัต ได้มายังประตูพระราชวังนี้
109. "พร้อมด้วยนางกัลยาณีผู้เป็นธิดาของท่าน และนางพรหมณีอื่นอีกสองนาง" จากนั้น นายทวารได้ไปกราบทูลเรื่องราวทั้งหมดแด่พระราชบิดา พระราชมารดา พระราชโอรสและพระกษัตริย์เสนาบดีทั้งหลาย
110. "ท่านจงถามเขาทั้งสองผู้เป็นศิษย์ของพระมุนี ผู้แวดล้อมด้วยสตรีเหล่านั้น ว่าเขามาถึงที่นี่ได้อย่างไร
111. "รากษสบางตนคงจะทำความยุ่งยากอะไรไว้ที่อาศรมของพระกัณเฑาะว์ รากษสที่ประสงค์ร้ายคงจะไม่รู้จักท้าวทุษยันต์ว่าเป็นผู้ปราบรากษสเป็นแน่
112. "ผู้สัตว์ที่คนเอาไปปล่อยไว้ในป่า พระมุนีสามารถปราบให้เชื่องได้หรือไม่ ผู้สัตว์เหล่านั้น เช่น เสือโคร่งและสิงโต ย่อมจะทำอันตรายผู้หญิง เด็ก และคนชรา ฝ่ายเราผู้เป็นชาวเมืองก็ไม่ได้เอากล้าสัตว์มานานแล้ว
113. "หรือว่าในป่าทุกวันนี้ ผลไม้ป่ามีน้อย คอยเหตุนี้ พระมุนีทั้งหลายเหล่านั้น ผู้มีทรัพย์คือตบะ จึงประสบความทุกข์ เพราะความขาดแคลนอาหาร
114. "ความน่าสะพึงกลัวที่บังเกิดขึ้นในวันนี้ คงจะเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ของเหล่าพระมุนี ในวันที่เหลือ เราจะขจัดความน่าสะพึงกลัวนั้น ท่านจงไปและจงถามพระมุนีทั้งสองผู้มีทรัพย์คือตบะ
115. "ข้าแต่พรหมณ์ เมื่อวางสิ่งต่าง ๆ เช่น น้ำล้างเท้าไว้เบื้องหน้า และเมื่อทำการต้อนรับแล้ว ท่านจงให้มุนีทั้งสองและสตรีเหล่านั้นพักอยู่ในเรือนของท่าน

116. "หากว่าท่านทราบว่ามีทั้งสองมีความต้องการสิ่งใดเป็นพิเศษ ท่านจะ
ต้องรายงานให้เราทราบ และเมื่อพิจารณาจากความต้อการนั้นอีกครั้งหนึ่ง
แล้วเราจะจัดการให้"
117. ข้าแต่พราหมณ์ ปุโรหิตผู้นั้น ผู้มีทรัพย์คือคบะ เมื่อรับพระราชดำรัสอย่างนี้
และเมื่อจัดวางสิ่งต่าง ๆ เช่นน้ำล้างเท้าไว้ เบื้องหน้าแล้วก็ได้มาที่ประตู
118. ได้บอกให้ทราบพระราชดำรัสทั้งปวง และเมื่อได้เห็นนางสกุณฑลามีครรภ์
ผู้มีลักษณะดี ผู้คลุมศีรษะด้วยผ้า ผู้กมหน้าลงต่ำ ผู้เปล่งปลั่งสดใส่ประหนึ่ง
จันทร์กลาง ฟ้า เบื้องหน้า
119. จึงถามพระมีทั้งสองว่า "หญิงงามผู้กัลยาณี ผู้มีกำเนิดจากโลก ผู้เสมือน
กับว่ามีครรภ์ ผู้ยืนกมหน้าด้วยความกระดากอายผู้นี้ คือใคร"
- ศิษย์ทั้งสอง(ของพระกัณเฑาะ)ตอบว่า
120. "หญิงผู้นี้คือธิดาของฤๅษีวิศวามิตร นางเกิดจากครรภ์ของนางเมณฑา
นางได้รับการเลี้ยงดูจากพระกัณเฑาะ และนางเป็นราชินีของท้าวหุชยันต์ผู้เป็นใหญ่
ในแผ่นดิน
121. "ข้าแต่พราหมณ์ พระกัณเฑาะเป็นผู้ส่งนางผู้นี้ ผู้มีตางามดังตากวาง ผู้มี
ครรภ์กับพระกบฏีพระองค์นี้ มายังพระราชวัง
122. "ข้าแต่พราหมณ์ ในวันนี้ ท่านจงกราบทูลพระราชาดังเรื่องนั้นโดยเร็ว
นางเป็นราชินี จึงไม่ควรที่จะยืนอยู่ที่ประตูของพระเจ้าแผ่นดิน"
123. เมื่อปุโรหิตได้ฟังเรื่องราวนั้นแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน
อย่างรีบเร่ง และได้ทูลเรื่องราวที่พระมีได้กล่าวไว้
124. ข้าแต่พราหมณ์ เมื่อท้าวหุชยันต์ทรงสดับเรื่องราวนั้นแล้ว ทรงจำไม่ได้เลย
พระนฤบาลได้ตรัสแก่ปุโรหิตด้วยถ้อยคำอันรุนแรงว่า
125. "ข้าแต่ท่านผู้พราหมณ์อาจารย์ เราจำไม่ได้เลยว่า เราได้ไปแต่งงานกับ
ใครไว้ที่ไหน นางอาจจะเป็นผู้หญิงคนใดบางคนที่ยังไม่เคยมาด้วยอุบายหลอกลวง"

ปุโรหิตทูลว่า

126. "ข้าแต่พระราชา นางผู้ดงาม ผู้มีครรภ์ ไม่ได้ปรากฏในลักษณะนั้นเลย ข้าแต่องค์ราชาเขนทร์ ขอพระองค์โปรดอนุญาตให้นำนางเข้ามาเฉพาะพระพักตร์ของพระองค์เถิด
127. "แล้วพระองค์โปรดทรงเพ่งพิศดูความงามอันเลอเลิศ หากว่าพระองค์ทรงระลึกได้ พระองค์ก็ควรที่จะนำนางผู้งามประหนึ่งพระศรีเทวีเข้ามาอยู่ในพระราชฐานชั้นใน นางผู้ทำให้ทุกทิศสว่างไสวด้วยความงามไม่สมควรจะมายืนอยู่ที่ประตู
128. "แม้ว่าพระองค์จะทรงระลึกไม่ได้ก็ตาม แต่ถ้าหากพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นความงามของนางแล้ว พระองค์จะไม่ทรงปรารถนาที่จะทอดพระเนตรความงามของหญิงอื่นอีกเลย"
129. พระราชาทรงพอพระทัย จึงทรงยินยอมตามนั้น พราหมณ์ผู้ประเสริฐสุด จึงให้คนนำผู้ทั้งสอง และสตรีผู้มีบุคลิกลักษณะดีเหล่านั้นเข้ามา
130. ลำดับนั้น ศิษย์ทั้งสองของพระกัณเฑาะ ผู้ฉลาด ผู้หนึ่งแล้ว เมื่อถวายพระพรก็ได้กราบทูลพรรณนาข่าวสารของพระกัณเฑาะแด่พระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินว่า
131. "เมื่อถวายพระพรแด่พระองค์แล้ว ครูของข้าพเจ้าทั้งสองได้กราบทูลพระองค์ว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์โปรดทรงสดับถ้อยคำนี้ พระองค์ทรงสมควรที่จะกระทำตามสัญญา
132. "ข้าแต่พระผู้ไ้บาป นางผู้ผู้มีชื่อว่า ศกุนตลา เป็นธิดาของฤๅษีวิศวามิตร นางเกิดจากการรวมประเวณีของนางเมณฑา นางเป็นธิดาที่อาตมาได้ให้การเลี้ยงดู
133. "ข้าแต่พระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน พระองค์ผู้เสด็จออกกล้าสัตว์ในป่า ได้ครอบครองนางด้วยพิธีคานธรรพวิวัต ซึ่งปราศจากการอนุญาตของอาตมา
134. "ในกรณีนี้ อาตมาพิจารณาถึงพิธีคานธรรพวิวัตว่า พิธีนี้เหมาะสม!

สำหรับกษัตริย์ทั้งหลาย นางมีครรภ์กับพระองค์จึงไม่สมควรที่จะอยู่ในอาศรม
ของอาตมา

135. "นางเป็นมเหสีของพระองค์ผู้เป็นพระจักรพรรดิ นางมีความงาม
ประหนึ่งพระศรีเทวีที่มาปรากฏแก่สายตา ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์
โปรดทรงรับนางกัลยาณีนี้นี้เป็นมเหสีของพระองค์
136. "ศกุนตลาผู้เป็นราชินีจักให้กำเนิดโอรสซึ่งจะเป็นผู้สูงส่ง เป็นราชา
เหนือราชาทั้งหลาย คือ เป็นพระจักรพรรดิ
137. "เมื่อครู่ผู้มึตบะมากถวายพระพรแล้ว ไต่กราบทูลพระองค์ว่า ข้าแต่
พระราชา ผู้นี้คือเพื่อนของนาง นามว่าปริยัมวทา เป็นธิดาของมุนี
138. "และผู้นี้คือนางพราหมณ์ผู้สูงอายุผู้เกิดในตระกูลโคตมะ ข้าแต่พระราชา
พวกเราผู้เหนื่อยยากมาพินิจตามคำของครู

พระราชาตรัสว่า

139. "ในโลกนี้ นางศกุนตลาทั้งหลายที่ท่องเที่ยวด้วยการเสพงามมีอยู่เป็น
จำนวนมากเท่าไร และนางศกุนตลาคนใดเล่าที่ไม่ปรารถนาจะเป็นมเหสีของ
พระจักรพรรดิ
140. "พราหมณ์ทั้งหลายผู้ปลอมแปลงเป็นคาบสมืออยู่มากมาย เขาเหล่านั้น
ท่องเที่ยวไปกับพวกนางศกุนตลาโดยอาศัยความอนุเคราะห์ของพวกนางเหล่านี้นั้นเอง และเสวยความสุขที่ได้รับจากความงามของพวกนางศกุนตลาอย่าง
เต็มที"
141. "เมื่อຍั้งถ้อยคำของพระราชาแล้ว คาบสทั้งสองผู้เป็นศิษย์ของพระ-
กัณวะได้สำเนาว่า "พระองค์จะทรงได้รับความทุกข์ทรมานในภายหลังเพราะ
การพลัดพรากจากนาง"

เสนาคราชเล่าต่อว่า

142. "เมื่อก้าวอย่างนั้นแล้ว คาบสทั้งสองผู้พรหมวาที ผู้กริ้วโกรธ ก็เดินออก

ไป ลำดับนั้น บุโรหิตเคาตมะได้ปล่อยโยนดาบสทั้งสอง และให้พักอยู่ใน
เรือนของตน

143. ต่อมา นางเคาตมะมีผู้สูงอายุได้กราบทูลพระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินว่า
"ข้าแต่พระราชาผู้เจริญ พระองค์ไม่สมควรทำอย่างนี้กับบิดาของฤๅษีวิชา-
มิตร
144. "ข้าแต่พระราชา พระองค์ทรงเคยเห็นนางคณิกาผู้งามถึงเพียงนี้ไต่ที่
ไหน แท้จริง พระองค์ทรงวิวาทกับนางผู้บริสุทธิ์ ผู้มีครรภ์
145. "ขอพระองค์โปรดทรงระลึกด้วยพระทัยที่แน่วแน่ และโปรดทอดพระเนตร
ดูนางผู้งามสิ" เมื่อกราบทูลอย่างนี้แล้ว ก็ได้ให้นางเปลื้องผ้าคลุมศีรษะ
ออก

พระราชอาศรัย

146. "ผู้ที่เกิดในตระกูลของคนผู้สืบเชื้อสายบุรุษ ย่อมเป็นผู้หยูคยั้งอยู่ในแนวทาง
ของสัตว์บุรุษ พวกเราไม่เคยไหวหวั่นเพียงเพราะความงามของเหล่า
นางคณิกา"
147. ขณะที่พระภูบาลตรัสอยู่อย่างนี้ นางผู้มีใจแน่วแน่ก็อับอายเป็นที่ยิ่ง
นางยืนนิ่งไม่ไหวติงประคองเสათิน เพราะความไม่เป็นมิตร และเพราะ
ความทุกข์
148. นางมีดวงตาแดงกำเพราะความโกรธแค้น มีริมฝีปากสั่นระริก นาง
ถอนพระราชดำตั่งหนึ่งว่าจะแตกเผาศึกด้วยการฆ่าเลือดคนนั้น
149. นางพยายามซ่อนเร้นกิริยาอาการที่สั่นเทิ้มเพราะความโกรธ และ
ในกาลครั้งนั้น นางพยายามระงับอารมณ์รุนแรงที่บังเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่ง
ตบะ
150. นางสำรวมใจไว้เพียงชั่วขณะเดียวเท่านั้น แล้วก็กลับทวมท้นด้วยความ-
ทุกข์และความโกรธ นางจ้องมองพระสวามี บังเกิดความโกรธแค้น จึง

พูดว่า

151. "ข้าแต่พระราชา พระองค์ทรงจำไม่ได้ได้อย่างไร ข้าแต่พระนฤบาล พระองค์ผู้เสด็จไปทาสีแล้ว ได้วิงวอนกับหม่อมฉันด้วยพิธีदानธรรพวิภาห"
152. หัวพระยันทูมมีความทรงจำอันเลอะเลือนเพราะคำสาป เมื่อทรงสลับ คำพูดอย่างนี้ ได้ตรัสว่า "ดูก่อนตาบสินีผู้ชั่วร้าย ฉันทจำเธอไม่ได้ เธอ เป็นภรรยาของใครกันแน่"
153. "ฉันทจำไม่ได้ถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อเธอไม่ว่าในคานธรรมะ กายะ หรือ อรรถะ เธอจะไป หรือจะอยู่ หรือปรารถนาสิ่งใด ก็จงทำสิ่งนั้นตาม ความพอใจ"

นางศกุนตลา กล่าวว่

154. "ปริยัมวาทาคณดี เธอจงเอาแหวนที่ระลึกมานี้ เพื่อว่าฉันทจะทำให้ พระนราธิปเจ้าเล่ห์พระองค์นี้ได้อายในกลางสภา"
155. ครั้นกล่าวดังนั้นแล้ว นางได้ยกมือขึ้น กล่าวแก่นางปริยัมวาทาซ้ำแล้ว ซ้ำอีกว่า "เอาแหวนมาให้ฉันท เอเอาแหวนมาให้ฉันท ฉันทจะทำให้พระนราธิป องคนได้อาย"
156. ฝ่ายนางปริยัมวาทา เข้าไปใกล้นางผู้มีตางามตั้งตากวาง กระซิบเบา ๆ ที่ริมหูว่า "แหวนที่ระลึกของเธอนั้นได้ตกน้ำไปเสียแล้ว"
157. เมื่อได้ฟังคำพูดนั้น นางก็ลยาศีณหนึ่งไม่ไหวติง นางพูดออกมาว่า "เธอฆ่าฉันทเสียแล้ว" แล้วนางก็ล้มลงบนพื้น ประตุงตันกลวยที่ลมพัดด้วย แรงลม
158. ลำดับนั้น นางเคาตมิผู้สูงอายุ ประคองนางผู้มีตางามตั้งตากวางไว้ กววยแขนทั้งสอง และได้ปลอบโยนนาง จากนั้น นางก็ฟื้นคืนสติขึ้นมาอีกครั้ง หนึ่ง

159. และนางผู้บริสุทธิ์ ผู้มีความโกรธแค้นต่อเพื่อนหญิงและพระราชาก็ระลึกถึงพระมุนีผู้บิดา เมื่อเช็ดน้ำตาแล้ว นางได้พูดว่า
160. "ข้าแต่มหाराช พระองค์แมทรู้อยู่ แต่เพราะเหตุใดพระองค์จึงตรัสอย่างปราศจากความรับผิดชอบเยี่ยงคนสามัญชั้นต่ำว่า ฉันไม่รู้
161. "ในเรื่องนี้ หัวใจของพระองค์รู้ว่า พระองค์ทรงมีความสัจหรือความเท็จของพระองค์โปรดตรัสถึงการจัดการอย่างเปิดเผย โปรดอย่าถูกละทิ้งพระองค์เองเลย
162. "ผู้ใดปฏิบัติต่อสัตว์บุรุษอย่างหนึ่ง ปฏิบัติต่อตนเองอีกอย่างหนึ่ง ผู้นั้น ผู้เป็นโจร ผู้มีการหลอกลวงตนเอง จะไม่ได้ทำบาปดอกหรือ
163. "พระองค์ทรงคิดว่า มีเราเพียงผู้เดียว(ที่รู้เรื่อง) ไม่ทรงทราบว่าพระมุนีโบราณ(หิริโอดตบปะ)ประทับอยู่ในหัวใจ ทรงเป็นผู้รู้ถึงการกระทำที่ชั่วร้าย และพระองค์ก็ได้กระทำบาปต่อหน้าพระมุนีโบราณนั้น
164. "ผู้ใดเมื่อทำบาปแล้วคิดว่า ไม่มีใครรู้จักเรา เหล่าเทพดาและบุรุษผู้ประทับอยู่ภายในของตนเองนั้นแลย่อมรู้จักผู้นั้น
165. "พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระวายุ พระอัคนี ไฟ ดิน น้ำ จิตวิญญาณ พระยม กลางวัน กลางคืน ยามสนธยา และพระธรรม ย่อมลวงรูปพฤติกรรมของกนอย่างแน่นอน
166. "พระผู้เป็นจิตวิญญาณ ผู้ประทับอยู่ในใจ ผู้เป็นประจักษ์พยานในการกระทำทุกอย่าง ทรงโปรดปรานบุรุษใด พระยมผู้ไว้วางใจย่อมตอบแทนกรรมชั่วของบุรุษนั้น
167. "แต่ถ้าพระผู้เป็นจิตวิญญาณพระองค์นี้ไม่โปรดปรานบุรุษใดผู้ชั่วร้าย พระยมจะทรงตอบแทนกรรมชั่วแก่บุรุษผู้มีการกระทำอันเป็นบาปผู้นั้น
168. "เมื่อบุคคลไม่คำนึงถึงตนเองก็ย่อมประพฤติน้อย่างผิด ๆ หากผู้ใดไม่มีตนเป็นหลักของตน หวยเทพก็จะไม่เป็นผู้ประสาทพรแก่ผู้นั้น

169. "พระองค์อย่าทรงดูถูกหม่อมฉันผู้ปดิวรีดา (ภรรยาผู้จงรักภักดีต่อสามี) ด้วยเหตุที่ว่า หม่อมฉันเป็นผู้มาหาด้วยตนเอง พระองค์ไม่ให้เกียรติหม่อมฉัน ผู้ภรรยา ผู้มาหาด้วยตนเอง ผู้ควรแก่การต้อนรับอย่างสมเกียรติ
170. "ทำไมพระองค์จึงทรงมองข้ามหม่อมฉันเสมือนเป็นหญิงชั้นต่ำในท่ามกลาง ธารกำนัล แน่نونเห็นว่า การร้องไห้คร่ำครวญต้องไม่เกิดขึ้นในป่าเปลี่ยว ขอพระองค์โปรดทรงฟังคำพูดของหม่อมฉัน
171. "หากว่าพระองค์ไม่ทรงทำตามคำของหม่อมฉัน พระเกียรติของพระองค์ จักตกเป็นรอยเสียดแทงตามคำสาปของพระกัมวาระ
172. "ข้าแต่พระนราธิป เมื่อสามีเข้าไปสู่ภรรยาแล้วพึงให้กำเนิดในนาง ด้วยเหตุนี้ เหล่ากวีสมัยโบราณจึงรู้ถึงความเป็นชายาวามมาจากความที่นาง เป็นผู้ให้กำเนิด
173. "ในกาลใด บุตรผู้ใดกำเนิดจากบุรุษผู้ล่วงล้ำเข้าไปเพื่อการร่วมประเวณี ในกาลนั้น บุตรผู้นั้นย่อมต่อชีวิตบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ด้วยการสืบสันตติวงศ์
174. "เพราะเหตุที่ถูกชายคุ่มครองป้องกันบิดาจากนรกที่มิเชื่อว่า บุตร พระสวามี จึงตรัสเรียกเขาด้วยพระองค์เองว่า บุตรระ
175. "อนึ่ง พระมุนีได้กล่าวแก่หม่อมฉันว่า บุตรของลูกจักได้เป็นพระจักรพรรดิผู้เป็นราชาเหนือราชาทั้งหลาย คำพูดนั้นจะไม่ผิดพลาด
176. "ภรรยาเป็นคฤหัตถ์ (ผู้เชี่ยวชาญในครัวเรือน) เป็นประชาวดี (ผู้ให้กำเนิดบุตรธิดา) เป็นปติปราณา (ผู้มีสามีเป็นชีวิต) และเป็นปดิวรีดา (ผู้จงรักภักดีต่อสามี)
177. "ภรรยาเป็นครึ่งหนึ่งของชาย เป็นเพื่อนที่ดีที่สุด เป็นบ่อเกิดแห่งสภาวะสามประการ และเป็นบ่อเกิดแห่งการสืบสันตติวงศ์
178. "ชายทั้งหลายผู้มีภรรยา ย่อมเป็นผู้มีนางอันเป็นที่รัก เป็นผู้สามารถกระทำชัยชัยพิธีในเรือน เป็นผู้เบิกบานใจ และเป็นผู้มีโชค

179. "ภรรยาทั้งหลายผู้มีวาจาอ่อนหวาน ย่อมเป็นเพื่อนในยามเปล้าเปลี่ยว เป็นประจักษ์ในพิธีทางศาสนาทั้งหลาย และเป็นประจุมารดาของผู้เจ็บไข้ ไข้ได้ป่วย
180. "ภรรยาเป็นที่พึงส่งของคนที่เดินทางเข้าไปสู่ป่าลึก ผู้มีภรรยาเป็นผู้ส่งบสุข ดังนั้น ภรรยาทั้งหลายจึงเป็นที่พึงพิงที่สุดที่สุด
181. "ภรรยาผู้จงรักภักดีต่อสามียอมติดตามสามีผู้อยู่ด้วยกันตลอดเวลา ไม่ว่าในเวลาที่เขาอ่อนเ้าไปในยามตกทุกข์ได้ยาก หรือในเวลาที่เขาละจากโลกนี้ไป
182. "เมื่อภรรยาผู้มีความผูกพันละจากโลกนี้ไปก่อน นางยอมจะรอคอยสามี และหากสามีตายก่อน นางผู้เป็นภรรยาที่จงรักภักดีจะติดตามเขาไปในภายหลัง
183. "ข้าแต่พระภูบาล เนื่องจากเหตุนี้ คนจึงปรารถนาการแต่งงาน เพราะว่าสามีจะได้พบกับภรรยาทั้งในโลกนี้และในปรโลก
184. "ผู้ทั้งหลายกล่าวว่า บุตรคือผู้เกิดด้วยตนของตน ดังนั้น คนจึงควรมองภรรยาผู้เป็นมารดาของบุตรให้เหมือนเป็นมารดาของตน
185. "เมื่อมองดูบุตรที่เกิดจากภรรยา เสมือนมองดูหน้าของตนเองในกระจกเงา บิดาผู้ให้กำเนิด(ชนิดฤ) ก็สุขสขขึ้น เสมือนผู้กระทำบุญพิธีได้ขึ้นสวรรค์
186. "คนทั้งหลายผู้รอนรมด้วยความทุกข์ใจ ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคร้ายทั้งหลาย และผู้ทุกข์ทรมาณด้วยความรอนจะสุขสขขึ้นในภรรยาของตน เสมือนสุขสขขึ้นอยู่ในน้ำ
187. "เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความเบิกบานใจ ความสุข และความดี อยู่นอยู่กับภรรยาผู้เป็นที่รัก คนที่แม้กำลังโกรธมากก็ไม่ควรทำสิ่งที่ไม่พอใจ
188. "ภรรยาผู้ซึ่งเป็นที่รักเป็นเนื่อนาบุญชั้วนรินทร์สำหรับการให้กำเนิดของตน

หากปราศจากภรรยาผู้เป็นที่รัก แม้กระทั่งฤษีทั้งหลายก็จะไม่สามารถที่จะสร้างประชาชาติขึ้นได้

189. "เมื่อลูกที่แปดเปื้อนด้วยธุลีดินโศไศเข้ามาหา แล้วก็กอดแข้งขาของบิดา ในลักษณะเช่นนั้น อะไรที่เป็นความทว่มท่นล้นใจย่อมมีขึ้นอย่างแน่นอน
190. "ข้าแต่มหाराช เมื่อคลอดบุตรผู้เกิดของพระองค์ และเมื่อนำความสุขมากถวายแด่พระองค์แล้ว หม่อมฉันก็จะไปสู่อาศรมของพระกัณเฑาะผู้บิดา
191. "พวกมดแดงไม่ทำลาย แต่จะเผ่าเลี้ยงดูไขทั้งหลายของพวกมัน พระองค์ซึ่งทรงเป็นผู้รุกรธรรม โฉนเล่าจะไม่ฟังเลี้ยงดูบุตรของพระองค์เอง
192. "ความสุขเช่นนั้น คือ ความสุขจากการได้สัมผัสเสื้อผ้า ภรรยาผู้เป็นที่รัก และน้ำ ไม่เทียบเท่าความสุขจากการได้สัมผัสบุตรน้อยที่ตนสวมกอดอยู่
193. "ในบรรดาสัตว์สองเท้าทั้งหลาย พราหมณ์เป็นผู้ประเสริฐสุด
 ในบรรดาสัตว์สี่เท้าทั้งหลาย โคเป็นสัตว์ประเสริฐสุด
 ในบรรดาผู้ควรเคารพทั้งหลาย ครูเป็นผู้ประเสริฐสุด
 ในบรรดาสัตว์หน้าสัมผัสทั้งหลาย บุตรเป็นผู้ประเสริฐสุด
194. "ขอให้บุตรผู้เป็นที่เจริญตาของหม่อมฉันได้กอดรัดและสัมผัสพระองค์เด็ก แล้วต่อจากนั้น หม่อมฉันก็จะกลับไปสู่อาศรมของบิดา
195. "ข้าแต่พระผู้สืบเชื้อสายจากปุรุ พระมุนีผู้เป็นที่เคารพได้กล่าวแก่หม่อมฉันว่า บุตรผู้หนึ่งของลูกจะเป็นผู้ริเริ่มทำพิธีฮีสว เหมมีจำนวนถึงร้อยครั้ง
196. "ข้าแต่พระราชา พระองค์ผู้กำลังล้ามฤค ได้ผลจากมฤค และเข้าหาหม่อมฉันผู้เป็นกุมารีในอาศรมของบิดา
197. "นางอัปสรผู้เป็นเลิศหกนาง ได้แก่ นางอรุวตี นางปุรวจิตติ นางสหชันยา นางเมณฑา นางวิศวาจี และนางฆฤตาจี
198. "ในบรรดานางอัปสรเหล่านั้น นางอัปสรผู้เลิศที่สุดชื่อว่า เมณฑา นางเป็นผู้มีกำเนิดจากพระพรหม เมื่อลงมาจากสวรรค์สู่โลกมนุษย์ นางได้ให้

กำเนิดหม่อมฉันจากฤๅษีวิศวามิตร

199. "นางอัปสรเมณฑาผู้มีใช้หญิงพรหมจารีผู้นั้น ได้คลอดหม่อมฉันที่เนินเขา
หิมวัต และเมื่อทอดทิ้งหม่อมฉันไว้ เสมือนว่าเป็นลูกของคนอื่น นางก็จากไป
200. "หม่อมฉันได้ทำกรรมชั่วอะไรไว้ในชาติก่อน จึงได้ถูกญาติพี่น้องทอดทิ้ง
ในวัยเด็ก และบัดนี้ถูกพระองค์ทอดทิ้งอีก"

พระราชชาตรีว่า

201. ฉันจะไม่ยอมรับหารกในครรถ์ว่าถือกำเนิดมาด้วยพลังแห่งความเป็นชาย
ของฉันในตัวเธอ พวกผู้หญิงมักจะพูดไม่จริง ใครจะเชื่อคำพูดของเธอ
202. หญิงใดทอดทิ้งเธอไว้ที่เนินเขาหิมวัตประคองทอดทิ้งคอกไม้ที่แห้งเหี่ยว
หญิงนั้นคือนางเมณฑา ผู้ไร้ความเมตตา ผู้เป็นหญิงแพศยา ผู้เป็นมารดาของ
เธอ
203. และพระวิศวามิตรผู้บิดาของเธอนั้น เป็นผู้มีกำเนิดในวาระกษัตริย์
แต่ปรารถนาที่จะเป็นพรานหม่น เป็นผู้ไร้ความเมตตา และตกอยู่ใต้อำนาจ
ของกามารมณ์
204. นางเมณฑาเป็นนางอัปสรผู้ประเสริฐสุด และบิดาของเธอก็เป็นมหาฤๅษี
ผู้ประเสริฐสุด แต่เหตุใดน เธอผู้เป็นลูกของคนทั้งสองจึงเจรจาประหนึ่ง
หญิงแพศยา
205. ฉันไม่ควรเชื่อคำพูดของเธอเลย เธอไม่อายหรือที่พูดออกมาอย่างนี้
โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อหน้าฉัน นี่แน่ดาบสินธุ์ชั่วร้าย เธอจงไปเสียเถิด
206. มหาฤๅษีผู้ชั่วร้ายอยู่ที่ไหน นางอัปสรเมณฑาผู้นั้นอยู่ที่ไหน และตัวเธอผู้
ต่ำช้าเช่นนี้ ผู้สวมเสื้อผ้าวางดาบสินธุ์อยู่ที่ไหนเล่า
207. และกำเนิดของเธอก็ต่ำมาก เธอเจรจาประหนึ่งหญิงแพศยา เป็นที่รู้
กันดีว่า หญิงคนหนึ่งก่อให้เกิดเธอโดยมิได้ตั้งใจ หากมันเป็นเพียงผล
เนื่องมาจากกามราคะ

208. นี่แน่ะคาบถีนี ทั้งหมดที่เธอพูดกับฉันนั้น เป็นสิ่งที่ฉันไม่รู้ไม่เห็น ฉันไม่รู้จักรเธอ เธอจึงไปตามที่เธอปรารถนาเถิด
- นางศกุนตลาทูลว่า
209. ข้าแต่พระราชา ความผิดของคนอื่นแม้มีขนาดเท่าเมล็ดผักกาด พระองค์ก็ทรงมองเห็น แต่ความผิดของพระองค์เองแม้เห็นอยู่ว่ามีขนาดเท่าผลมะตูม พระองค์กลับทรงมองไม่เห็น
210. ข้าแต่องค์ราชาเชนทร์ นางเมณฑากัจจอยู่ในกลุ่มเทพ 33 องค์ และเทพ 33 องค์นั้นก็ยังมีฐานะต่ำกว่านาง กำเนิดของหม่อมฉันจึงสูงส่งกว่ากำเนิดของพระองค์
211. ข้าแต่องค์ราชาเชนทร์ พระองค์เสด็จท่องเที่ยวไปในพื้นโลก แต่หม่อมฉันท่องเที่ยวไปในท้องฟ้า ขอพระองค์โปรดทอดพระเนตรความแตกต่างระหว่างเราทั้งสอง ซึ่งเสมือนขุนเขาเมรุกับเมล็ดผักกาด
212. ข้าแต่พระนฤบาล ขอพระองค์โปรดทอดพระเนตรเห็นอำนาจของหม่อมฉัน หม่อมฉันสามารถไปสู่ภพของพระอินทร์ พระกุเวระ พระยม และพระวรุณได้
213. ข้าแต่พระนฤบาล และนี่คือคำเล่าลือที่เป็นจริง ซึ่งหม่อมฉันจะกราบทูลแก่พระองค์ พระองค์ไม่ควรที่จะกริ้ว เพราะว่าหม่อมฉันกราบทูลเพื่อเป็นนิทนต์อุทธารักษ์
214. ทราบใจที่คนชั่วไม่เห็นใบหน้าของตนในกระจกเงา ทราบนั้นเขาย่อมคิดว่า ตนมีรูปงามกว่าคนอื่น ๆ
215. แต่เวลาใด คนมองเห็นใบหน้าอันน่าเกลียดในกระจกเงา เวลานั้นเขาย่อมรู้ว่า ตนเองเป็นคนต่ำช้า มิใช่คนอื่นใดเลย
216. ส่วนผู้ใดเป็นผู้มีรูปงาม เขาจะไม่ทำหน้าใด ๆ ในกรณีที่เขากล่าวถ้อยคำที่หยาบคายอย่างเหลือเกินอยู่นั้น เขาก็เป็นเพียงคนที่ชอบคุยโม้เท่านั้นเอง

217. คนโง่เมื่อฟังคำพูดทั้งดีและไม่ดีของคนทั้งหลายที่กำลังพูดอยู่ เขาย่อมเลือกเฟ้นเอาแต่คำพูดที่ไม่ดีเท่านั้น เหมือนสุกรที่เลือกเฟ้นเอาแต่ขยะมูลฝอย
218. ส่วนคนฉลาด เมื่อฟังคำพูดทั้งดีและไม่ดีของคนทั้งหลายที่กำลังพูดอยู่ เขาย่อมเลือกเฟ้นเอาแต่คำพูดที่มีคุณค่า เหมือนหงส์ที่เลือกเฟ้นเอาแต่น้ำนมจากน้ำ
219. สาธุชนขณะกล่าวโทษคนอื่น ๆ ย่อมรู้สึกเศร้าเสียใจอย่างแท้จริงฉันใด ทุรชนขณะพูดให้ร้ายคนอื่น ๆ ย่อมรู้สึกเบิกบานใจฉันนั้น
220. สัตบุรุษทั้งหลายเมื่อตกท่ายปราศรัยผู้สูงอายุกวядความเคารพแล้วย่อมมีความสุขฉันใด คนโง่เมื่อแข่งด่าคนดีแล้วย่อมมีความสุขฉันนั้น
221. สัตบุรุษมีชีวิตอยู่อย่างเป็นผู้สุขเพราะไม่เพ่งโทษคนอื่น คนโง่มีชีวิตอยู่อย่างเป็นผู้สุขเพราะเพ่งโทษคนอื่น ฌ ที่ใด คนโง่คิดว่าสัตบุรุษ ฌ ที่นั่น สัตบุรุษย่อมพิจารณาเห็นว่า คนโง่เป็นผู้มีธรรมชาติเช่นนั้นเอง
222. ฌ ที่ใด ทุรชนเรียกสาธุชนด้วยตนเองว่า คนชั่ว ฌ ที่นั่น สิ่งอื่นใดที่นำชั้นกว่าสิ่งนี้ย่อมไม่มีในโลก
223. แม้กระทั่งบุคคลผู้ไม่มีศรัทธาในพระเจ้าก็ยิ่งเกรงกลัวคนที่ปราศจากศีลธรรม ผู้ประหนึ่งงูพิษที่กัดคนแล้ว บุคคลผู้มีศรัทธาในพระเจ้าละ จะเกรงกลัวมากกว่าสักเพียงไหน
224. ผู้ใดเมื่อตัวเองได้ให้กำเนิดลูกแล้วพูดว่า นี่ไม่ใช่ลูกของเรา ทวยเทพจะทำลายโชคกลางของผู้นั้น และตัวเขาเองก็จะไม่ได้เข้าถึงชีวิตอย่างชาวโลกที่แท้จริง
225. ข้าแต่พระราชา พระองค์ผู้ปราศจากโอรส จะทรงมีโอรสที่จะได้เป็นพระจักรพรรดิ ผู้มีคุณความดีอันสูงส่ง เป็นราชาเหนือราชา เป็นผู้เลิศในบรรดานายขมังธนูทั้งปวง

226. ข้าแต่พระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้เป็นพหุคัมภีร์ในหมุกษัตริย์ทั้งหลาย พระองค์
 เองที่ทรงปกป้องพระองค์เองและจักรวรรดอยู่ พระองค์จึงไม่ควรที่จะทอดทิ้ง
 บุตร

227. สรรเสริญดีกว่าบ่อน้ำรอยบ่อ ยัญญพิธิดีกว่าสระน้ำรอยสระ บุตรดีกว่า
 ยัญญพิธิรอยพิธิ ความสัตย์ดีกว่าบุตรรอยคน

228. เมื่อซึ่งพิธิอัสวเมธพันครั้งกับความสัตย์บนตาซึ่ง ความสัตย์นั้นจะมีน้ำหนัก
 มากกว่าพิธิอัสวเมธพันครั้ง

229. ข้าแต่พระราชา ความสัตย์คือพรหมอันสูงสุด คือกฎข้อบังคับอันสูงสุด
 ขอพระองค์ทรงอย่าละเลยต่อกฎข้อบังคับ ขอความสัตย์จงรวมกันเป็นหนึ่ง
 เกี่ยวกับพระองค์

230. หากว่าพระองค์ทรงยึดมั่นในความเท็จ และหากว่าพระองค์ไม่ทรงเชื่อ
 ในตัวหม่อมฉัน หม่อมฉันก็จะไปสู่อาศรมของพระกัณเฑาะ และจะเลิกความ-
 สัมพันธ์ต่อบุคคลเช่นพระองค์

231. ข้าแต่มหाराช ถึงแม้ว่าไม่มีพระองค์ บุตรของหม่อมฉันก็จะได้ปกครอง
 โลกนี้ อันประกอบด้วยคนในวาระทั้งสี่ และมีภูเขาคิเมวัตเป็นยอดสูงสุด คำ
 กล่าวของพระมุนีกัณเฑาะจะผิดไปได้อย่างไร

พระราชาตรัสว่า

232. มีหรือที่พวกหญิงแพศยาจะไม่กล่าวคำที่รุนแรงมากถึงเพียงนี้ นี่แน่ะเธอผู้
 พுகมาก ประชาชนจะตำหนิฉัน เธอจงออกไปเสีย

บุโรहितพูดว่า

233. ข้าแต่พระราชาผู้ฉลาด ในกรณีนี้ ข้าพเจ้าจักถวายคำแนะนำแก่พระองค์
 ขอพระองค์โปรดสดับ ขอให้นางได้พักอยู่ในพระราชวังแห่งนี้ของพระองค์จน
 ถึงวันคลอดเกิด

234. หากว่านางผู้มีความรักผูกพันตลอดบุตรออกมาเหมือนกับพระองค์ อาศัย เหตุผลนั้น เราทั้งหลายก็จะรู้ว่า นางเป็นชายาของพระองค์จริง ๆ เพราะว่าเป็นเวลาใดก็ตาม หน่อต้นข้าวฟ่างไม่เคยเกิดจากเมล็ดข้าวสาลี

พระราชชาตรีสว่า

235. หญิงผู้ที่ไม่สมควรที่จะพักอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในของเราที่นี่ เพราะจากการคบหาสมาคมกัน พวกหญิงแพศยาจะทำให้กุลสตรีทั้งหลายต้องเสื่อมเสียชื่อเสียง

ปุโรหิตทูลว่า

236. ข้าแต่พระราชา แม้ว่าพระองค์เป็นพระจักรพรรดิในโลก แต่พระองค์ก็เป็นผู้ที่ยังไม่ได้ออกพระเนตรเห็นพระพักตร์ของพระโอรส นับแต่นั้นไป ข้าพเจ้ามีความมั่นใจเพิ่มมากขึ้นในการสืบสันตติวงศ์ของพระองค์
237. ข้าแต่พระราชา นางผู้บริสุทธิ์ ผู้มีสะโพกงามผู้นี้ เป็นผู้ทพระภักดีวะเลียงคума เนื่องจากเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่คิดถึงการประพฤตินอกกฏนอกทางของนางเลยแม้แต่น้อย
238. และข้าพเจ้าจะให้นางพักอยู่ในเรือนของข้าพเจ้าจนกว่าจะถึงวันคลอด เมื่อนางคลอดแล้ว พระองค์เองโปรดรับนางกัลยาณีผู้นั้นไป

เสนาคราชเลาตอบว่า

239. ข้าแต่พรหม เมื่อกฎาบทูลอย่างนั้นแล้ว ปุโรหิตเคาตมะผู้หลักแหลมได้ปลอบโยนนางศกุนตลา และได้เดินเข้าไปใกล้เพื่อจะนำนางไปยังเรือนของตน
240. ฝ่ายนางผู้มีตางามตั้งตากวางร้องไห้อยู่ด้วยเสียงอันดัง และได้ออกเดินตามปุโรหิตเคาตมะไปอย่างช้า ๆ
241. ข้าแต่พรหม ในระหว่างนั้น นางเมณฑาผู้เป็นนางอัปสรที่เลิศล้ำ ผู้พร้อมด้วยความงามยิ่ง เหาะมาปรากฏตัวอย่างใกล้ชิดจากห้องฟ้า

242. ขณะที่คนทั้งปวงผู้อยู่ในสภา ผู้ถูกข่มขู่ความงามยิ่ง พุคพิมพำกันอยู่
ทุกหนทุกแห่งว่า "สิ่งนี้คืออะไร สิ่งทั้งงามวิจิตรนี้คืออะไร"
243. ขณะที่คนทั้งหลายไม่กล้ามอง และขณะที่ท้าวทุษยันต์ทรงสะอึกเพราะ
ความหวาดกลัว นางเมณฑาผู้ร้องไวก็รับตัวนางศุภนตลายกชั้นใส่ตัก นาง
เหาะลับหายไปในห้องฟ้าซึ่งใคร ๆ ก็มองไม่เห็น
244. เมื่อเหตุการณ์ผ่านพ้นไปอย่างนี้ จากนั้น ท้าวทุษยันต์ทรงอ่อนเพลียเป็น
อย่างยิ่ง และในเวลานั้น พระนฤบาลก็ทรงทราบถึงภาพมายาที่เหวดา
เนรมิตขึ้น
245. ข้าแต่พราหมณ์ ครึ่งหนึ่ง เพื่อจะทรงทราบถึงความเป็นอยู่ของประชา-
ชน พระผู้ครองแผ่นดินพระองค์นี้ได้เสด็จท่องเที่ยวไปในพระนครพร้อมด้วย
เหล่าพราหมณ์ผู้เป็นมนตรี
246. ณ พระนครนั้น ราชกัญ(ทหารของพระราชา)คนหนึ่ง เมื่อจับมัดชาว
ประมงไว้อย่างแน่นหนาแล้ว ได้ทุบตีด้วยไม้ตะบอง และข่มขู่ด้วยคำพูดที่ดุคั้น
ว่า
247. "เจ้าได้ขโมยราชาภรณ์โดยเจตนาอย่างแจ่มชัด ดังนั้น เราจะนำเจ้า
ผู้ได้รับคำพิพากษาให้ลงโทษถึงตาย ไปสู่ที่เฉพาพระพักตร์ของพระนฤบาล"
248. เมื่อกล่าวอย่างนั้นแล้ว ได้จับมือชาวประมงนั้นไว้ ทุบตีที่ศีรษะอย่างไม-
ยั้ง และเมื่อนำเข้ามาสู่ที่เฉพาพระพักตร์ของพระราชาแล้ว ได้กราบทูล
ถ้อยคำนี้แก่พระราชาว่า
249. "ข้าแต่พระราชา ชาวประมงผู้ได้ขโมยพระธำมรงค์ไป ข้าแต่พระผู้
เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ข้าพเจ้าได้เห็นเจ้าคนชื่อนำพระธำมรงค์ที่ทำด้วยรัตนะ
สลักพระนามของพระองค์ซึ่งเป็นหลักฐานในหมู่ข้าแผ่นดินออกแสดงเพื่อที่จะขาย"
250. พระราชาตรัสแก่ชาวประมงนั้นว่า "นี่แน่ะชาวประมง เจ้าได้แหวน
วงนี้มาจากที่ไหน เจ้าจงบอกมาเดี๋ยวนี้ แล้วเราจะยกโทษให้เจ้า"

ชาวประมงตุลว้า

251. ข้าแต่พระราชา ข้าพเจ้าเป็นชาวประมงโดยกำเนิด ยังชีพอยู่ด้วยปลา เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ข้าพเจ้าไม่รู้จักการโจรกรรม ไม่รู้จักการฆาตกรรม และไม่รู้จักความหลอกลวง ข้าพเจ้ามักจะจับปลาด้วยแหอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ สรัสวดี
252. ข้าแต่พระนฤบาล วันหนึ่ง เมื่อข้าพเจ้าเหวี่ยงแหลงในแม่น้ำสรัสวดี แล้วได้เป็นชิ้นไปบนต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ริมฝั่ง และนั่งพักอยู่บนต้นไม้ด้วยความหวัง ปลาตะเพียนที่ใหญ่มากตัวหนึ่งได้มาติดแห
253. ต่อจากนั้น เมื่อข้าพเจ้ายกแหขึ้นก็ได้เห็นปลาตะเพียนที่ข้าพเจ้าคัดเลือก ออกมา ข้าพเจ้าผู้สบายใจเพราะความปิติยินดีอย่างยิ่งได้เอาคาบผ่าในทันทีทันใด
254. จากนั้น ข้าพเจ้าก็ได้พบพระธำมรงค์วงษ์ของพระนฤบาลอยู่ในท้องปลา ตะเพียนตัวนั้น ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าเป็นของใคร ดังนั้น จึงได้มาสู่พระนครของพระองค์ เพื่อที่จะนำแหวนมาขาย ข้าแต่พระนฤบาล ราชกัญญ์ผู้ได้จับข้าพเจ้ามัดไว้

พระราชอาทรสั้ว

255. ให้เรารู้สิว่า แหวนนี้เป็นของใคร มีรูปลักษณะอย่างไร เมื่อเจ้าได้รับเงินค่าแหวนนี้แล้ว เจ้าก็จงกลับไปบ้านด้วยความสุข

เสนาคราชเล่าต่อว่า

256. เมื่อพระราชอาทรสั้วอย่างนั้นแล้ว ทรงรับแหวนมาด้วยฝ่าพระหัตถ์ และขณะทอดพระเนตรเห็นแหวนวงนั้น อัสสุชลได้ไหลรินจากพระเนตรทั้งสองข้าง
257. ทรงระลึกได้ถึงเรื่องทั้งหมด คือ นางผู้เป็นที่รัก พิธีกานธรรพวิวาห์ และการตั้งครมภ์ จากนั้น พระองค์ก็ทรงล้มลงหมดสติ

258. ในกาลครั้งนั้น ปุโรหิตและบรรดาอำมาตย์พากันตื่นตกใจเป็นอย่างยิ่ง ได้ช่วยกันแก้ไขทำให้พระผู้ครองแผ่นดินทรงฟื้นคืนสติขึ้น และให้พระองค์ประทับบนราชบัลลังก์ ข้าแต่พรหม เขาเหล่านั้นได้ทูลถามพระองค์ผู้ทรงฟื้นคืนสติขึ้นทีละน้อยว่า "ทำไมพระองค์จึงทรงเป็นอย่างนี้"
259. ฝ่ายท้าวทุษยันต์เมื่อทรงฟื้นคืนสติขึ้นมาแล้ว ทรงหวนระลึกลงนางผู้เป็นที่รัก ทรงถอนพระทัยสัก ๆ ด้วยความรอนรุ่ม และตรัสถึงพระอัสสุชลว่า
260. "เราคนใจร้ายไม่ยอมรับนางผู้มีสะโพกงาม ตั้งนั้น ในวันนี้ เราจึงต้องทนทุกข์ทรมานเนื่องจากการได้เห็นแหวนวงนี้"
261. "เมื่อเราได้ฟังถ้อยคำที่นางผู้ครองรับพลังแห่งศรามาเป็นชายของเราได้กล่าวแก่เรา สิ่งที่เกิดผลจากอันใดก็ตามซึ่งเราได้ทำลงไป เหตุการณ์นั้นมีใช้ความผิดพลาดเพียงเล็กน้อย"
262. "ด้วยความเพียรพยายาม เราผู้ออกไปล่าสัตว์ในป่าได้วิงวอนกับนาง ด้วยพิธีคานธรรพวิชาวานอันเหมาะสม ที่อาศรมของพระกัณวะ"
263. "เราได้ร่วมประเวณีกับนางและพร้อมกันนั้นก็ทำให้สัญญาว่า เราจะนำนางไปสู่พระนครด้วยจตุรงคเสนา"
264. "และเราได้ให้รัตนธำมรงค์นี้ไว้เป็นที่ระลึก เราลืมเหตุการณ์ทั้งหมดนั้นไป ด้วยเหตุบังเอิญบางประการ"
265. "โอเอ๋ย เราผู้มีใจไร้ความกรุณาได้กระทำบาปอันยิ่งใหญ่ เราได้ทอดทิ้งภรรยาผู้มีครรภ์แก่ ผู้ปานประหนึ่งเทพธิดา"
266. "เราไม่ได้เป็นสามีที่มีความเมตตากรุณาเช่นพระพรหม และเราไม่มีทางที่จะหลุดพ้นจากขุมรกได้ ตั้งแต่เราได้ทอดทิ้งภรรยาตามคำร้องทุกข์ครั้งแรกแล้ว"
267. "ชายบางคนทอดทิ้งหญิงผู้มีความงามประหนึ่งพระศรีเทวี ผู้นำสังสาร ชั่วขณะมาหาด้วยตนเองได้มอบมหารัตนะให้ ไตฉันใด"

268. "เราทอดทิ้งหญิงผู้มีบุตรเป็นผล ผู้ที่เลิศ ผู้เป็นภรรยาที่ซื่อสัตย์ ผู้จงรักภักดี ต่อสามี ผู้ถูกละทิ้งอย่างทุกข์ทรมานเป็นเวลานาน ใจฉันนั้น
269. "นางเป็นภรรยาที่ซื่อสัตย์ เป็นธิดาของฤๅษีวิศวามิตร ที่กำเนิดจากนาง อัสตราเมณฑา นางเป็นธิดาที่พระกัณเฑาะว์ได้ให้การเลี้ยงดู เป็นหญิงผู้มีความประพฤติกดี มีความจงรักภักดี
270. "เราได้ขับไล่ไล่ส่งสาวน้อยผู้มีครรภ์ ผู้มีนัยน์ตางาม ผู้มาหาด้วยตนเอง เพื่อจะมอบสิ่งที่ปรารถนาให้ ประหนึ่งว่านางเป็นจินคามณี
271. "เราได้กำจัดนางผู้บอบบาง ผู้จะให้กำเนิดบุตรที่ประเสริฐที่สุด ผู้มาหาเพื่อจะมอบสิ่งที่ปรารถนาทั้งหลายให้ ประหนึ่งว่านางเป็นกัลปวัลลี
272. "วาจาทั้งหลายของนางผู้มึนเมาแดงกำเพราะความโกรธ และมีจิตที่ขมวดเพราะความรักนั้นเป็นวาจาที่เราจำได้ มันแฝงความหึง และทำให้เราต้องเจ็บปวดอย่างเหลือแสน"
273. บุโรहितเคาตมะกราบทูลพระราชอาชู่ทรงรำพันพิลาปอยู่อย่างนี้ว่า "ข้าแต่พระผู้ปราบศัตรู พระองค์ไม่ควรเสด็จไปไกลถึงเหตุการณ์ที่ผ่านพ้นไปแล้ว ขอพระองค์โปรดรวบรวมกำลังพระทัยเถิด
274. "เมื่อข้าพเจ้าได้เห็นลักษณะอันงดงามของนาง จึงได้กราบทูลพระองค์ ณ ที่นี้ว่า เด็กสาวผู้มีความงามเช่นนาง สมควรที่จะเป็นพระราชินี
275. "ข้าแต่พระราชอาชู่ พระองค์ทรงวิวาทกับนางผู้มีกำเนิดจากนางเมณฑา นางเป็นผู้มีรูปร่างงาม เป็นภรรยาที่ดีประหนึ่งพระเทวี ฉะนั้น นางจึงไม่ควรที่จะได้รับการเหยียดหยาม
276. "ขณะที่พระองค์ทรงปฏิเสธนาง ความมหัสจรรย์ได้บังเกิดขึ้น ใครเล่าที่เมื่อเห็นความมหัสจรรย์นั้นและพูดถึงพระองค์ว่าทรงเป็นผู้ทำลายโชค จะไม่เสียดใจ

277. "ข้าแต่พระราชา สิ่งใดที่ผ่านพ้นไปแล้วทั้งดีและไม่ดี ทั้งเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่เศร้าโศกถึงสิ่งนั้นที่ผ่านพ้นไปแล้ว"
278. ขณะที่คนทั้งหลายเหล่านั้นกำลังไตร่ตรองอยู่อย่างนี้ กลุ่มคนที่เดินทางไปยังดินแดนต่างประเทศ ได้กราบทูลพระราชาถึงสิ่งที่ตนได้ประสบมาในท้องทะเลว่า
279. "ข้าแต่พระราชา เศรษฐีผู้มีทรัพย์ทวี นามว่า สามยาตริก ผู้ส่งเรือเจ็ดลำที่เทียบด้วยสินค้าให้แล่นไปในทะเล ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว"
280. "และเขาเป็นผู้ไม่มีบุตร เรือของเขาเทียบด้วยรัตนะทั้งหลายเป็นที่น่าปรารถนา และเรือเหล่านั้นเหมาะสมสำหรับพระคลังของพระองค์ พระองค์โปรดขี้ดเอาโดยเร็ว"

พระราชาตรัสว่า

281. มนตรีทั้งหลายของเราจงไปสืบให้รู้แน่ชัดถึงจำนวนทรัพย์สมบัติของพ่อค้าผู้นั้น หากว่ามีภรรยาของเขาที่มีครรภ์อยู่ ณ ที่ใดก็ตาม นางผู้นั้นเอง ควรจะได้รับทรัพย์สมบัติของเขา ในโอกาสเช่นนั้น พระเจ้าแผ่นดินย่อมเป็นผู้ไม่มีสิทธิ์

เสนาคราชเล่าต่อว่า

282. ข้าแต่พราหมณ์ผู้เลิศล้ำ เมื่อมนตรีทั้งหลายรับพระราชดำรัสแล้ว ได้ไปสืบคูนรู้แน่ชัดเป็นพิเศษ แล้วได้กราบทูลเรื่องราวแก่พระราชาว่า
283. "ข้าแต่พระราชา ภรรยาของพ่อค้าอยู่ในพระนครนี้เอง นางเป็นหญิงผู้คงาม มีเสน่ห์ เป็นบุตรของพ่อค้า เป็นปติวีรดา และเป็นผู้มีครรภ์"
284. พระราชาตรัสว่า "บัดนี้ ทหารทั้งหลายผู้คล่องแคล่วของเราจงไปมอบทรัพย์สมบัติทั้งหลายที่อยู่ในเรือให้แก่นางเถิด"
285. เมื่องค์ราเชนทร์ทรงส่งเหล่าทหารไปในการคุ้มครองรักษาทรัพย์สมบัติของพ่อค้าอย่างนั้นแล้ว ทรงทุกข์ทรมาณด้วยความโศกที่ทวีคูณ จากนั้นได้ตรัสว่า

286. "ความตกต่ำแห่งราชอาณาจักรของเราในชั้นปลายแห่งชีวิตของเราก็คงจะเป็นเช่นนี้เหมือนกัน เพราะว่าสิ่งที่ เป็นของเราทั้งสิ่งที่ชอบธรรมและไม่ชอบธรรมจะไปตกทอดอยู่แก่ใครเล่า
287. "ภรรยาของเราผู้บริสุทธิ์ ผู้มีครรภ์ได้มาหา และเราผู้เป็นคหบดีใจร้าย เป็นคนประมาทก็ไม่สนใจนาง
288. "นับจากนี้ไป บรรพบุรุษจักมีน้ำที่ไม่บริสุทธิ์ และสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเราได้ถวายให้ ถวายการทอดถอนใจอย่างเห็น้อยหน้า
289. "ก่อนข่าวทั้งหลายก็จะ เป็นเช่นนั้นแน่ทีเดียว และบรรพบุรุษก็จะเป็นผู้ทนทุกข์ทรมานเพราะความซาดแกลนก่อนข่าว เราจะพบนางผู้ภรรยา ผู้มีความงามประดุจพระศรีเทวีที่มาปรากฏแก่สายตาใดที่ไหนเล่า
290. "เมื่อนางรู้ว่าเราเป็นคนอัปโชค เป็นคนบาปหนา นางก็จะไม่กลับมาอีก นางผู้มีสะโพกงาม ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้น ควรหรือที่จะเป็นภรรยาของชายชั่วแก่จำพวก ผู้หยาบคายน ผู้เป็นคนเลว"
291. ข้าแต่พราหมณ์ ขณะที่ท้าวทษยันต์ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้เสerah โศกทรงรำพันพิลาปอยู่อย่างนี้ตลอดวันตลอดคืน กาลเวลาได้ล่วงเลยไปเป็นเวลาสามปี
292. ลำคับนั้น เทวราชมีรับสั่ง เชิญพระองค์เพื่อปราบปรามอสูรทั้งหลายที่ทวยเทพไม่สามารถจะปราบได้ พระองค์จึงได้เสด็จสู่สวรรค์
293. เมื่อพระองค์ทรงทำงานที่ได้รับมอบหมายจากเทวดาสำเร็จแล้ว ได้เสด็จขึ้นรถทรงซึ่งมีเทพมาคลีเป็นสารถ์ เสด็จผ่านอากาศมาสู่อาศรมของพระมารีจะ
294. ณ ที่นั้น นางพราหมณีชราคนหนึ่งกำลังเลี้ยงเด็กชายที่มีลักษณะน่าอัศจรรย์อยู่ เมื่อนางมองเห็นพระนฤบาล ก็ได้ถวายอาสนะในทั่วโลก
295. ในขณะนั้นเอง เด็กชายได้เข้าไปในป่าลึกอย่างรวดเร็ว และไถ่น้ำ

สิงโตห้าตัวที่จับมัดไว้ด้วยเถาวัลย์มา

296. เด็กชายได้พูดกับหญิงชราว่า "พื้นบนของสิงโตเหล่านี้มีซี่ พื้นล่างมีซี่ และพื้นหน้ามีซี่ เมื่อขยันทันทีแล้ว จงบอกแก่หลานโคยเร็ว"
297. ฝ่ายท้าวทุษยันต์ผู้ทรงสติปัญญา ผู้ตรอมตรมเพราะความพลัดพรากจากชายา เมื่อทรงประจักษ์ถึงความแกล้วกล้าที่น่าอัศจรรย์ เช่นนั้นของเด็กชายแล้ว ทรงครุ่นคิดว่า
298. "อา เด็กชายผู้นี้มีความแกล้วกล้าเหนือกว่ากษัตริย์เชื้อสายแห่งปุรุเสียอีก เขาเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยราชสิริทุกประการ ดังนั้น เขาจึงไม่น่าจะเป็นพราหมณ์"
299. "เมื่อได้เห็นเด็กชายที่ไม่มีใครเสมอเหมือนเช่นนี้ ใจของเราก็มีแต่ความรัก เราพิจารณาถึงสาเหตุในกรณีนี้ มันคงจะเป็นเพราะความที่เราไม่มีลูกดอกกระมัง"
300. ข้าแต่พราหมณ์ ขณะที่พระราชาทรงตกอยู่ในห้วงคำนึงอย่างนี้ สิงโตตัวหนึ่ง ที่ยากแก่การปราบ เมื่อมันทำลายพันธนาการของมันด้วยเล็บแล้ว ก็เริ่มจะหนีไป
301. เด็กชายกระโดดเข้าไปหาสิงโตตัวนั้นแต่ที่ไกล จับมันไว้ได้อีกครั้งหนึ่ง แล้วพูดว่า "เฮ้ย เจ้าสิงโต เจ้ากำลังอยู่ต่อหน้าเราผู้เป็นลูกหลานของพระพรหมมิใช่หรือ"
302. "เจ้าไม่รู้หรือว่า เราเป็นผู้สืบเชื้อสายแห่งปุรุ เป็นกษัตริย์ผู้เชี่ยวชาญในการสงคราม" พระราชาผู้ราชฤๅเมื่อทรงสดับคำพูดนั้น ทรงมีพระทัยเข้มขุ่นขึ้นเล็กน้อย แม้ว่าพระองค์จะไม่ทรงเชื่ออย่างสิ้นเชิงเสียทีเดียว เพราะเป็นคำพูดของเด็ก
303. ลำคับนั้น พระกัศยป(พระมารีจะ) ผู้แบกหูกาและไม้พื้นมาจากป่าเมื่อเห็นท้าวทุษยันต์ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ก็ปีติยินดีเป็นอย่างยิ่ง

304. ได้ถวายพระพรชัยมงคล และถวายการต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ พระมุนีผู้มีทรัพย์คือตะบะได้ทูลถามถึงความเป็นอยู่ในราชอาณาจักร และความเป็นอยู่ของทวยเทพ

305. ลำดับนั้น พระราชาผู้ทรงหายเหนื่อยเพราะก้อยคำของพระมุนี ได้ตรัสตอบคำถามทั้งหมดนั้น และเมื่อพระองค์ทรงพระสรวลเล็กน้อยแล้วได้ตรัสว่า "ข้าแต่พระมุนีผู้มีทรัพย์คือตะบะ เด็กผู้มีพลังกำลังมหาศาล ผู้แข็งแรงกล้าสู้ ผู้พูดว่า เราเป็นผู้สืบเชื้อสายแห่งปुरु ภูมนี้ คือใคร"

พระกัศยปทูลตอบว่า

306. "ข้าแต่พระราชา นางศกุนตลาได้ให้กำเนิดเด็กคนซึ่งเป็นโอรสของพระองค์อย่างแท้จริง เขาเป็นเด็กที่มีพลังกำลังมหาศาล เป็นผู้ปราบสรรพสัตว์ เช่น สิงโตให้เชื่องได้"

307. "ด้วยเหตุนี้ อาตมาจึงตั้งชื่อเขาว่า สรรพทมนัน และด้วยเหตุที่อาตมากราบทูลพระองค์ว่า พระองค์โปรดเลี้ยงดูเขา เขาจึงควรที่จะมีชื่อว่า ภารต"

308. "ในกาลก่อน เพราะคำสาปของฤๅษีทิวาสี พระองค์ทรงลิม และทรงทอดทิ้งนางผู้ใด ผู้เป็นชายาที่บริสุทธิ์ ผู้ซึ่งนางเมณฑาได้นำมาฝากไว้กับอาตมา นางผู้นั้นคือศกุนตลาผู้เป็นราชินีของพระองค์ นางได้ให้กำเนิดกุมารน้อยผู้นี้"

309. "ซึ่งเป็นผู้มีพลังกำลังมหาศาล มีอำนาจยิ่งใหญ่ เป็นที่น่าเกรงขามของพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง เขาเล่นอยู่กับสิงโตทั้งหลายที่ได้จับมัดไว้ และเขาไม่กลัวแม้กระทั่งความตาย"

310. "อาตมาใคร่ครวญเห็นว่า เด็กคนนี้เป็นเด็กที่ใคร ๆ ก็ปราบไม่ได้ จึงไม่ควรที่จะอยู่ในอาศรมของอาตมา เพราะว่าเมื่อพ้นจากเวลาวัยเด็กไปแล้ว เขาควรจะประพฤตินอนอย่างไรเล่า"

311. "เนื่องจากเหตุนี้ อาตมาจึงจะต้องทำให้เด็กคนนี้ได้เป็นโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน ข้าแต่พระราชาผู้ราชย์ผู้ทรงอำนาจ บัดนี้ พระองค์ก็ได้เสด็จมาถึงสวรรค์ตามเทพนิมิตฯ ดังนั้น อาตมาก็ได้ทำให้พระองค์พ้นคำสาปแล้ว"

312. "ข้าแต่พระนฤบาล พระองค์โปรดรับเขาเป็นโอรสของพระองค์เถิด เขาจะได้เป็นพระจักรพรรดิ จะเป็นผู้อุปถัมภ์ชัยพิธีทั้งปวง และจะเป็นผู้บูชาบวงสรวงพระวิษณุคนสำคัญ"

313. เมื่อกราบทูลอย่างนั้นแล้ว พระมุนีผู้เป็นครูของทวยเทพได้กล่าวแก่นางพรามณีผู้ชราว่า "เจ้าจงไปนำนางศกุนตลามาที่นี่ และจงมอบนางถวายแด่พระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน"

314. เมื่อฟังคำนั้นแล้ว นางพรามณีได้ไปเรียกนางศกุนตลา และนำนางมามอบถวายแด่พระราชา พระราชาทรงปีติโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง

เสษนาคราชเลาตอวา

315. ข้าแต่ท่านผู้มานับถือ ลำดับนั้น เมื่อทรงขออนุญาตพระมารีจะแล้ว พระนฤบาลผู้สำเร็จพระทัย ได้เสด็จมาสู่พระนครของพระองค์พร้อมด้วยพระชายาและโอรส ควยเทวยาน

316. ข้าแต่ท่านพรามณาจารย์ พระกุมารผู้ยิ่งใหญ่ ผู้เป็นโอรสท้าวพฤษันต์ มีพระนามว่า ภรต ทรงเจริญวัยขึ้น ณ พระนครนั้น ประหนึ่งพระจันทร์ในสุกัลป์

ศกุนตโลปายานในคัมภีร์ปัทมปุราณะ ดังนี้แล

ภาคผนวก จ.

การละครสันสกฤต

ประวัติการละครสันสกฤต

กวีนิพนธ์สันสกฤตแบ่งออกตามลักษณะได้เป็นสองประเภท คือ 1. ทฤศูชฺ - กวีนิพนธ์ที่สามารถเห็นได้ หรือนำมาแสดงได้ 2. สูรเว - กวีนิพนธ์ที่สามารถฟังได้ เพียงอย่างเดียว หรือนำมาขับร้องได้ การละครนั้นจัดอยู่ในกวีนิพนธ์ประเภทแรก¹ และเป็นกวีนิพนธ์ที่ที่สุดด้วยเหตุผลที่ว่า ในบทละครนั้นมีกวีนิพนธ์ประเภทอื่น ๆ รวมอยู่ด้วย คือ กวีนิพนธ์ประเภทมหากาพย์ บทกลอนำ และการแสดงเลียนแบบชีวิตจริง² A.B. Keith กล่าวว่า ละครสันสกฤตอาจจะถือได้ว่าเป็นผลงานชั้นสูงสุดแห่งกวีนิพนธ์ของอินเดีย และถ้าจะกล่าวสรุปอย่างย่อ ๆ แล้ว ละครสันสกฤตเป็นการประมวลความคิด ความสามารถชั้นสูงสุดของศิลปะทางวรรณคดีซึ่งประสบความสำเร็จโดยกวีผู้สร้างสรรค์วรรณคดีของอินเดีย ผู้รู้คุณค่าและความสามารถของตนเอง³

รากฐานสำคัญประการหนึ่งซึ่งเป็นที่มาของกวีละครในประเทศอินเดีย คือ กวีนิพนธ์ประเภทโคลงเล่าเรื่อง (ballad) ดังเดิม เริ่มต้นแต่นักขับโคลงเล่าเรื่องไม่พอใจแก่การเล่าเรื่องในลักษณะธรรมดา แต่เขาจะทำให้คำพูดของเขามีชีวิตชีวาขึ้นด้วยการทำเสียงและท่าทำเลียนแบบตามบท ซึ่งนั่นก็คือ เขาได้เสนอเหตุการณ์ทั้งหลายออกมาในรูปแบบของละคร⁴ โคลงเล่าเรื่องที่เก่าที่สุด หรือเพลงสำหรับพ่อนรำในรูปแบบนี้เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับเทพเจ้า หรือพวกกึ่งเทพกึ่งมนุษย์ ในโอกาสพิธี

¹ Kāle, The Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa, p. (1).

² Winternitz, A History of Indian Literature, p. 201.

³ Keith, The Sanskrit Drama, p. 267.

⁴ Winternitz, A History of Indian Literature, p. 201.

บวงสรวงและพิธีเฉลิมฉลอง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้กล่าวได้ว่า การละครมีรากฐานที่ลึกที่สุดในพิธีกรรมทางศาสนา¹ ในคัมภีร์ฤคเวทมีการอธิบายถึงพิธีหลายแบบที่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าเป็นรูปแบบของบทละคร ในยุคก่อนพระเวท การแสดงละครได้เกี่ยวข้องกับงานเทศกาลของอินเดียที่จัดขึ้นในเวลาสั้นฤดูฝน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นพิธีบูชาเทพเจ้าสององค์ คือ พระวิษณุ(ปางที่อวตารเป็นพระกฤษณะและพระราม)กับพระศิวะ พิธีบูชาพระกฤษณะจะเกี่ยวเนื่องเป็นพิเศษกับการฟ้อนรำแสดงท่าเลียนแบบวิษณุปุราณะ(V, 13) มีข้อความกล่าวถึงหมูนางโคปีที่เคลิบเคลิ้มตามเสียงดนตรีในยามคำคืนของพระกฤษณะกับพระพลราม ต่างจับกลุ่มอยู่รอบ ๆ เทพประจำทุ่งนาด้วยความตั้งใจที่จะพบพระกฤษณะในการฟ้อนรำแบบบราฮ์มา และพวกนางได้ฟ้อนรำเลียนแบบพฤติกรรมและการผจญภัยของพระกฤษณะ ในลักษณะเดียวกันนี้เอง อย่างที่ข้อมูลมากมายในนิทานพื้นบ้านได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า การฟ้อนรำและการเลียนแบบได้เกี่ยวข้องกับซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออกในหมู่ประชาชน และส่วนมากก็เป็นส่วนประกอบของพิธีกรรมทางศาสนาหรือพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ด้วย และการฟ้อนรำแสดงท่าเลียนแบบของประชาชนในยุคโบราณเป็นต้นเค้าของวิวัฒนาการทางเค้าความคิดของศิลปะการละครที่ไม่มีประเทศไหนจะเจริญรุ่งเรืองเท่าในประเศกรีกและอินเดีย²

ศัพท์ที่ใช้ในการละครในภาษาสันสกฤตมีคำว่า นาฏก ซึ่งถ้าใช้เป็นนามบุคลิกลิงค์แปลว่า ละคร ถ้าใช้เป็นนามบุคลิกลิงค์จะมีความหมายเดียวกับคำว่า นฏ ก็หมายถึงตัวละครผู้ชาย คำว่า นาฏย หมายถึงการแสดงเลียนแบบ หรือการเล่นละคร และคำว่า นาฏยติ มีความหมายว่า การแสดงเลียนแบบชีวิตจริง คำทั้งสองนี้มีรากศัพท์มาจากธาตุ นฏ ซึ่งเป็นธาตุภาษาปรากฤต แปลว่า ฟ้อนรำ อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า การฟ้อนรำเลียนแบบชีวิตจริงเป็นรากฐานของการแสดงละครในอินเดีย และการที่บทละครสันสกฤตเริ่มต้นด้วยบทนาถ(บทสรรเสริญอำมาตย์พร)ซึ่งเป็นพิธีหนึ่งในพิธีปุรวรังคะ(พิธีโหมโรง)ที่ทำก่อนการแสดง และมีดนตรี เพลง และการฟ้อนรำเป็นการบูชาพระเป็นเจ้านั้น ก็เป็น

¹Ibid., p. 203.

²Ibid., p. 204.

เครื่องยืนยันว่า การฟ้อนรำเลียนแบบชีวิตจริงและการแสดงละครที่มีที่มาจากการฟ้อนรำนั้น เป็นส่วนประกอบสำคัญของพิธีกรรมทางศาสนา สภาพของสังคมอินเดียซึ่งตลอดเวลาหลายร้อยปีมีนิทานเกี่ยวกับเทพเจ้าและตำนานทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับพระรามและพระกฤษณะนั้นได้เป็นที่มาของเค้าโครงเรื่องบทละครของบรรดากวี และการที่ปรากฏว่า แม้แต่กวีชาวพุทธก็มีแนวโน้มที่จะสร้างบทละครจากตำนานทางพุทธศาสนา เช่นกันย่อมแสดงให้เห็นว่า การละครของอินเดียมีที่มาจากทางศาสนา แม้แต่ในปัจจุบันนี้ ละครอินเดียที่เป็นที่แพร่หลายในหมู่ประชาชนก็จัดแสดงในโอกาสงานนักขัตฤกษ์และในสถานศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ และละครเหล่านั้นก็ยังคงเป็นเรื่องทางศาสนาอยู่¹

ละครเป็นที่นิยมแพร่หลายในอินเดียมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล เพราะมีหลักฐานปรากฏว่า ในวรรณคดียุคต้น ๆ คือ วรรณคดีก่อนสมัยพระเวท วรรณคดีมหากาพย์ และคัมภีร์ทางพุทธศาสนา มักจะมีข้อความกล่าวถึง "ตัวตลกผู้ชาย" อยู่บ่อย ๆ โดยใช้คำสันสกฤตว่า "นฏ" หรือ "ไศลุษ" หรือ "กุศีลว" ในสมัยต่อมา คำเหล่านี้ได้ถูกนำมาใช้ในความหมายว่า "ตัวละครผู้ชาย" ซึ่งหมายถึงนักแสดงเร่ร่อนที่เที่ยวแสดงในงานนักขัตฤกษ์และงานพิธีต่าง ๆ ในท่ามกลางชุมชน โดยทั่วไปแล้ว นักแสดงเหล่านี้มีฐานะอาศัยในสังคม แต่อย่างไรก็ตาม พวกเขาก็มีความสำคัญสำหรับสังคม ในมหากาพย์มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า หน้าต่าอย่างหนึ่งในบรรดาหน้าต่าหลาย ๆ อย่างของพระเจ้าแผ่นดินก็คือ จะต้องจัดให้มีนักมวย นักฟ้อนรำ และตัวตลกในนครหลวงของพระองค์เพื่อสร้างความสำราญให้แก่ประชาชน และอีกตอนหนึ่งมีกล่าวว่า ตัวตลก(นฏ) นักฟ้อนรำ และนักขับร้องทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในเมืองจะต้องได้รับการพาหนะโดยทันทีเมื่อเมืองนั้นถูกข้าศึกยึดครอง²

บทละครที่เป็นที่แพร่หลายในสมัยก่อนนั้นไม่ได้ตกทอดมาถึงปัจจุบัน ซึ่งคงจะ

¹ Ibid., pp. 204-205.

² Ibid., p.206.

เป็นเพราะไม่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อการแสดงผ่านพ้นไป ผลงานก็สูญสิ้นตามไปด้วย บทละครสันสกฤตที่มีอยู่ในปัจจุบันเป็นผลงานทางวรรณคดีชั้นสูง และคงจะมีขึ้นเพื่อนักอักษรศาสตร์ผู้มีรสนิยมทางวรรณคดีอย่างสูงส่งเท่านั้น¹

ประเภทของละครสันสกฤต

ละครสันสกฤตแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ ละครรูปกะ กับละครอุปรูปกะ²

ก. ละครรูปกะ คำว่า รูปกะ หรือ รูปกะ ในความหมายทั่ว ๆ ไปหมายถึงการละคร เพราะคำว่า รูปกะ ในความหมายแรกนั้นหมายถึงสิ่งที่มองเห็น แต่ตามประเพณีของชาวอินเดียนั้นแล้ว คำว่า รูปกะ หมายถึงการละคร เพราะว่าผู้แสดง แสดงได้หลายบทบาท³ ละครรูปกะเป็นละครประเภทสำคัญ มีส่วนประกอบสามประการ คือ

1. วัสตุ ได้แก่เค้าโครงเรื่อง เค้าโครงเรื่องในบทละครสันสกฤตมีสามประเภท คือ

ก) ประชยาตะ - เค้าโครงเรื่องที่กวีนำมาจากประวัติศาสตร์หรือตำนานซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย

ข) อุทปาทยะ - เค้าโครงเรื่องที่กวีจินตนาการสร้างขึ้นเอง

ค) มิตระ - เค้าโครงเรื่องผสม คือ บางส่วนนำมาจากประวัติศาสตร์หรือตำนาน และบางส่วนกวีจินตนาการขึ้น⁴

2. เนตา ได้แก่พระเอก พระเอกมีบทบาทสำคัญในละครสันสกฤต พระเอกได้ชื่อว่า นายก เพราะว่าเป็นผู้นำ(นี้)เหตุการณ์ทั้งหลายไปสู่จุดอวสานตาม

¹Ibid., pp. 206-207.

²Kāle, The Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa, p. (1).

³Keith, The Sanskrit Drama, p. 296.

⁴Ibid.

ที่เขาต้องการ และเท่าที่ผลพวงจะเป็นไปได้ โดยคำนึงถึงความอ่อนไหวของมนุษยชาติ และกำลังแรงของสิ่งแวดล้อม¹ พระเอกจะต้องมีคุณลักษณะที่ดั่งงามมากมายหลายประการ เช่น เป็นคนด้อมตัว มีมารยาทดี มีรูปร่างงดงาม มีความเมตตากรุณา มีอัธยาศัยไมตรี มีวาจาอ่อนหวาน เชี่ยวชาญในการพูด มีกำเนิดในสกุลสูง เป็นต้น²

พระเอกในละครสั้นสกฤตแบ่งออกตามคุณลักษณะได้เป็นสี่ประเภท แต่ละประเภทนั้นจะต้องมีคุณลักษณะที่เหมือนกันอย่างหนึ่ง คือ ธีระ - เป็นผู้มีใจมั่นคง ซึ่งคุณลักษณะนี้จะไม่มีในตัวนางเอก คุณลักษณะที่ต่างกันซึ่งทำให้แบ่งพระเอกออกได้สี่ประเภทก็คือ

ก) ลลิตะ - ร่าเริงแจ่มใส พระเอกในคุณลักษณะนี้มักจะเป็นกษัตริย์

ข) สถานตะ - สงบเสงี่ยม พระเอกในคุณลักษณะนี้มักจะเป็นพราหมณ์

หรือพ่อค้า

ค) อุทาทตะ - สูงส่ง พระเอกในคุณลักษณะนี้มักจะเป็นเสนาบดี

ง) อุทธตะ - ทรนง พระเอกในคุณลักษณะนี้มักจะเป็นเทพเจ้า³

เนื่องจากละครสั้นสกฤตมักจะแสดงเรื่องของการความรัก ดังนั้น การแบ่งประเภทของพระเอกในอีกทฤษฎีหนึ่งจึงแบ่งออกได้ตามที่ท่าของพระเอกที่แสดงต่อผู้หญิง เป็นสี่ประเภทเช่นกัน คือ

ก) ทักษิณะ - เจ้าชู้ ได้แก่พระเอกที่มีภรรยาหรือหญิงคู่รักหลายคน แต่ให้ความรักแก่หญิงเหล่านั้นเท่าเทียมกัน

¹Ibid., p. 305.

²Kāle, The Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa, p. (4).

³Keith, The Sanskrit Drama, p. 305.

ข) ศรัทธา - หลอกลวง ได้แก่พระเอกที่แสดงความรักความผูกพันกับผู้หญิงคนหนึ่ง แต่มักจะแอบไปประพฤตินอกใจนางเสมอ

ค) อุกฤษฏ์ - ไร้ยางอาย ได้แก่พระเอกที่ไม่เกรงกลัวต่อการทำผิดในการประพฤตินอกใจหญิงคู่รัก เป็นผู้ไม่ละอายเมื่อถูกตำหนิ แม้จะรู้ว่าตนทำผิดก็ยังไม่หันทำอย่างอื่น

ง) อนุภูละ - ซื่อสัตย์ ได้แก่พระเอกผู้มีรักเดียวใจเดียว เป็นผู้มีความซื่อสัตย์ต่อหญิงคู่รักของตนเพียงคนเดียว¹

3. รส ได้แก่ความรู้สึกสะเทือนอารมณ์ซึ่งเป็นจุดประสงค์ของการแสดงที่จะต้องเร้าให้เกิดขึ้นในใจของผู้ชม คำจำกัดความในนาฏยศาสตร์ให้ไว้อย่างง่าย ๆ ว่า รสเกิดขึ้นจากการรวมของภาวะสามภ วะ คือ วิภาวะ(ตัวกำหนด) อนุภาวะ(ผลที่เกิดขึ้น) และวยภิจาริภาวะ(อารมณ์ที่เปลี่ยนแปลง)

วิภาวะ แบ่งเป็นสองประเภท คือ

ก) อาคัมพะนะ คือ ตัวกำหนดพื้นฐาน ประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ เช่น นางเอก หรือพระเอก ถ้าปราศจากสิ่งเหล่านี้แล้วจะไม่สามารถสร้างรสให้เกิดขึ้นในใจของผู้ชมได้

ข) อุททีปะนะ คือ ตัวกำหนดที่เป็นเครื่องเร้า ได้แก่สภาพของสถานที่ เวลา และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่มาเสริมส่งเสริมให้เกิดขึ้นแล้ว เช่น พระจันทร์ เสียงร้องของนกकुहेला ลมเย็นจากเทือกเขามลหะ และรวมทั้งทุกสิ่งทุกอย่างที่มาเสริมส่งเสริมการรสน

อนุภาวะ เป็นการแสดงอารมณ์ออกมาทางสีหน้า ซึ่งเป็นวิธีที่ผู้แต่งใจให้แสดงให้ผู้ชมเห็นถึงชีวิตและความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร เช่น การชำเลืองมอง การยิ้ม การทำมือเป็นท่าต่าง ๆ และรวมทั้งคำพูดของตัวละครด้วย ในสมัยหลัง ได้มีการแบ่งอนุภาวะย่อยออกไปอีก เป็นผลของการสำนึกถึงอารมณ์ของตัวละครที่ได้แสดงออกมา

¹ Ibid., p. 307.

เรียกว่า สาทตวิกภาวะ เพราะว่ามันเกิดขึ้นจากหัวใจซึ่งพร้อมที่จะรับรู้ความทุกข์ โศก หรือความทุกข์สันต์ของผู้อื่น (สัตว์ภาวะ) สาทตวิกภาวะ ได้แก่การเป็นอัมพาต การเป็นลม สิ้นสติ การที่มีอาการชงลุกขึ้น การมีเหงื่อออก การเปลี่ยนสี การสั่น การร้องไห้ และ การเปลี่ยนเสียง

วฏิกิจาริภาวะ เป็นอารมณ์ที่เปลี่ยนแปลง มี 33 ประการ เช่น ความไม่มีกำลังใจ ความอ่อนแอ ความเข้าใจ ความเห็นคเห็น้อย ความพอใจ ความ เชื่องซึม ความยินดี เป็นต้น

แต่ภาวะทั้งสามนี้ไม่เพียงพอที่จะเป็นรสที่สมบูรณ์ได้ เป็นที่ยอมรับ กันว่า ภาวะที่สำคัญที่สุดในการที่จะทำให้เกิดรส คือ สถายิภาวะ - อารมณ์เด่นที่ครอบ งามำ ซึ่งจะเกิดขึ้นตลอดตั้งแต่ตนจนจบแต่ละคร ทามกลางการเปลี่ยนแปลงของวฏิกิจาริ- ภาวะ¹

สถายิภาวะมีแปดประการ ดังนั้น รสที่เกิดจากสถายิภาวะจึงมีแปด ประการเช่นกัน ดังนี้

ศฤงคารรส (รสแห่งความรัก) มีสถายิภาวะ คือ รติ(ความรัก)ซึ่ง แบ่งออกได้เป็นสองประเภท คือ สัมโภคะ - ความรักที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันของคู่รัก กับวิประลัมภะ - ความรักที่เกิดจากการพลัดพรากจากกันของคู่รัก ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นจาก อุปสรรคที่มาขัดขวางความรัก หรืออาจจะเกิดจากการทะเลาะวิวาทเพราะความประพฤติ นอกใจของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรืออาจจะเกิดจากการเดินทางที่ทำให้ต้องพลัดพรากจาก กัน หรือเป็นเพราะถูกคำสาป

วีรรส (รสแห่งความกล้าหาญ) มีสถายิภาวะ คือ อุตสาหะ(ความมี พลัง)ซึ่งประกอบด้วยความกล้ากล้าในการสงคราม ความมีเมตตากรุณา และความโอ้อ ออมอารี

¹Ibid., pp. 314-315.

เรাত্রรส (รสแห่งความโกรธ) มีสถायิภาวะ คือ โกรธะ(ความโกรธ)
หาสยรส (รสแห่งความขบขัน) มีสถायิภาวะ คือ หาสะ(ความสนุก-
 สนาน) ซึ่งเกิดจากลักษณะท่าทาง คำพูด หรือการแต่งตัวที่แปลกประหลาดของตนเอง
 หรือของผู้อื่น

อัฏฐรส (รสแห่งความอัศจรรย์ใจ) มีสถायิภาวะ คือ วิสมยะ
 (ความอัศจรรย์ใจ)

ภยานกรส (รสแห่งความกลัว) มีสถायิภาวะ คือ ภยะ (ความกลัว)
กรรุธรส (รสแห่งความกรรุธา) มีสถायิภาวะ คือ โศคะ (ความโศก)
พีภิตสรส (รสแห่งความขยะแขยง) มีสถायิภาวะคือ ชุคุปสา (ความ-
 ชิงชังรังเกียจ)

ในนาฏยศาสตร์ได้กล่าวถึงเฉพาะรสทั้งแปดนี้ แต่ตำราในสมัยหลัง
 ได้เพิ่มศานตรส (รสแห่งความสงบ) ซึ่งมีสถायิภาวะ คือ สมะ (ความสงบ) เข้าไป
 ด้วย รวมเป็นเก้ารส¹

ละครรูปกะแบ่งเป็น 10 ชนิด เรียกว่า ทศรูป ได้แก่ นาฏกะ ประ-
 ภณะ ภาณะ ประหสนะ ทิมะ วยาโยคะ สมวการะ วิถิ อุตสฤงฆางกะ หรือชื่อสั้น ๆ
 ว่า อังกะ และอืหามฤคะ* ละครรูปกะที่มีชื่อเสียงจริง ๆ คือ ละครนาฏกะและละคร
 ประภณะเท่านั้น²

ละครนาฏกะ ในนาฏยศาสตร์ได้จัดละครนาฏกะเป็นละครอันดับแรก
 ของละครรูปกะและเป็นละครที่มีความสำคัญมากที่สุด เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า ละครนาฏกะเป็น
 แบบอย่างดั้งเดิมของละครทุกประเภท ทั้งรูปกะและอุปรูปกะ จึงกล่าวได้ว่าละครทุกชนิด

¹ Ibid., pp. 323-324.

*nāṭakam saprakaraṇam prahasanaṃ dimah /
 vyāyogasamavakāraṁ vithyāṅkehārgā iti // (Kale 1969:(1))

² Surendra Nath Shastri, The Laws and Practice of Sanskrit
 Drama (Varanasi: The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1961), I:2.

อาศัยละครนาฏกะเป็นข้อมูลขั้นต้นในการสร้างโครงสร้างและอঙ্กการของบทละครชนิด
นั้น ๆ¹ ดังนั้น ละครนาฏกะจึงได้ชื่อว่าเป็นละครที่สมบูรณ์แบบที่สุดใละครสันสกฤต
กฎเกณฑ์กำหนดไว้สำหรับละครนาฏกะมีดังนี้

จำนวนองก์ในบทละครมีอยู่ระหว่าง 5 ถึง 10 องก์ บนเวทีครั้งหนึ่ง ๆ
นั้น จะมีตัวละครออกมาได้เพียง 4 หรือ 5 ตัวละครเท่านั้น พระเอกของเรื่องมักจะ
มีบุคลิกลักษณะเป็นที่น่านับถือ หรือมีฐานะสูงส่ง คือ เป็นพระราชา พวกกึ่งเทพ หรือ
เทพเจ้า เจ้าโครงเรื่องนำมาจากเทพนิยายหรือนิทานโบราณที่ก็สามารถเปลี่ยนแปลง
แก้ไขในบางลักษณะได้ตามความประสงค์ รัสนั้นปรากฏได้ทุกรส แต่รสที่สำคัญและเด่น
ที่สุด คือ ศฤงคารรส และวีรรส ภาษาจะต้องไพเราะอย่างยิ่ง และแสดงภูมิความรู้
ชั้นสูง²

ตัวละครที่สำคัญตัวหนึ่งในละครนาฏกะ คือ วิฑูชะ หรือตัวตลก ซึ่งตาม
ปรกติเป็นพราหมณ์ หรือเป็นภาพล้อเลียนพราหมณ์ รูปลักษณ์ของวิฑูชะ ไม่ว่าจะในด้าน
รูปร่าง การแต่งกาย หรือภาษาที่ใช้ดูน่าขบขันมาก เขาจะเป็นคนเสียจริตธรรมดา หลัง
คอม ที่ระชะลาน พันเขิน ตาแดง ตะกละตะกลาม ชอบชวนทะเลาะ เซ้อและโง่เขลา
แต่เขาก็เป็นสหายที่ไว้วางใจได้มากที่สุดของพระราชาซึ่งเป็นผู้ที่ เขาคอยรับใช้ด้วย
ความจงรักภักดี แต่ในเรื่องราวเกี่ยวกับความรักของพระราชาแล้ว เขาก็จะมีท่าทาง
เงอะงะอยู่เสมอ ตัวละครอื่น ๆ สามารถล้อเลียนวิฑูชะได้ตามอำเภอใจ มีการ
พรรณนาถึงวิฑูชะไว้ในนาฏยศาสตร์อย่างน่าขบขัน แต่ในบทละครจริง ๆ นั้น ความ
น่าขบขันของเขาลดความสำคัญลงเป็นรองความซื่อสัตย์³

¹Ibid., p. 30.

²Winternitz, A History of Indian Literature, III: 208.

³Ibid., p. 213.

ภาษาที่ใช้ในละครนาฏกะมีมากมายหลายภาษาซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้เห็นว่าละครได้พัฒนาจากพื้นฐานของรูปแบบการแสดงของชาวบ้าน ตัวละครจะใช้ภาษาที่แตกต่างกันตามฐานะ คือ กลุ่มชนชั้นสูง ได้แก่พระเอก กษัตริย์ พราหมณ์ และขุนนางพูดภาษาสันสกฤต และตามที่ปรากฏในตำรา แม้มี มเหสีเอก ธิดาของปุโรหิต และนางศตีกาก็พูดภาษาสันสกฤตด้วยเหมือนกัน แต่ในบทละครที่มีอยู่ในปัจจุบัน ผู้หญิงเหล่านี้พูดภาษาปรากฤตเช่นเดียวกับผู้หญิงทั่วไป สำหรับวิทูษกะแม้ว่าจะเป็นพราหมณ์ แต่ก็พูดภาษาปรากฤตเช่นเดียวกับคนที่ไม่มีการศึกษา บางครั้งตัวละครธรรมดาทั้งชายและหญิงอาจจะพูดภาษาสันสกฤตในคำประพันธ์ร้อยกรอง หรือในเวลาที่ถูกเรื่องสำคัญ และพูดภาษาปรากฤตเมื่อพูดเรื่องธรรมดา¹

ละครนาฏกะจะเริ่มต้นการแสดงด้วยบทนาถที่ คือ บทสวดอำนวยการ ซึ่งเป็นการอัญเชิญเทพเจ้ามาจะเป็นบทปรัสตาวนา คือ บทเบิกโรง สูตรธาระ หรือนายโรง จะออกมาบนเวทีและพูดคุยกับนางละครซึ่งสมมุติว่าเป็นภรรยาของเขา หรือกับผู้ช่วยของเขาซึ่งเป็นตัวละครชายคนใดคนหนึ่ง การพูดคุยมุ่งประสงค์ในการกล่าวสรรเสริญกวีผู้ประพันธ์บทละคร เรื่องนั้นเป็นขั้นตอนเพื่อที่จะดึงดูดความสนใจของผู้ชมการแสดงให้มาต่อละครเรื่องนั้น และเป็นการเตรียมใจผู้ชมเพื่อการแสดงละครเรื่องนั้นด้วย บทปรัสตาวนามักจะจบลงด้วยการกล่าวถึงตัวละครที่จะปรากฏในละครเรื่องนั้นโดยเฉพาะ ตัวอย่างเช่น ในบทละครเรื่องอภิชฌานศากุนตละ สูตรธาระกล่าวกับนางละครว่า "บทเพลงอันไพเราะจับใจของเธอดึงดูดใจฉันให้เคลิบเคลิ้ม ประดุจดวงอาทิตย์ที่ประเปรี้ยวคั่งคุณพระทัยของท้าวหุชยนต์ไปฉะนั้น"

¹ Ibid., pp. 214-215.

*tavāsmi gītarāgeṇa hāriṇā prasabhaṃ hr̥taḥ /
eṣa rājēva duṣyantah śāraṅgeṇātiraṃhasā // (Act I.5)

ผู้ทรงอาระหรือนายโรงเป็นตัวละครสำคัญ เป็นผู้กำหนดตัวละคร และเป็น
ผู้กำกับการแสดงด้วย¹ ผู้ทรงอาระจะต้องเป็นคนมีความรู้ดี เชี่ยวชาญในวิชาดนตรี ศิลปะ
การจักเวที มีความรู้ภาษาต่าง ๆ มีความรู้ทางกวีนิพนธ์ ฉันทลักษณ์ ศิลปะ ดาราศาสตร์
ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ (การสืบสันตติวงศ์ของราชตระกูล) เขาจะต้องกระทำ
พิธีทางศาสนาบางอย่างในพิธีปุรวร้งคะ ซึ่งเป็นการทำให้เวทที่เกิดความศักดิ์สิทธิ์ จึง
อาจจะสันนิษฐานได้ว่า เขามีใช้คนที่เกิดในวาระที่นารังเกียง²

บทละครนาฏกะมีตกมาถึงสมัยปัจจุบันเป็นจำนวนมาก Montgomery
Schuyler ได้รวบรวมบทละครชนิดนี้ไว้จำนวน 24 เรื่อง³ บางเรื่องปรากฏเฉพาะ
ชื่อ และบางเรื่องก็ยังไม่แน่ว่าเป็นบทละครนาฏกะหรือไม่ ตัวอย่างบทละครนาฏกะ
คือ อภิชฌานตาคฤนทละ อมฤโตทัย พาลรามายณะ มหานาฏกะ มหาวีรจริต นาคานันทะ
และประสันนราสวะ เป็นต้น

ละครประกรณะ ละครประกรณะต่างจากละครนาฏกะในลักษณะที่ว่า
กวีสร้างเค้าโครงเรื่องขึ้นมาเอง และพระเอกของเรื่องมีฐานะในสังคมต่ำกว่า คือ
เป็นพราหมณ์ มนตรี หรือพ่อค้า ไม่เคยมีพระเอกที่เป็นกษัตริย์ หรือเทพเจ้า ในละคร
ประกรณะอาจจะมีตัวละครที่เป็นทาส วิญะ (ตัวโกง) นางคณิกา หรืออื่น ๆ ได้ ละคร
ชนิดนี้ควรจะมี 5 ถึง 10 องก์ ข้อกำหนดอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกับละครนาฏกะ⁴

¹ Apte, The Student's Sanskrit English Dictionary, p. 610.

² Winternitz, A History of Indian Literature, III: 211.

³ Montgomery Schuyler, A Bibliography of The Sanskrit Drama.
(New Delhi: Asian Publication Services, 1877), p. 103.

⁴ Winternitz, A History of Indian Literature, III: 208-209.

ตัวอย่างของละครประเภทนี้ คือเรื่องมาลตีมาธวะ มัลลิกามารูตะ และมฤจจกฏิก้า¹

ละครภานะ เป็นละครพูดคนเดียว มีองก์เดียว ตัวละครที่เป็นตัวโง่ง ตัวหนึ่งจะออกมาบนเวทีและเล่าเรื่องของเขาในรูปของการสนทนากับคนที่สมมุติขึ้น ซึ่งเขาจะพูดซ้ำคำสนทนาของคนสมมุติขึ้นนั้น ละครชนิดนี้จะแสดงเหตุการณ์ทั้งหมดที่เป็นไปได้ และจะก่อให้เกิดรสต่าง ๆ จากบทสนทนา และจากการแสดงเลียนแบบ อันเป็นการแสดงที่ยิ่งใหญ่ คำโครงเรื่องเป็นเรื่องราวที่กวีสร้างขึ้นเองตามความต้องการ ละครภานะที่มีอยู่ในปัจจุบันส่วนใหญ่มีคำโครงเรื่องเป็นเรื่องราวของความรักและเป็นผลงานที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยหลัง² บทละครภานะมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งนั้นคงจะเป็นเพราะเป็นละครสั้น มีองก์เดียว กวีสามารถแต่งได้ง่าย ตัวอย่างของละครภานะ คือ เรื่อง ศารทาทิลกะ ศฤงคารภานะ ศฤงคารสรวิสวะ ศฤงคารทิลกะ³ เป็นต้น

ละครประหसनะ หรือ หัสนาฏกรรม คือ ละครตลก มีองก์เดียว หรือ อย่างมากไม่เกิน 2 องก์ แก่นของเรื่องซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องรักไกรถนั้นกวีแต่งขึ้นมาเอง พระเอกของเรื่องเป็นฤษี พรานหมัน กษัตริย์ หรือตัวโง่ง ตัวละครอื่น ๆ เป็นพวกมหาดเล็ก ชั้นที่ คนรับใช้ คนขอทาน คนเจ้าสำราญ ผู้ร้าย นางศตีกา และหญิงแม่เล้า ละครชนิดนี้มีจุดประสงค์ที่จะก่อให้เกิดหาสยรส⁴ ตัวอย่างของละครประหसनะ คือ อัทภุครังคะ หาสยจูทามถิ กาลิทาสประหसनะ สุกกานันทะ และโยคานันทะ⁵ เป็นต้น

ละครทิมะ เป็นละครที่เป็นผลงานประเภทเพื่อฝันประหลาด ๆ มี 4 องก์ แก่นของเรื่องเป็นนิยายที่นำมาจากเทพปกรณัม หรือจากสุภาษิตที่แพร่หลาย พระเอก

¹Schuyler, A Bibliography of The Sanskrit Drama, p. 104.

²Winternitz, A History of Indian Literature, III: 208-209.

³Schuyler, A Bibliography of The Sanskrit Drama, p. 102.

⁴Winternitz, A History of Indian Literature, III: 208.

⁵Schuyler, A Bibliography of The Sanskrit Drama, 104.

ของเรื่องเป็นเทพเจ้า พวกกึ่งเทพ หรือปีศาจ รสต่าง ๆ มีได้ในละครชนิดนี้ ยกเว้น
ศฤงคารรส และหาสรส บทละครดีมีเพียงตัวอย่างซึ่งเป็นบทละครสมัยใหม่ที่ไม่
สำคัญ¹ เช่นเรื่องมันมโกลณะ ตรีปุรทาหะ วิกัทรวิชฎมณะ²

ละครวยาโยคะ เป็นละครที่แสดงการยกทัพทำศึกสงคราม มีเพียงองค์
เดียว เค้าโครงเรื่องเป็นที่รู้จักกันโดยทั่ว ๆ ไป พระเอกเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียง
ตัวละครหญิงมีอยู่น้อยมาก ตัวอย่างของละครวยาโยคะ คือ เรื่องกัรตารชุนีเย³ สัม-
วิกรมะ ธนัญชยวิชัย ทามัตนชชัย⁴ เป็นต้น

ละครสมวาระ เป็นละครที่มีฉากเป็นฉากสวรรค์ ตัวละครเป็นเทพเจ้า
และปีศาจ พระเอกมีบุคลิกสูงส่งและมีชื่อเสียง⁵ บทละครสมวาระมีตัวอย่างเพียง
เรื่องเดียว คือ สมุทรมณะ⁶

ละครวิกิ เป็นละครเบาสมอง มีเพียงองค์เดียว ตัวละครมีเพียง 1 หรือ
2 เท่านั้น ละครชนิดนี้ต่างจากละครภาวะเพียงเล็กน้อย⁷ ตัวอย่างของละครวิกิมีเพียง
เรื่องเดียว คือ มาธวี⁸

¹Winternitz, A History of Indian Literature, III: 208-
209.

²Schuyler, A Bibliography of The Sanskrit Drama, p. 102.

³Keith, The Sanskrit Drama, pp. 265-266.

⁴Schuyler, A Bibliography of The Sanskrit Drama, p. 105.

⁵Winternitz, A History of Indian Literature, III: 208.

⁶Keith, The Sanskrit Drama, p. 267.

⁷Winternitz, A History of Indian Literature, III: 209.

⁸Schuyler, A Bibliography of The Sanskrit Drama, p.105.

ละครอุตตฤชฎา ละครชนิดนี้มีข้อสัน ๗ ว่า อังกะ เป็นละครมีองก์
องก์เดียว มีภรรยาเป็นรสเด่น โดยทั่วไปแล้วตัวละครเป็นมนุษย์ และจะปรากฏเสียง
ร้องของตัวละครผู้หญิงในละครชนิดนี้ด้วย แก่นของเรื่องเป็นเรื่องบางเรื่องซึ่งเป็นที่
รู้จักกันดีและได้นำมาต่อเติมให้ละเอียดขึ้น¹ ตัวอย่างของละครชนิดนี้ คือ เรื่อง-
ศรรมิษฐายยาตี²

ละครอโหมาฤค เป็นละครที่มี 4 องก์ เจ้าโครงเรื่องบางส่วนนำมา
จากนิทาน ตำนาน และบางส่วนของกวีแต่งขึ้นใหม่ ตัวละครเป็นมนุษย์หรือเทพ มีการ
พรรณนาถึงการลักพาเทพธิดาบางองค์ แต่จะหลีกเลี่ยงการต่อสู้ที่ติดตามมาด้วยกลอุบาย³
ตัวอย่างของละครชนิดนี้ คือ เรื่องกุสุมาเศขรวิชัย มายากุรุงคिका และวีรวิชัย⁴

ข. ละครอุปรูปกะ ละครอุปรูปกะเป็นละครชั้นรอง มีความสำคัญน้อยกว่า
ละครรูปกะ ละครอุปรูปกะแบ่งเป็น 18 ชนิด คือ นาฎิกา โตรฎกะ โกะฎี สฎฎกะ
นาฏยราสะกะ ปรัสถานะ อุลลาปะยะ กาวยะ เปรงขณะ ราสะกะ สัลลาปะกะ ศรีคหิตะ
ศิลปะกะ วิลาสิกา ทูรมลลิกา ประภรณี หัลลิสะ และภาณิกา* ชนิดของละครอุปรูปกะ
ในตำราแต่ละเล่มมีจำนวนไม่เท่ากันแม้จะถือกันว่ามีอยู่ 18 ชนิดก็ตาม ตัวอย่างเช่น
Surendra Nath Shastri กล่าวว่า ละครอุปรูปกะที่สำคัญมีอยู่ 7 ชนิด คือ นาฎิกา

¹Winternitz, A History of Indian Literature, III: 209.

²Schuyler, A Bibliography of The Sanskrit Drama, p.105.

³Winternitz, A History of Indian Literature, III: 209.

⁴Schuyler, A Bibliography of The Sanskrit Drama, p.103:

*nāṭikā troṭakaṃ goṣṭī saṭṭakaṃ nāṭyarāsakaṃ /
prasthānonollāpyakāvyaṇi preṃkhaṇaṃ rāsakaṃ tathā //
saṃlāpakaṃ śrīgaditaṃ silpakaṃ ca vilāsikā /
durmallikā prakuraṇṅ hālṅśo. bhāṅketi ca // (Apte

ประกรณี ภาที โตรฎกะ สฎฎกะ เปรฆาณกะ และฉายนาฎกะ และมีชนิดย่อยอีก 13 ชนิด คือ โคะฐี ราสกะ ปรีสดานะ อุลลาปะยะ กาวะยะ สฎฎลาปะกะ ศรีคทิตะ คิลปะกะ วิลาสีกา หฤลลิตะ ทูรมลลิกา นาฎยราสกะ และนรตนะ¹ ละครอุปรูปกะที่สำคัญที่ควรจะกล่าวถึงมีอยู่เพียงสองชนิด คือ ละครนาฎีกากับละครโตรฎกะ

ละครนาฎีกา เป็นละครที่อยู่กึ่งกลางระหว่างละครนาฎกะกับละครประกรณะ มี 4 องก์ รัสที่เด่นคือตฤงคารรัส ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญ พระเอกของเรื่องเป็นกษัตริย์ และมีภรรยามากกว่า 1 คน ตัวโครงเรื่องเป็นเรื่องที่กวีแต่งขึ้นมาเอง ละครชนิดนี้มักไปดัดบทเพลง การพ้อรำ และดนตรี² ตัวอย่างของละครนาฎีกาได้แก่ เรื่องรัตนาวลี และปรียทรรสีกา³

ละครโตรฎกะ เป็นละครที่มี 5 ถึง 9 องก์ การแสดงบางส่วนเป็นเรื่องในมนุษย์โลก และบางส่วนเป็นเรื่องในเทวโลก ตัววิฆะกะจะปรากฏในทุก ๆ องก์ ลักษณะอื่น ๆ เหมือนกับละครนาฎกะ ละครโตรฎกะเรื่องที่สำคัญ คือ เรื่องวิกิรโมรวศียะ⁴

¹Shastri, The Laws and Practice of Sanskrit Drama, p.29.

²Ibid., pp. 26-27.

³Winternitz, A History of Indian Literature, III: 209.

⁴Ibid.

341

ประวัติผู้เขียน

นายประเทือง ทินรัตน์ เกิดวันที่ 23 เดือนกันยายน พ.ศ. 2497
ที่อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับปริญญาการศึกษามัธยมศึกษา จากคณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน เมื่อปีการศึกษา 2522 เข้าศึกษาที่ภาควิชา
ภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2523
ในระหว่างการศึกษา ได้รับทุนผู้ช่วยสอน ประจำปีการศึกษา 2524 - 2525 และ
ทุนอุดหนุนการทำวิทยานิพนธ์ ประจำปีการศึกษา 2525 จากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย